

Lucretia Wilhelmina van Merken, *Jacob Simonszoon de Rijk*

Lucretia Wilhelmina van Merken

Jacob Simonszoon de Rijk

Ingeleid en bezorgd door
Lotte Jensen en Tommie van Wanrooij

Uitgeverij Vantilt
Nijmegen
2019

Deze uitgave kon mede tot stand komen dankzij de financiële ondersteuning van de Dr. Louise Thijssen-Schoute Stichting.

Omslag: *Het Gotisch Paleis. Met de Afbeelding van het Zesde Tooneel des Derden Bedryfs, uit het Treurspel*, Jacob Simonszoon de Ryk, 1785, collectie Theater in Nederland (UvA UB).

© 2019 Lotte Jensen, Elst, Tommie van Wanrooij, Nijmegen en Uitgeverij Vantilt, Nijmegen

ISBN 978 94 6004 437 3

Vormgeving omslag: Martien Frijns, Doetinchem

Vormgeving binnenwerk: TAT Zetwerk, Utrecht

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding · 7

1. Een grote toeloop · 9
2. Stofkeuze · 12
3. Van Merkens leven en werk · 16
4. De inhoud van *Jacob Simonszoon de Rijk* · 20
5. De toneelwetten en de personages · 22
6. Opvoeringen · 30
7. Waardering · 35
8. Verantwoording · 40
9. Met dank aan · 43

Geraadpleegde literatuur · 44

Jacob Simonszoon de Rijk

Toezang, aan de vaderen des vaderlands · 51

Voorbericht · 55

Jacob Simonszoon de Rijk, treurspel · 59

- Eerste bedrijf · 59
- Tweede bedrijf · 77
- Derde bedrijf · 98
- Vierde bedrijf · 115
- Vijfde bedrijf · 141

INLEIDING

1. Een grote toeloop

Op 15 september 1774 was het feest in Amsterdam, want die dag vond op het Leidseplein de heropening van de Amsterdamse schouwburg plaats. Om half vijf kwamen de eerste koetsen met genodigden aangereden. Bij het binnentreden van het nieuwe gebouw werden zij door een militaire erewacht welkom geheten. Tot de eregasten behoorden de vier burgemeesters van Amsterdam die in de loge boven het toneel plaatsnamen. Verder waren de bestuurders van de schouwburg, de regenten en regentessen van het Wees- en Oudemannenhuis en de dichters die stukken voor die avond hadden geleverd aanwezig.¹ Om vijf uur precies ging het doek op. Het publiek kreeg eerst een vrolijk zang- en dansspel te zien van de dirigent Bartholomeus Ruloffs, getiteld *Inwyding van den Amsteldamschen Schouwburg*. Daarna volgde het hoofdprogramma, het treurspel *Jacob Simonszoon de Rijk* (1774) van Lucretia Wilhelmina van Merken (1721–1789). Daarin stonden de heldendaden van de zestiende-eeuwse watergeus Jacob Simonszoon de Rijk centraal. Om negen uur 's avonds keerde iedereen voldaan weer naar huis.

Twee dagen later vond de eerste openbare voorstelling plaats. Die verliep heel wat chaotischer. De belangstelling was zo groot dat soldaten de toestroomde massa nauwelijks konden bedwingen. Toeschouwers liepen flinke kneuzingen op en moesten hun 'ijver' om binnen te komen bekopen met 'verlies van hoed, paruik, muts, schoenen, of met gescheurde klederen'. Het was een mirakel dat er geen doden vielen, merkte een tijdgenoot op.² Dat mocht de pret niet drukken, want het publiek was laaiend enthousiast en liet zijn goedkeuring blijken door onophoudelijk te klappen en te juichen.³ Ook daarna stond het stuk nog vaak op het repertoire van de Amsterdamse schouwburg om aan de vraag te kunnen voldoen.

Jacob Simonszoon de Rijk markeert een belangrijke gebeurtenis in de Nederlandse toneelgeschiedenis. Het stuk luidde niet alleen een nieuwe fase in de Amsterdamse theaterwereld in, maar het sloot ook een periode van rouw af. Op

¹ Zie voor een uitgebreid verslag van de opening: Rössing 1874, 61–69. Over het nieuwe gebouw en de decors, zie Sluijter-Seijffert 1976. We gebruiken in deze inleiding de herspelde titel *Jacob Simonszoon de Rijk*; het stuk verscheen oorspronkelijk onder de titel *Jacob Simonszoon de Ryk*.

² *Schouwburgs Almanach* (1786), 47–51, citaat op p. 50. De notulen van de gecommitteerden geven het verloop anders weer. Volgens hen verliep alles 'zonder de minste disordre of ongelukken'. Zie Rössing 1874, 68.

³ Rössing 1874, 68. Vgl. Jensen en Van Deinsen 2012, 193–194.

BIJLAGE No. I.

OP SATURDAG
Den 17 September 1774.
Zal
Ten voordeele van het
Weez- en Oudemannenhuis,
Op den
SCHOUWBURG
VERTOOND WORDEN
INWYDING
VAN DEN
AMSTELDAMSCHEN
SCHOUWBURG.
En na het zelve
JACOB SIMONSZOOM
DE RYK,
T R E U R S P E L .

Werd geadverteerd, dat de Plaatzten in den Schouwburg
zyn gesteld, als

Een Balcon voor 6 Persoonen f 18:—:—
En ieder Persoonen boven de 6 daar in komende " 3:—:—
Een plaats in een niet afgehuurde Balcon " 3:—:—
Een Loge voor 6 Persoonen. " 12:—:—
En zo meerder Persoonen daar in werden gebragt, ieder " 2:—:—
Een Plaats in een niet afgehuurde Loge " 2:—:—
De bak, ieder Persoon op " 1: 4:—
De Gaandery, ieder Persoon op. 12 Stuyv.
De Staen Plaats, ieder Persoon op. 6 Stuyv.

**De Balconnen, Loges of Plaatsen in de Bak, kunnen by den Castelein in
den Schouwburg werdengehuurt of besproken, mits aanstonds Contant
te betalen.**

Ten Vyf' uren Precys op het Tooneel.

Te Amsterdam, by ISAAK DUIM, op den Cingel, tusschen de Warmoesgracht
en de Drie-Koningstraat.

Affiche van de eerste openbare voorstelling van Jacob Simonszoon de Ryk in de Amsterdamse
schouwburg op 17 september 1774 (Rössing 1874, 84).

11 mei 1772 was de oude schouwburg, gelegen aan de Keizersgracht, volledig afgebrand door een ongeluk van een toneelknecht met de toneelbelichting. Achttien mensen vonden daarbij de dood. Er verschenen tal van rouwklachten waarin de slachtoffers werden betreurd. Het leidde ook tot verhitte discussies over het nut van toneel. Sommige dominees beschouwden de ramp als een straf van God, omdat het toneel tot zedenbederf zou leiden. Anderen benadrukten juist de opvoedkundige waarde ervan.⁴

De heropening van de schouwburg maakte weliswaar geen einde aan deze debatten, maar de keuze voor *Jacob Simonszoon de Rijk* zette wel de toon. De directie had gekozen voor een stuk vol vrijheidsliefde met een vaderlandse held in de hoofdrol. Daar kwam nog eens bij dat het stuk door een vrouw was geschreven die al op een flinke reputatie kon bogen. Van Merken had naam gemaakt met haar leerdicht *Het nut der tegenspoeden* (1762) en het omvangrijke Bijbelse epos *David* (1767). Dankzij *Jacob Simonszoon de Rijk* en de andere treurspelen die zij publiceerde, groeide zij uit tot een van de meest toonaangevende toneelauteurs van haar tijd. In december 1774 werd de nieuwe Rotterdamse schouwburg met haar *Maria van Bourgondiën* geopend. De stad Leiden vereerde haar met een ereburgerschap vanwege het treurspel *Het beleg der stad Leyden*, dat ook al in 1774 verscheen. Haar roem bereikte in die jaren een hoogtepunt: ze stond te boek als 'Hollands beroemdste dichteres'.⁵

Jacob Simonszoon de Rijk bleek een populair toneelstuk. Het werd 39 maal opgevoerd in de Amsterdamse schouwburg en was regelmatig elders in het land te zien. De directie programmeerde het bij drie verschillende koninklijke evenementen. Dat het stuk succes had, blijkt ook uit het feit dat er vier drukken verschenen: in 1774, 1776, 1813 en 1852. Na die tijd is het treurspel in de vergetelheid geraakt, omdat de strakke structuur en stijl niet meer bij de tijdgeest pasten.

Ter gelegenheid van Van Merkens 230ste sterfjaar brengen wij een nieuwe editie uit vanuit de overtuiging dat dit treurspel ook een hedendaagse lezer genoeg te bieden heeft. Het is vooral interessant in het licht van de dominante stroming binnen het achttiende-eeuwse toneel, het Frans-classicisme. Van Merken probeerde de regels van het Frans-classicisme zo precies mogelijk na te volgen en slaagde daar volgens de critici op volmaakte wijze in. Hoewel daar wel iets op af te dingen valt, naderde Van Merken inderdaad het ideaaltype. Toch

4 Zie over de reacties op en impact van de schouwburgbrand: Buisman 1992, dl. 1, 157–177. De Leeuwe 1996.

5 Zie *Vaderlandsche letteroefeningen* (1774), 418.

Noach van der Meer, Gezicht op het nieuwe gebouw van de schouwburg op het Leidseplein te Amsterdam, ingewijd op 15 september 1774 (Rijksmuseum Amsterdam).

leverde dat geen eentonig spel op, integendeel. Het zijn met name de vrouwelijke personages die het stuk interessant maken: zij geven het stuk vaart en psychologische diepgang. De Spaanse Elvire (echtgenote van de Spaanse bevelhebber Mondragon) vervult een sleutelrol omdat ze bereid is een opstand aan te voeren, terwijl de echtgenote van De Rijk, Margareta, bijna aan haar emoties ten onder gaat. De twistgesprekken tussen Margareta en De Rijk behoren tot de boeiendste scènes uit dit toneelstuk.

2. Stofkeuze

Toen Van Merken in 1774 drie toneelstukken over de vaderlandse geschiedenis publiceerde, was zij trendvolger en -setter tegelijkertijd. Vanaf de jaren 1770 manifesteerde zich op allerlei terreinen een heuse ‘vaderlandcultus’: voor vrijwel iedere auteur gold ‘het vaderland’ als inspiratiebron met als gevolg dat het aantal vaderlandslievende publicaties explosief steeg.⁶ Het nationale

⁶ Hierover Kloek 1999 en Van Sas 1999.

bewustzijn kreeg zo een stevige impuls. Ook het aantal toneelstukken over de vaderlandse geschiedenis nam aanzienlijk toe: tussen 1770 en 1795 verschenen maar liefst 51 toneelstukken over de vaderlandse geschiedenis.⁷ Van Merken was een van de meest succesvolle auteurs binnen dit genre. Het moet voor haar buitengewoon eervol zijn geweest dat de nieuwe Amsterdamse schouwburg met een van haar werken geopend werd, *Jacob Simonszoon de Rijk*.

Jacob Simonszoon de Rijk behandelde een episode uit de Tachtigjarige Oorlog, die zich precies tweehonderd jaar eerder had afgespeeld: de succesvolle onderhandeling en vrijlating van De Rijk in 1574. Volgens Van Merken beleefde de vrijheidszucht ten tijde van de Opstand een hoogtepunt en werd 'elke Nederlander een Held'. Onder de 'lofwaardige helden' verdiende De Rijk een 'uitmuntende plaats', aldus de schrijfster in het voorbericht. Ze putte haar kennis uit de *Nederlandsche Historien* (1642–1654, 27 dln.) van de drost en dichter Pieter Corneliszoon Hooft.⁸ Daarin behandelde hij de opstand van de noordelijke gewesten tegen het Spaanse gezag. Verspreid door het boek heen werden ook de heldendaden Jacob Simonszoon de Rijk beschreven.⁹

De Rijk werd rond 1541 in Amsterdam geboren. Hij werkte als graanhandelaar en was getrouwd met Margaretha van Hooft (een volle nicht van Pieter Corneliszoon Hooft). In 1568 werd De Rijk er valselijk van beschuldigd te hebben aangezet tot de plundering van de katholieke Minderbroederskerk. Hij werd verbannen uit Amsterdam en vluchtte naar Dantzig (het huidige Gdańsk in Polen), waar hij zijn handel voortzette. Een deel van zijn winst stuurde hij naar Willem van Oranje om hem in zijn strijd tegen de Spanjaarden te steunen.¹⁰ In 1571 besloot De Rijk zich bij de geuzen aan te sluiten. Hij bekostigde zelf een oorlogsschip en ondernam samen met andere Hollanders vanuit Engeland aanvallen tegen de Spanjaarden. Hij was bij verschillende overwinningen betrokken, waaronder de veroveringen van Den Briel en Vlissingen in april 1572. In Vlissingen nam De Rijk de Spaanse opperkrijgsmeeester Pedro Pacieco gevangen, die hem zijn zegelring schonk in de hoop dat hij zou wor-

⁷ Zie over het vaderlands-historisch toneel in de achttiende eeuw: Jensen en Van Deinsen 2012.

⁸ De eerste twintig delen verschenen in 1642. De laatste zeven voltooiden boeken verschenen postuum, in 1654.

⁹ Van Merken geeft in het voorbericht exact aan welke passages ze heeft gebruikt. Ze raadpleegde de vierde druk uit 1703. Een biografie van De Rijk, eveneens gebaseerd op Hooft, is ook te vinden in 's Gravezande 1774, 487–489.

¹⁰ Hooft 1703, 228.

P. C. HOOFTS NEDERLANDSCHE HISTORIEN,

Seedert de Oorverdracht der Heerschappye
van KAIZAR KAREL den Vyfden op
KONING PHILIPS zynen Zoon,
Tot het einde der Landvooghdye
des Graven van LEICESTER.

DE VIERDE DRUK,
*Naar des Schryvers eigen handschrift op ontallyke plaatsen verbeterd, met des zelfs
Leeven vermeerderd, en nu op nieu met meerder printen versiert.*

EERSTE DEEL.
Behelzende de eerste dertien Boeken.

AMSTERDAM, tot LEIDEN,
By HENRIK WETSTEIN, By DANIEL van den DALEN.
en tot UTRECHT,
PIETER SCEPÉRUS. By WILLEM van de WATER.

I 7 0 3.

Titelblad van Van Merkens belangrijkste bron: P.C. Hooft, *Nederlandsche Historien*, vierde druk, Amsterdam 1703 (Rijksmuseum Amsterdam).

den vrijgelaten. Hij werd echter opgehangen.¹¹ De Rijk was als admiraal ook aanwezig bij de verovering van Veere op 4 mei 1572. In het voorjaar van 1573 ondernam hij een aanslag op Tholen, maar deze mislukte. Hij viel in handen van de Spaanse bevelhebber Cristóbal de Mondragón y Otoro (Mondragon) en werd gevangen gezet.¹² Via Antwerpen en Vilvoorde werd hij toen overgebracht naar Gent.

De Rijk verkeerde daar in erbarmelijke omstandigheden. Hij zat in een onderaards hol, waar geen daglicht binnen kwam en hij niet rechtop kon staan: 'Daar lagh hy, met sestigh pond' yzers aan de beenen, een' schildwacht voor 't gat; ende bernde, tot lichtenis der zwaarmoedigheid, nacht en dagh, kaersen, die hem, met haaren damp 't eene oor ongeneeslyk doof maakten, aldus Hooft.¹³ Na zeven maanden bood men aan De Rijk vrij te laten als hij in dienst trad van de Spaanse koning, maar dat weigerde hij. Hij werd daarop ter dood veroordeeld en naar het schavot gebracht. Nadat er een opstand uitbrak onder het krijgsvolk, vermoedelijk veroorzaakt door de vrouw van Mondragon, Elvire, werd De Rijk weer naar zijn kerker teruggebracht.¹⁴

Op 18 februari 1574 leed Mondragon een grote nederlaag. Hij moest toen een verdrag tekenen waarmee hij Middelburg overdroeg aan Willem van Oranje. Mondragon zegde daarnaast de vrijlating van Jacob Simonszoon de Rijk, Filips van Marnix van Sint-Aldegonde en nog drie geuzen toe. Als Mondragon deze belofte niet zou nakomen, moest hij als gevangene terugkeren naar Middelburg. De Spanjaarden hielden zich maar ten dele aan de afspraak. De Rijk werd weliswaar vrijgelaten, maar Marnix bleef gevangenzitten. Toen de prins van Oranje dat vernam, verzocht hij De Rijk terug te keren naar de vijand om ervoor te zorgen dat het verdrag volledig werd nageleefd. De Rijk stemde in, op voorwaarde dat hij eerst afscheid van zijn vrouw en kinderen mocht nemen. Hij eiste ook dat zij bij zijn eventuele dood zesduizend gulden zouden krijgen, die hij had voorgesloten. De Rijk reisde vervolgens naar Mondragon en verzocht hem zijn belofte te houden. Na een slepend proces bond de landvoogd

11 De Rijks zoon, Simon, schonk de zegelring aan Pieter Corneliszoon Hooft, die hem ten tijde van het schrijven van de *Nederlandsche Historien* in zijn bezit had. Zie Hooft 1703, 236.

12 Vermoedelijk in april 1573. Zie Hooft 1703, 310.

13 Hooft 1703, 350–351.

14 Hooft 1703, 350.

Requesens in en in oktober 1574 werden alle gevangenen vrijgelaten.¹⁵ In 1580 vocht De Rijk opnieuw tegen de Spanjaarden, ditmaal onder leiding van generaal Bossu. Hij kocht een heerlijkheid te Gent en stierf op 11 september 1584 in Veere.

Van Merken richtte zich in haar treurspel op de gevangenschap van De Rijk en de onderhandelingen rondom zijn vrijlating. De focus kwam zo volledig te liggen op de volharding en opofferingsgezindheid van De Rijk.

3. Van Merkens leven en werk

Lucretia Wilhelmina van Merken werd op 21 september 1721 geboren te Amsterdam als dochter van de bonthandelaar Jacob van Merken en Susanna Wilhelmina Brandt, de kleindochter van de bekende geschiedschrijver Geraerd Brandt (de biograaf van Vondel). Het gezin was remonstrants en behoorde tot de gegoede burgerij.¹⁶

Op vierentwintigjarige leeftijd gaf Van Merken haar eerste toneelstuk uit, *Artemines* (1745), dat handelde over de troonsopvolging van de Perzische koning Darius. Van Merken publiceerde niet onder eigen naam, maar onder de zinspreuk 'La vertu pour guide' (De deugd als gids). In de jaren erna schreef ze vooral gelegenheidsgedichten en andere kleine werken, zoals *Feestzang op het eerste eeuwgetyde der Nederlandsche vryheid* (1748), waarin ze stilstond bij het feit dat de Vrede van Munster honderd jaar eerder was gesloten. Vanaf 1754 brak een zware tijd voor Van Merken aan. In dat jaar stierf haar vader, gevolgd door haar moeder in 1759. Negen maanden later overleed ook haar zus Wilhelmina na een lang en zwaar ziekbed.

Om zichzelf in haar godsvertrouwen te sterken begon Van Merken met het berijmen van psalmen. Proeven van deze berijmingen kwamen Nicolaas Simon van Winter onder ogen, echtgenoot van Van Merkens vriendin Johanna Muhl. Hij betrok haar bij het informele dichtgenootschap 'Laus Deo Salus Populo' (Het loven van God is heil voor het volk) dat zichzelf de taak had opgelegd een nieuwe psalmberijming te vervaardigen die als alternatief voor de verouderde

¹⁵ Hooft 1703, 350–351.

¹⁶ Deze biografische beschrijving is voornamelijk gebaseerd op: Meijer Drees 1997, Vuyk 2000, 98–121 en Van Lochem 2014.

Negentiende-eeuwse verbeelding van de heldendaad van Jacob Simonszoon de Rijk door Jan Willem Pieneman: *De Rijk bewerkstelligt bij de Spaanse gouverneur-generaal Requesens de vrijlating van Marnix van Sint Aldegonde, 1575* (1805–1808) (Rijksmuseum Amsterdam).

uitgave van Petrus Datheen kon dienen. Bij de samenstelling van een nieuwe psalmenbundel in 1773 kozen de redacteurs ook uit het werk van *Laus Deo*. Maar liefst zeventien psalmen van Van Merken kregen daarin een plaats.¹⁷

Niet alleen de psalmberijmingen hielpen Van Merken om de dood van haar dierbaren te verwerken. In 1762 publiceerde ze het leerdicht *Het nut der tegenspoeden*, waarmee Van Merken een breed publiek wist te bereiken. Het bood een godvruchtig antwoord op de vraag hoe mensen met rampen en tegenslagen moesten omgaan. Ze droeg het op aan haar vriendin Johanna Muhl, die al langere tijd met haar gezondheid kampte. Toen Johanna op 2 januari 1768 overleed, was Van Merken een bekend gezicht in het huis van de Van Winters. Enkele maanden na haar dood, in september 1768, trouwden Van Merken en Nicolaas Simon van Winter.

¹⁷ Vuyk 2000, 102.

Portret van Lucretia Wilhelmina van Merken op vijftigjarige leeftijd door Reinier Vinkeles, 1792 (privébezit Lotte Jensen).

Rond 1762 begon Van Merken met het schrijven van haar eerste epos, *David*, dat in 1767 in druk verscheen. Ze putte de stof uit de Bijbelboeken 1 en 2 Samuel, waarbij zij de nadruk legde op alle beproevingen en tegenslagen die David moest doorstaan om koning van Juda te worden. Met deze thematiek sloot het epos aan bij *Het nut der tegenspoeden*. Al in 1768 werd er een herdruk van *David* op

de markt gebracht. Als toneelauteur maakte Van Merken in de jaren erna grote indruk, door verschillende toneelstukken over de vaderlandse geschiedenis te publiceren. *Het beleg der stad Leyden*, *Maria van Bourgondiën* en *Jacob Simonszoon de Ryk* werden niet alleen afzonderlijk uitgegeven en meerdere malen daarna herdrukt, maar verschenen ook in een luxe verzamelbundel *Tooneelpoëzy*, die ter ere van het huwelijk van Van Merken en Van Winter werd uitgegeven. Naast de drie eerdergenoemde treurspelen van Van Merken bevat de bundel ook een treurspel van haar man: *Monzongo, of de Koninklijke Slaaf*, een kritisch spel over de misstanden in de koloniën.

In 1779 publiceerde Van Merken een tweede epos, *Germanicus*, dit keer niet geschoeid op Bijbelse leest maar gebaseerd op historische stof. Het verhaalde over de verschillende expedities die de Romeinse veldheer Germanicus van 15 tot 17 n.Chr. ondernam tegen de Germaanse stammen om het gebied van de Rijn tot de Elbe terug te brengen onder Romeins gezag. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus vormde haar voornaamste bron.

Het echtpaar Van Winter besloot in 1783 in Leiden te gaan wonen, dichterbij hun buitenplaats Bijdorp, waar zij sinds 1773 al een groot deel van de zomermaanden doorbrachten. Ze verbleven er steeds vaker om weer op krachten te komen en om aan het groeiende tumult in de steden te ontsnappen. Van Merken was afkerig van de conflicten tussen orangisten en patriotten, die het land in de greep hielden. Als milde en vredelievende patriot vond ze de strekking van het patriottische pamflet *Aan het volk van Nederland* veel te ver gaan.¹⁸ Zij toonde wel veel bewondering voor George Washington, die de Britten versloeg tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775–1783). Ze stuurde hem een lofdicht in het Frans. Toen antwoord uitbleef, stuurde ze haar vers nogmaals, dit keer met begeleidende brief van haar echtgenoot. Een aantal jaar later, rond het einde van januari 1786, ontving Van Merken een dankwoord ‘voor haar Fransch vaers aan zijn Exel’.¹⁹

In 1786 verscheen ook het langverwachte tweede deel van Van Merkens en Van Winters *Tooneelpoëzy*, met van Van Merkens hand de treurspelen *Louize d’Arlac*, *Seville van Anjou* en *Gelonide*. Ze koos voor verschillende episoden uit de Europese geschiedenis met sterke vrouwenrollen. Deze uitgave verscheen niet bij hun vaste uitgever Pieter Meijer, want na een zakelijk geschil waren ze in 1781 overgestapt naar P.J. Uylenbroek.

¹⁸ Vuyk 2000, 117.

¹⁹ Höweler 1933, 75.

Toen Van Merkens gezondheid sterk achteruitging, verbleef het echtpaar permanent op de buitenplaats Bijdorp. Op 19 oktober 1789 richtte Nicolaas van Merken een brief aan zijn zoon Pieter, waarin hij hem mededeelde dat zijn geliefde vrouw die middag rond half 12 haar laatste adem had uitgeblazen.²⁰ Zij was 68 jaar geworden. Op 24 oktober werd Lucretia van Merken begraven in de Oude Kerk te Amsterdam. In 1828 onthulde het Leidse Genootschap voor Uiterlijke Welsprekendheid naast het orgel een gedenkteken voor Van Merken en haar echtgenoot, ‘beide uitmuntend als Nederlandsche dichters.’²¹

4. De inhoud van Jacob Simonszoon de Rijk

Met een ‘Toezang aan de vaderen des vaderlands’ droeg Van Merken *Jacob Simonszoon de Rijk* op aan de burgemeesters van de stad Amsterdam. Ze prees hen voor het feit dat zij nu waakten over het heil van het gewest waar De Rijk ooit geboren was. Saillant detail was dat deze dappere geus door de toenmalige bestuurders uit de Amstelstad verdreven was, maar hij had volgens Van Merken zijn grootse karakter getoond door hen ‘die hoon’ te vergeven. Hij was bovendien bereid om alles en iedereen achter te laten om te strijden voor zijn vaderland. Ze gaf daarmee de eigentijdse machthebbers ook een duidelijke boodschap mee: zij moesten, net als De Rijk, de vrijheid beschermen en waken voor het recht van ‘Neêrlands Staten’. Gezagsbekleders waren er om het algemeen nut te dienen en onrecht tegen te gaan.

Het eerste bedrijf begint *in medias res*: Elvire krijgt onverwachts bezoek van twee vreemdelingen uit Amsterdam, die met klem verzoeken om haar te spreken. Het zijn Nicolaas Hooft en zijn zus, Margareta. Margareta smeekt Elvire te ijveren voor de vrijlating van De Rijk, maar Elvire is te bang om iets te ondernemen. Terwijl Elvire en Augulo, Mondragons vertrouweling, zich terugtrekken om over de situatie te overleggen, is Margareta wanhopig. Hooft probeert haar vergeefs te troosten. De terugkeer van Elvire biedt echter hoop: Augulo en Elvire zijn alsnog bereid zich in te zetten voor de vrijlating van De Rijk.

In het tweede bedrijf maken we kennis met De Rijk, die op verzoek van Requesens door de hoofdman van de Spaanse lijfwachten, Alfonzo, uit zijn

²⁰ Höweler 1933, 76.

²¹ Over de oprichting van dit gedenkteken: Van Deinsen 2018.

kerker is gehaald. Alfonzo praat De Rijk bij over alle ontwikkelingen in de Nederlanden sinds zijn opsluiting. In de ontmoeting met Requesens wordt De Rijk van landverraad beschuldigd. Requesens probeert De Rijk over te halen om aan de Spaanse zijde te vechten, maar De Rijk is daartoe niet bereid: 'Al bood mij koning Filips de helft van al zijn staten, / ik zou mijn vaderland niet om zijn gunst verlaten' (r. 474–475). Verbolgen stuurt Requesens De Rijk weer weg.

Requesens' vertrouweling Francisco de Bovadilla overtuigt de landvoogd ervan dat de Spanjaarden aan de winnende hand zijn en dat zij geen hulp van De Rijk of Mondragon nodig hebben. Bovadilla drukt Requesens op het hart niet in te gaan op smeekbedes van Elvire en Augulo. Requesens volgt zijn raad op en doet geen concessies. Hij blijft erbij dat De Rijk zijn straf verdient, en dat ook Mondragon niet ongestraft kan blijven vanwege zijn nederlaag bij Middelburg. Augulo is woedend over Requesens' antwoord. Daarom bedenkt hij een plan om de Spaanse hoplieden (bevelhebbers) te verzamelen, en met hen een oproer te veroorzaken om De Rijk voor de dood te behoeden. Hij gebiedt Elvire om Hooft en Margareta in te lichten.

In het derde bedrijf meldt Elvire, verslagen en in tranen, aan Margareta en Hooft dat De Rijk ter dood is veroordeeld. Margareta is ontroostbaar. Plotseeling komt Augulo met nog meer slecht nieuws. Geen van de hoplieden wil zich opwerpen als het hoofd van de muiters, omdat ze bang zijn voor de wraak van Requesens. Er is maar één oplossing mogelijk: Elvire moet de opstandelingen aanvoeren. Na veel aarzelingen stemt Elvire daarmee in. Margareta en Hooft blijven achter en hebben weinig hoop dat ze De Rijk levend terug zullen zien. Dan verschijnt er een groep wachters in de zaal, die de geboeide De Rijk met zich mee voert naar het schavot. Margareta, Hooft en De Rijk zijn vol vreugde dat ze elkaar terugzien. De Rijk wordt bijgepraat over de inname van Middelburg en het verdrag. De Rijk maant Margareta om terug te keren naar Amsterdam, maar nu zij De Rijk eindelijk weer heeft gevonden weigert ze om van hem te scheiden. Zodra De Rijk haar verlaat, krijgt ze van verdriet een inzinking.

De wanhoop van Margareta neemt in het vierde bedrijf toe, maar Hooft houdt goede moed. Niet veel later komt Elvire binnenlopen met het nieuws dat zij met hulp van Augulo de hoplieden heeft weten te bewegen De Rijk van het schavot te bevrijden. Na zijn bevrijding is De Rijk opnieuw gevangen gezet. Daarop beschuldigt Requesens Elvire van muiterij, maar zij stelt in het belang van Mondragon te hebben gehandeld. Dan komt Mondragon zelf aan in Gent, die zijn vrouw en eigen handelen verdedigt. Requesens raakt overtuigd, en

belooft Mondragon om De Rijk niet te executeren en hem vrij te laten. Mondragon is nog niet tevreden. Hij heeft immers met Oranje afgesproken dat er nog vier andere gevangenen vrijgelaten zouden worden. Requesens geeft echter niet verder toe, waarop Mondragon met De Rijk de situatie gaat bespreken.

De Rijk heeft intussen een brief van de prins van Oranje ontvangen, die erop staat dat Mondragon zijn afspraken nakomt. De vastberaden De Rijk geeft daarop zijn ontslagbrief aan Mondragon en verzekert hem: ‘’k Begeer de vrijheid niet ten koste van mijn eer [...] Geef mij mijn keten weer’ (r. 1303–1304). Hij keert terug naar zijn cel.

De intriges bereiken een hoogtepunt in het vijfde en laatste bedrijf. Bovadilla verzint een list waardoor Requesens zich van De Rijk kan ontdoen. Bovadilla stelt voor De Rijk met zijn familieleden naar Brussel over te brengen, waar Requesens zijn macht kan laten gelden. Omdat Margareta en Hooft Augulo tot muiterij hebben gedwongen, zullen ze daar als ketters worden vervolgd. Wanneer Mondragon lucht krijgt van de plannen, laat hij de poorten van het kasteel met oorlogsvolk bezetten. Vervolgens worden De Rijk, Hooft en Margareta bij Requesens gebracht. Beschuldigingen gaan over en weer tussen Requesens en De Rijk, tot het conflict door een boodschapper wordt onderbroken. Antwerpen wordt aangevallen door de geuzenvloot; Requesens weet dat hij naar Antwerpen moet om het bevel te voeren. Mondragon weigert te helpen, tenzij Requesens het verdrag nakomt. Net als het conflict uit de hand lijkt te lopen grijpt De Rijk in, en treedt op als bemiddelaar tussen de twee heren.

De Rijk pleit voor de rechtvaardige behandeling van Mondragon, die zich altijd trouw heeft opgesteld. De Rijk biedt aan zelf in Gent te blijven, zolang alle andere gevangen maar worden vrijgelaten. Uiteindelijk ziet Requesens in dat hij het beste toe kan geven, en garandeert zowel De Rijk als de andere vier gevangenen de vrijheid.

5. De toneelwetten en de personages

Bij de uitwerking van de stof volgde Van Merken nauwgezet de regels van het Frans-classicisme.²² Deze stroming was uit Frankrijk overgewaaid en nam het drama uit de klassieke oudheid als richtsnoer – vandaar de benaming. In Nederland ijverde het genootschap *Nil Volentibus Arduum* (Niets is moeilijk

22 Zie over de Frans-classicistische regelgeving Huydecoper 1982, 11–27 en De Haas 1998.

Scène uit het vierde bedrijf: Jacob Simonsz de Rijk geeft zijn ontslagbrief terug aan Mondragon,
door Reinier Vinkeles 1774 (Rijksmuseum Amsterdam)

voor hen die willen), opgericht in 1669, voor dit type toneel. De leden waren fel gekant tegen spektakel- en gruweltoneel, waarvan Jan Vos de belangrijkste vertegenwoordiger was. In diens *Aran en Titus* (1641) rolden de lijken over het toneel en er kwam een verkrachtingsscène in voor. De leden van *Nil Volentibus Arduum* wilde dat toneelstukken een opvoedkundige waarde hadden en stelden een reeks voorschriften op, die ze baseerden op de klassieke poëtica's van Aristoteles en Horatius en eigentijdse Franse toneelschrijvers, zoals Corneille, Racine en Molière.

De Frans-classicistische regels hadden betrekking op drie terreinen: de keuze van het onderwerp, de presentatie van de stof en het doel van het toneel. Met betrekking tot de thematiek waren er vooral veel restricties. Zo moesten gruwelijkheden en fel realisme vermeden worden, omdat die slecht waren voor de zeden.²³ Controversiële onderwerpen uit de recente geschiedenis of de Bijbel werden eveneens afgekeurd. Zelf verzonden verhalen waren af te raden, want deze leverden meestal ongestructureerde spelen op. Als een auteur mythologische stof wilde behandelen, moest deze ontdaan zijn van bijgeloof en wonderen, en verchristelijkt worden. Wat bleef er dan over? Historische stof was wel een goede keuze, mits er duidelijke deugdhelden in voorkwamen. De klassieke oudheid of buitenlandse geschiedenis leverden genoeg aansprekende voorbeelden. Het was ook aantrekkelijk om het vaderlandse verleden te behandelen, te meer omdat er al een Nederlandstalige traditie op dat terrein bestond. Denk bijvoorbeeld aan *Gysbreght van Aemstel* (1637) van Joost van den Vondel of *Geeraerd van Velsen* (1613) van P.C. Hooft. Wel was het van belang om geen episodes te behandelen waaraan mensen aanstoot konden nemen.

Van Merkens keuze voor Jacob Simonszoon de Rijk sloot dus goed aan bij de Frans-classicistische voorschriften: ze koos voor een vaderlands-historische episode, die tot lering kon strekken van het publiek. Toch had het onderwerp wel degelijk omstreden kanten, zeker tegen de achtergrond van de oplopende spanningen tussen orangisten en patriotten. Niet lang na Van Merken publiceerde ook de acteur en toneelschrijver Simon Rivier een treurspel over de heldendaden van De Rijk: *De verovering van Den Briel of grondlegging der Batavische Vryheid* (1777). Hij droeg dit werk op aan stadhouder Willem V en nam op die manier expliciet stelling in de actuele politieke debatten. Zijn toneelspel stond bol van de loftuizingen aan het adres van Willem van Oranje, die hij als de grondlegger van de Nederlandse vrijheid beschouwde. Dat was meteen ook het belang-

23 Voor de regels met betrekking tot de stofkeuze, zie De Haas 1998, 54–66.

rijkste verschil met Van Merken, die een meer algemeen vaderlandslievende toon aansloeg: ze liet Willem van Oranje niet ongenoemd, maar haar focus lag bij De Rijk. Bovendien toonde ze zich in die jaren een voorstander van meer vrijheden voor de burgerij en volgde ze de verrichtingen van de stadhouder juist kritisch.²⁴ Uit de opvoeringsgeschiedenis blijkt ook dat Van Merkens stuk niet als politiek neutraal werd gezien, waarover later meer.

Ten tweede waren er regels op het terrein van de presentatie van de stof. De belangrijkste was de concentratie-eis: de eenheid van handeling, plaats en tijd moesten worden gehandhaafd. Dat hield in dat er één duidelijke plot was, dat het stuk zich in één ruimte afspeelde en dat de gebeurtenissen binnen een tijdsbestek van vierentwintig uur moesten plaatsvinden. Van Merkens stuk voldeed daar op volmaakte wijze aan. Alles draaide in het stuk om de vrijlating van De Rijk en er waren geen nevenintriges. Van Merken zorgde er bovendien voor dat de scènes logisch aan elkaar geknoopt waren door steeds een personage uit de vorige ook in de volgende scène aanwezig te laten zijn. Dankzij deze zogenaamde *liaisons des scènes* was de concentratie op één handeling gewaarborgd. De eenheid van plaats wist Van Merken te handhaven door het kasteel van Gent als locatie te kiezen, waar De Rijk gevangen zat. Weliswaar speelden enkele gebeurtenissen zich buiten af, zoals de plaatsing van De Rijk op het schavot, maar daarover werd in het kasteel verslag gedaan.

Om recht te doen aan de eenheid van tijd moest Van Merken enkele kunstgrepen toepassen. In werkelijkheid namen de onderhandelingen rondom de vrijlating van De Rijk, Marnix en de andere geuzen maanden in beslag, maar bij Van Merken krijgt dit alles binnen vierentwintig uur zijn beslag. Ze loste dat op door verschillende personages te laten terugblikken. Zo doet Augulo uitgebreid verslag aan De Rijk over de belegeringen gedurende de afgelopen maanden in de Nederlanden, terwijl Hooft De Rijk bijpraat over het verdrag dat Mondragon bij Middelburg heeft besloten – een ontwikkeling die De Rijk niet had meegekregen tijdens zijn gevangenschap.

Ingewikkelder was het om een andere gebeurtenis te omzeilen. Volgens P.C. Hooft vindt er na de vrijlating van De Rijk een ontmoeting plaats met Willem van Oranje, maar Van Merken laat dit helemaal achterwege. In plaats daar-

²⁴ Van Merken en Rivier gebruiken dezelfde thematiek en putten daarbij uit dezelfde vrijheidslievende woordregisters, maar ze doen dat vanuit een verschillende politieke optiek. Zie Jensen en Van Deinsen 2012, 211. Zie voor de politieke opvattingen van Van Merken ook Vuyk 2000, 117–121.

Schilderij van Nicolaas Muys, *De Rijk* (in het midden, met oranje sjerp) weigert de ontslagbrief van Mondragon. Scène uit het vierde bedrijf, in het decor *De Kloosterkamer*, 1777 (Theaterinstituut Nederland).

van ontvangt *De Rijk* een brief van de prins, die hem verzoekt om te strijden voor het lijfsbehoud van de gevangenen, in het bijzonder Marnix. Dat is voor *De Rijk* een extra reden om zijn vrijlating uit de gevangenis te weigeren en de ontslagbrief weer terug te geven aan Mondragon. Daarmee kwam Van Merken meteen tegemoet aan de eis dat de gebeurtenissen waarschijnlijk moesten zijn (*vraisemblance*): de brief motiveert *De Rijk* om zich weer op te laten sluiten. Dat Van Merken zo vrij omsprong met de historische stof om de eenheid van tijd te bewaren, kwam haar niet op kritiek te staan. Juist op dat punt mocht een dichter zich wel enige vrijheid permitteren, zeker wanneer het de zedelijke strekking van het stuk ten goede kwam.²⁵

Ten derde was er de eis dat het toneel ten dienste van de zedelijke verheffing moest staan. Om de morele boodschap effectief over te brengen, belichaamden personages allerlei hartstochten die in een duidelijk goed-fout-schema

²⁵ Anoniem 1831, 397. Zie ook het positieve oordeel over de handhaving van de toneelregels in *Vaderlandsche letteroefeningen* (1774), 419.

pasten. Met ondeugdzame personages, die zich door bijvoorbeeld eerzucht of hebzucht lieten leiden, liep het slecht af, terwijl de deugdzame personages, die moedig, opofferingsgezind en standvastig waren, triomfeerden. Zo werd recht gedaan aan de ‘poëtische gerechtigheid’. Het tonen van *magnanimitas*, groot- of edelmoedigheid, was volgens de Frans-classicistische leer het hoogst haalbare. Deze karaktereigenschap hield in dat iemand zijn eigen belang ondergeschikt maakte aan dat van anderen.²⁶

Ook op dit punt voldeed Van Merken aan de eisen. Jacob Simonszoon de Rijk is bij uitstek een edelmoedig personage. Hij is immers bereid zijn eigen leven op te offeren voor de vrijheid van anderen. Geen moment raakt hij aan het twijfelen, geen moment overweegt hij voor zijn eigen vrijheid te kiezen, zolang Marnix en de andere geuzen nog gevangen zitten. Mondragon roept in bewondering uit: ‘Grootmoedige De Rijk! Gij zijt een scepter waard’ (r. 1639). Requesens doet daar nog een schepje bovenop, wanneer hij instemt met de vrijlating van alle gevangenen en het woord tot De Rijk richt: ‘gij, die midden in de zwaarste tegenspoeden, / hem die uw leven dreigt voor onheil tracht te hoeden, grootmoedige’ (r. 1648–1650). Hooft besluit het koor van lofbetuigingen door de slotwoorden van het stuk uit te spreken: ‘Onkreukbre heldenmoed op trouw en deugd gevest, / bescherm eeuw uit eeuw in het Nederlands gewest’ (r. 1655–1656).

De Rijks grootmoedigheid staat in contrast met het eerzuchtige gedrag van Requesens die wordt bijgestaan door zijn vileine hopman Bovadilla. Requesens moet het echter bekopen dat hij zich heeft laten verblinden door eerzucht. Bovadilla blijkt zich ergens schuil te houden, waardoor Requesens de zaken alleen moet opknappen: ‘O Bovadilla! Had mijn ziel uw raad veracht! / Nu houdt gij u schandelijk schuil en laat me in ’t onheil steken’ (r. 1556–1557). Op alle fronten moet Requesens toegeven: niet alleen laat hij de opstandelingen vrij, maar hij verzoent zich ook met Mondragon, van wie hij zich aanvankelijk wilde ontdoen. Tot zover past het toneelstuk naadloos in een goed-fout-schema: de personages vallen uiteen in twee kampen, waarbij de ondeugdzame Spanjaarden (Requesens, Bovadilla) het afleggen tegen de deugdzame Nederlanders (De Rijk).

Zo eenvoudig ligt het echter niet. De zaak wordt gecompliceerd doordat verschillende personen aan Spaanse zijde (Elvire, ondersteund door de hopman Augulo) hetzelfde belang hebben als de Nederlandse personages: de vrijlating van De Rijk. Alleen dan kan ook Mondragon gespaard blijven. Daar komt nog

26 Over deze deugd binnen het Frans-classicistische toneel: Konst 1993.

eens bij dat het vrouwelijke personage aan Spaanse zijde, Elvire, uitmunt in dapperheid en standvastigheid. Zij speelt een sleutelrol in de succesvolle afloop door herhaaldelijk met Requesens in gesprek te treden en zich aan het hoofd van de opstandelingen te plaatsen. Ze blijft opvallend kalm onder deze omstandigheden. Het is in feite Elvire die naar voren treedt als deugdheldin, en niet Margareta.

Terwijl Elvire op cruciale momenten de rust weet te bewaren, worstelt Margareta voortdurend met haar gevoelens. Ze slaagt er maar niet in om haar gevoelens van angst en wanhoop onder controle te krijgen, wat haar al in het eerste bedrijf op een reprimande van Hooft komt te staan: ‘Geef toch geen wanhoop plaats door overmaat van smarte’ (r. 242). Ook in het vervolg laat Margareta haar emoties steeds opnieuw de vrije loop. Ze staat uitgebreid stil bij haar verdriet, dat een hoogtepunt bereikt in een twistgesprek met De Rijk. Margareta wil nog liever samen met haar man sterven dan hem verlaten, maar De Rijk wijst haar erop dat ze haar hartstochten in toom moet houden: ‘Laat de rede op uw hartstocht triomferen! / Vergun mijn vlotte ziel in ’t uiterste uur de troost / dat gij uzelf verwint. Leef voor ons dierbaar kroost’ (r. 906–908). Daarop breekt het hart van Margareta en bezwijkt ze, overmand door haar emoties. Als ze weer bijkomt, maant Hooft haar opnieuw haar emoties te beteugelen: ‘Geef u niet over aan hartstocht, die u moordt’ (r. 958). Het helpt allemaal weinig, want wanneer ze De Rijk een tweede maal ziet, probeert ze hem opnieuw over te halen om voor zijn vrijheid te kiezen en rekening te houden met haar verdriet: ‘Ik smelt van rouw en gaat mijn rouw u niet aan ’t hart?’ (r. 1229). De Rijk roept haar tot de orde, en kiest tot ontzetting van Margareta voor hernieuwde opsluiting: ‘O hemel! Hij vertrekt en laat mij troosteloos treuren’ (r. 1306). Margareta besluit bij haar man te blijven om hem tot het einde toe te steunen. In het laatste bedrijf speelt ze geen rol van betekenis meer, maar herhaalt ze haar eeuwige trouw aan haar man. Het moge duidelijk zijn dat Margareta zich te veel door haar emoties laat leiden. Toch is zij geen onsympathiek personage. Ze is immers uiterst loyaal aan haar man en exemplarisch in haar huwelijkse trouw. Hoe valt deze tegenstrijdigheid te verklaren?

De intertekstuele relatie met Vondels *Gysbreght van Aemstel* biedt wellicht de verklaring. Dit toneelstuk had op 3 januari 1638 gediend als opening van de Amsterdamse schouwburg en was sinds die tijd vrijwel ieder theaterseizoen opgevoerd. Van Merken had zich er duidelijk door laten inspireren en verwees in de openingszin van haar voorbericht al direct naar haar beroemde voorganger: ‘De liefde voor het vaderland was altoos een kenmerk van onze

landaard'. Dit was een echo van een bekende uitspraak uit de *Gysbreght*: 'De liefde tot zijn land is yeder aengeboren'.²⁷ Een criticus uit 1785 legde eveneens een link tussen deze twee spelen: beide waren oorspronkelijk Nederlandstalige stukken over de vaderlandse geschiedenis en waren in het bijzonder van toepassing op Amsterdam.²⁸

Er waren nog meer overeenkomsten. *Gysbreght* en *De Rijk* waren allebei Amsterdamse deugdhelden die zich bereid toonden hun leven op te offeren voor hun vaderland.²⁹ Ze werden gesteund door hun echtgenotes (Badeloch en Margareta) die er alles voor over hadden hun man te behouden. Hun huwelijkse trouw was exemplarisch. Beiden waren zelfs bereid te sterven voor hun man en hun kinderen alleen achter te laten.³⁰ Ook op een andere manier slooten beide verhalen mooi op elkaar aan. Vondels stuk eindigde met het vertrek van *Gysbreght* naar Pruisen, terwijl *De Rijk* juist uit het oosten terugkeerde – hij kon in die zin als een van de 'nakomelingen' van *Gysbreght* worden gezien.

Het heeft er alle schijn van dat Van Merken Margareta aan Badeloch spiegelde, de echtgenote van *Gysbreght*.³¹ Badeloch probeert tevergeefs haar man ervan te overtuigen dat hij zijn geliefde Amsterdam moet verlaten en met haar en de kinderen moet vertrekken. De beide echtelieden voeren hierover een stevig twistgesprek, maar staan tegelijkertijd model voor het ideale huwelijkspaar – denk aan de beroemde verzen 'Waar werd oprechter trouw / Dan tusschen man en vrouw / Ter weereld oit gevonden?'.³² Met Margareta schiep Van Merken een tweede Badeloch, die eveneens haar man op andere gedachten probeert te brengen. Een belangrijk verschil is echter dat Badeloch uiteindelijk gelijk krijgt, terwijl Margareta zich moet neerleggen bij de juiste beslissing van haar man. Daarmee kwam het standvastige karakter van *De Rijk*, die geen moment aan zichzelf twijfelt, alleen nog maar beter uit de verf.

27 Broer Peter doet deze uitspraak in het vijfde bedrijf, vs. 1894. Zie Vondel 1994, 108.

28 Zie *Historie van den Amsteldamsche Schouwburg* (1785), 43.

29 De *Vaderlandsche letteroefeningen* (1774, 418) noemt *De Rijk* een 'roemwaardigen Amsterdammer'.

30 Vergelijk de uitspraak van Badeloch: 'Ick zou om enen man wel bey mijn kinders geven' (v, 1702; Vondel 1994, 101) met die van Margareta: 'k Wil met mijn wederhelft in Gent ten grave dalen, / hem kussen voor zijn dood, opdat mijn trouw hem blijkt' (I, 226–227).

31 De gelijkenis tussen Margareta en Badeloch wordt ook gesignaleerd door Simons 1927, 398, die Vondels poëzie boven die Van Merken stelt.

32 Dit zingt de Rey van Burghzaten in het vierde bedrijf, vs. 1239–1241. Zie Vondel 1994, 84.

Er zijn nog meer verschillen met de *Gysbreght*. Vondels treurspel speelde zich af in het middeleeuwse Amsterdam en hij had er allerlei katholieke elementen in verwerkt, tot groot ongenoegen van de kerkenraad. Van Merken liet een protestants geluid horen: De Rijk was een vrome deugdheld, die het tegen de katholieke Spanjaarden opnam. Van fel protestantisme was bij Van Merken echter geen sprake: het ging om een gematigde variant, die bij haar remonstrantse achtergrond paste.³³ Verschillend was ook de karaktertekening van de hoofdpersonages. De Rijk neemt trefzeker de juiste beslissingen, terwijl Gysbreght pas door de interventie van de engel Rafaël op andere gedachten wordt gebracht en besluit te vluchten. Van zo'n *deus ex machina* kon bij Van Merken geen sprake zijn, want dat zou tegen de regels van de waarschijnlijkheid ingaan. Tot de slot was de vorm anders: Vondel schreef in de senecaans-scalegeriaanse traditie, waarbij *copia et varietas* (veelheid en verscheidenheid) en lange monologen domineerden, terwijl van Merken nauwgezet de regels van het Frans-classicisme volgde.

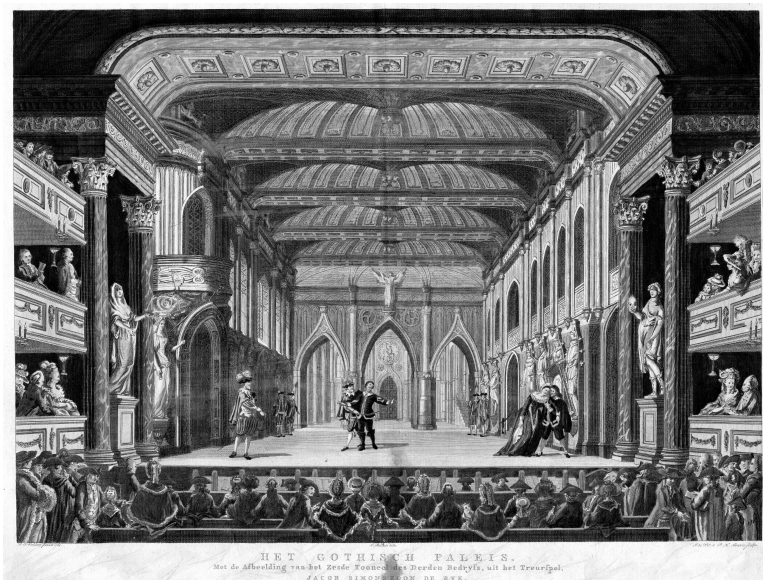
6. Opvoeringen

De opvoeringsgeschiedenis van *Jacob Simonszoon de Rijk* beslaat bijna zeventig jaar (1774–1840) en kent hoogte- en dieptepunten. Het stuk stond bij verschillende koninklijke feestelijkheden op het programma, maar het werd ook jarenlang van het repertoire geweerd. Dat had alles te maken met de politieke veranderingen in deze periode en de gevolgen daarvan voor de Nederlandse theaters.

Na de succesvolle opening van de Amsterdamse schouwburg in 1774 werd het stuk met regelmaat opgevoerd. Behalve in Amsterdam was het bijvoorbeeld ook te zien in Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Middelburg en Leiden.³⁴ Met name in de jaren 1780–1787 liep het aantal voorstellingen op; de vrijheids-

³³ Over haar geloofsopvattingen, zie Vuyk 2000, 98–121.

³⁴ Voor opvoeringen in de Amsterdamse schouwburg, zie de database ONSTAGE (www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/). Verder levert de historische database Delpher (delpher.nl) een reeks verwijzingen naar aankondigingen van voorstellingen elders in het land op. Er is ook een schilderij overgeleverd van Nicolaas Muys uit 1777 in het toneeldecor 'De kloosterkamer' dat voor de opvoeringen in de Rotterdamsche schouwburg in de jaren 1775–1776 werd gebruikt.

Couliissendecor 'Het Gotisch Paleis' met scène uit *Jacob Simonszoon de Rijk* door J. de Wit en P.H. Jonxis naar J. Bulthuis, 1785 (Theaterinstituut Nederland).

lievende strekking, belichaamd door *De Rijk*, sloot goed aan bij de patriotische wind die door de Republiek waaide.³⁵

Van sommige voorstellingen weten we precies welke acteurs er optraden. Bij de openingsvoorstelling in Amsterdam stonden bijvoorbeeld Carel Passé (Mondragon), Cornelia Bouhon-Ghijben (Elvire), A.W. Hilverding (*De Rijk*), W. Sijmes-Elburg (Margareta) en J. de Waal (Hooft) op de planken.³⁶ Deze spelers behoorden allemaal tot de school van de acteur en regisseur Marten Corver, die een vernieuwende, meer natuurlijke stijl van spelen voorstond. Dat kwam ook tot uiting bij de première van *Jacob Simonszoon de Rijk*, toen deze nieuwe speelstijl volop de ruimte kreeg.³⁷ Er brandde vanaf die tijd een felle strijd los

³⁵ In Amsterdam vonden opvoeringen plaats op 17 januari 1775, 21 januari 1775, 2 juni 1779, 10 november 1781, 25 januari 1783, 6 december 1783, 17 september 1785 en 23 september 1786. Voor opvoeringen elders in het land: Van Deinsen 2011, 60. De patriotse toe-eigening blijkt ook uit een gelegenheidsstuk van Willem van Ollefen, waarin *De Rijk* als de verdediger van het vrijheids- en vaderlandslievende toneel spreekt (Van Ollefen 1784).

³⁶ *Historie van den nieuwen Amsterdamschen schouwburg 1785*, 45 en *Schouwburgs Almanach 1786*, 49.

³⁷ Albach 1946, 170–171.

tussen de aanhangers van Corver en die van Jan Punt, die een klassieke acteerstijl propageerde. Deze strijd tussen de zogenaamde Corverianen en Puntianen, die elkaar over en weer beschimpten, liep de jaren erna hoog op en kwam ook tot uiting in de toneelkritiek. De *Tooneel-spelbeschouwer* (1783–1784) nam het steevast op voor de Corverianen, terwijl De *Tooneelspel-beoordelaar* (1784) de kant van Punt en zijn navolgers koos.

Toch was het eerstgenoemde tijdschrift niet onverdeeld enthousiast over de wijze waarop Jacob Simonszoon de Rijk op 6 december 1783 ten tonele was gebracht.³⁸ De acteurs – grotendeels dezelfde groep als in 1774 – waren niet erg rolvast en de souffleur moest menigmaal te hulp schieten. Mevrouw Bouhon leek weinig voldoening te putten uit de rol van Elvire en Jacob Gisser, die Augulo speelde, verloor zich in misplaatste gebaren. Gelukkig wist Hilverding zijn rol van De Rijk wel uitstekend te vertolken. Hij speelde ‘volmaakt naar de natuur overeenkomstig, zonder de stem eenig geweld aan te doen’. Als geen ander slaagde hij erin het publiek te ontroeren: ‘Ieder gevoelig hart moet aangedaan geweest zyn, door de treffende, doch tevens manlyke tederheid waarmede De Ryk deze verzen tot zyne Egaê sprak’.³⁹ Ook Passé werd als Mondragon verschillende malen door het publiek toegejuicht.

In de jaren 1787–1795 verdween het stuk tijdelijk van de Amsterdamse bühne, op een uitvoering na in 1790. Dat had ongetwijfeld te maken met de wisseling van de politieke macht: met steun van Pruisische troepen was stadhouder Willem v in zijn macht hersteld en dat had ook gevolgen voor het aanbod in de theaters. De dichter Rhijnvis Feith sprak smalend over het onderdrukkende regime van het Amsterdamse schouwburgbestuur, omdat het een verbod op het spelen van vaderlandse stukken instelde, waaronder het door zo hem gewaardeerde *Jacob Simonszoon de Rijk*.⁴⁰

Na de Bataafse Revolutie van 1795 keerde het tij weer ten gunste van de patriotten. In dat jaar werd de schouwburg omgedoopt tot ‘Amsteldamsche Nationale Schouwburg’ en kreeg het een nieuw bestuur. *Jacob Simonszoon de Rijk* kwam terug op het repertoire en was te zien op 16 november 1795, 19 maart en 21 september 1796, 7 december 1797, 18 november 1798 en 22 september

38 ‘Aanmerkingen op ’t vertoonen van het Treurspel Jacob Simonszoon de Ryk, op den 6 December, 1783’. In: *De Tooneelspel-beschouwer* (1783–1784), 1–8.

39 *De Tooneelspel-beschouwer* (1783–1784), 6. Zie ook Van Deinsen 2015.

40 Zie Feith 1795, xiv.

1800.⁴¹ Deze ervaring duurde maar kort, want in de jaren 1801–1813 verdween het stuk alweer van de speellijst. Opnieuw speelden politieke omstandigheden daarbij een rol. Tijdens de Franse overheersing kwamen vaderlandslievende uitingen steeds meer onder druk te staan, met als absolute dieptepunt de periode van de Inlijving bij het Franse keizerrijk (1810–1813). Toen bestond er een strenge censuur en was het ondenkbaar dat de autoriteiten de opvoering van een vrijheidslievende treurspel als *Jacob Simonszoon de Rijk* zouden goedkeuren.⁴²

Des te veelzeggender is het dat het onmiddellijk na de bevrijding van de Fransen, op 20 december 1813 weer op de hoofdstedelijke bühne was te zien.⁴³ Een dag later stond het bovendien geprogrammeerd in Rotterdam, met de bekende acteur Ward Bingley in de rol van De Rijk.⁴⁴ Het stuk was in de jaren 1814–1816 verschillende malen in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht te zien, toen het nationale sentiment hoogtij vierde. In april 1815 werd in een advertentie van *Jacob Simonszoon de Rijk* bijvoorbeeld verwezen naar het feit dat de Nederlanders opnieuw de wapens moesten aangorden. Napoleon was van Elba ontsnapt en de geallieerden bouwden op dat moment een leger om hem te verslaan. Ook op alle Nederlandse mannen werd een beroep gedaan. Geen beter moment om dit vaderlandslievende stuk van Van Merken te tonen: juist nu was er behoefte aan roemrijke voorbeelden van ‘standvastige dapperheid’ die het vaderland van nut konden zijn.⁴⁵ In 1816 programmeerde de directie het stuk op de verjaardag van de koningin der Nederlanden, Wilhelmina van Pruisen. Ook dat vond een (anonieme) criticus zeer gepast: ‘De keuze van de Ryk was allergelukkigst; immers vloeit dit stuk over van toespelingen op vorst en vaderland, en deszelfs held, een voorbeeld van burgertrouw had, even als zij, goed en bloed in de waagschaal gesteld, om den algemeenen vijand te bestrijden, en

41 Zie de database ONSTAGE. Een uitgebreide inhoudelijke repertoirebeschrijving voor het jaar 1795 biedt De Leeuwe, waarbij ook *Jacob Simonszoon de Rijk* ter sprake komt: De Leeuwe 2003, 191–192.

42 Zie over censuur en toneel tijdens de Napoleontische jaren: Jensen 2013, 131–148 en Verheijen 2017, 248–250.

43 Veelzeggend is de heruitgave van het treurspel in 1813 bij de wed. G. Warnars en Zoon te Amsterdam. De *Naamlijst van uitgekomen boeken* (deel 5, 1809–1813) biedt geen antwoord op de vraag in welke maand deze heruitgave het licht zag. Ook hebben we geen aankondigingen in kranten kunnen vinden. Gelet op de strenge censuur tijdens de Inlijving, lijkt het waarschijnlijk dat deze herdruk pas na de bevrijding van de Fransen uitkwam, dus eind november of december 1813.

44 *’s-Graavenhaagsche Courant* (18-12-1813).

45 *Nederlandsche Staat-Courant* (1-4-1815).

de zoete vrijheid te herwinnen'.⁴⁶ We zien hier ook dat het treurspel naar de eigentijdse behoeften werd geplooid: toen Van Merken het treurspel schreef, deed ze dat niet om de Nassaus te bejubelen, integendeel. Het werd in de jaren dat Willem v zijn macht herstelde juist van het repertoire geweerd vanwege de vermeende anti-stadhouderlijke teneur. Na 1815 gebruikte men het stuk juist ter meerdere ere en glorie van de nieuwe koning.

In de daaropvolgende decennia werd *Jacob Simonszoon de Rijk* met steeds langere tussenpozen binnen en buiten Amsterdam opgevoerd.⁴⁷ Het treurspel was in de jaren 1834–1835 ook te zien in de koloniën, namelijk in de schouwburg te Batavia, blijkens advertenties in de *Javasche Courant*.⁴⁸ De Amsterdams schouwburg programmeerde het tweemaal in relatie tot een koninklijke gebeurtenis. Dat gebeurde allereerst in 1837, toen koning Willem I zijn 65ste verjaardag vierde.⁴⁹ Daarnaast vond een heel bijzondere opvoering plaats op maandag 30 november 1840 ter gelegenheid van de installatie van koning Willem II. De koning en de koningin waren samen met andere leden van het koninklijk huis de eregasten bij een 'gala-spektakel'. Ze kregen eerst *Jacob Simonszoon de Rijk* te zien en vervolgens het allegorische muziekspel *Het feestvierend Nederland* van C.J. Roobol. Volgens de pers was er een 'ontzettende menigte te zamen gevloeid' om de koning en koningin hulde te brengen.⁵⁰ In de zaal steeg die avond 'de geestdrift ten top' waarop de koningin tot tweemaal toe oprees om haar 'gevoeligheid' daarvoor te tonen.⁵¹ Dat was tevens de laatste maal dat het stuk in het hoofdstedelijke theater te zien was.⁵² In 1841 ging de Amsterdamse schouwburg over in particuliere handen en kregen spektakelstukken en vertaalde melo-

46 Zie de bespreking van N.T.L.E. in *De Tooneelkijker* 2 (1817), 199. De voorstelling vond plaats op 16 november 1816.

47 Het stuk werd zeventienmaal opgevoerd in de Amsterdamse schouwburg. In 1823 waren er verschillende voorstellingen in Middelburg, blijkens aankondigingen in de *Middelburgsche Courant*.

48 *Javasche Courant* (5-4-1834), (5-12-1835) en (9-12-1835).

49 Zie De database ONSTAGE en de advertentie in *Algemeen Handelsblad* (19-8-1837).

50 De term 'gala-spektakel' wordt gebruikt in vooraankondigingen in *De avondbode* (27-11-1840, 28-11-1840, 30-11-1840), de *Extra ordinaire Amsterdamsche Courant* (28-11-1840) en *Algemeen Handelsblad* (30-11-1840). In verschillende landelijke kranten werd verslag gedaan van de voorstelling: zie bijvoorbeeld *Dagblad van 's Gravenhage* (2-12-1840), *Rotterdamsche Courant* (3-12-1840), *Utrechtsche Provinciale en stads-courant* (4-12-1840), *Vlissingsche Courant* (5-12-1840) en *De Middelburgsche Courant* (5-12-1840). De volgorde waarin de stukken werden vertoond, wordt daarin soms omgedraaid.

51 Anoniem 1840, 44.

52 Deze opvoeringsdatum is de laatstgenoemde in de database ONSTAGE.

drama's de voorrang boven het classicistische repertoire. Opvoeringen buiten de hoofdstad zijn evenmin bekend na 1840.⁵³ In 1874, honderd jaar na de heropening van de schouwburg, blikten enkele kranten terug op deze gebeurtenis, maar tot een heropvoering van *Jacob Simonszoon de Rijk* kwam het niet.⁵⁴ Daarmee lijkt het stuk dus definitief uit de Nederlandse theaters te zijn verdwenen.⁵⁵

7. Waardering

Lange tijd behoorde *Jacob Simonszoon de Rijk* tot het repertoire van de Nederlandse schouwburgen. Critici waardeerden vooral de vaderlandslievende strekking en de strakke structuur. Illustratief zijn de besprekingen die in de *Vaderlandsche letteroefeningen* (1774) en *De vriend des vaderlands* (1831) verschenen. Hoewel er een tijdspanne van bijna zestig jaar tussen beide recensies zit, was de strekking exact hetzelfde: naar de Frans-classicistische maatstaven had Van Merken een volmaakt werk afgeleverd. Volgens de toneelverheffers wees Van Merken de goede weg: 'Mogt ook dan ons Tooneel, gezuiverd van vreemden wansmaak, nationaal worden en blijven, en daardoor eene leerschool zijn van Vaderlandsche zeden en deugden'.⁵⁶

Dat enthousiasme vinden we ook terug in een paar persoonlijke reacties die zijn overgeleverd. De schrijfster Elizabeth Wolff-Bekker (beter bekend als Betje Wolff) koesterde hevige bewondering voor Van Merken en liet haar in een brief weten hoezeer ze van *Jacob Simonszoon de Rijk* had genoten. Ze las in de 'stillen laanen' van het stadsbos de Haarlemmerhout te Haarlem en onmiddellijk 'verdweenen al die lastige gewaarwordingen, & myn hele ziel is rust & licht'.⁵⁷ Nog geen twee jaar later zou Wolffs bewondering omslaan in afkeer.

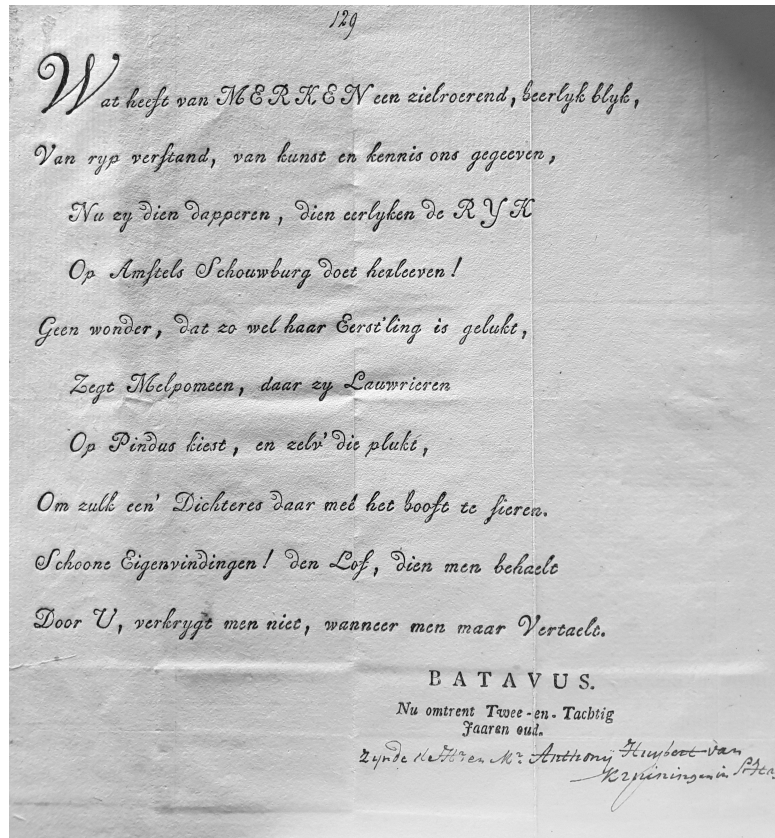
53 Er zijn ook geen opvoeringen bekend in rederijkerskamers. Het stuk komt althans niet voor op de repertoirelijsten, zoals samengesteld door Westers 2003.

54 Zie bijvoorbeeld *Het Algemeen Handelsblad* (4-2-1874) en het feuilleton in *Het nieuws van den dag: kleine courant* (31-1-1874), (3-2-1874) en (4-2-1874). J.H. Rössing, onderwijzer en secretaris van de vereniging Het Nederlandsche Tooneel, gaf bij deze gelegenheid een herdenkingsboek uit: Rössing 1874.

55 Het stuk belandde met 5 stemmen wel op 86ste plaats op de lijst *In reprise*, een top 100 van Nederlandstalige toneelstukken die voor heropvoering in aanmerking zouden moeten komen. Zie <http://50jaartheaterwetenschapamsterdam.nl/reprise>.

56 *De vriend des vaderlands* (1831), 397.

57 Brief van Betje Wolff aan Mevrouw de Winter, van Merken, 12 april 1775. Geciteerd in Dyserinck 1904, 148.

Lofdicht op Jacob Simonszoon de Rijk door Batavus (pseud. van: Petrus Anthonius de Huybert) (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, Bijzondere Collecties).

Ze was niet alleen teleurgesteld over het feit dat haar 'fanbrief' onbeantwoord was gebleven, maar ze nam ook steeds meer afstand van de dichtkunst die in genootschappen werd geproduceerd. Ook Van Merkens dichtkunst moest het daarbij ontgelden.⁵⁸

⁵⁸ Zie over de brieven die Wolff aan Van Merken schreef: Buijnsters 1984, 148–150. Aldaar ook de term 'fanbrief' (148). Dat Van Merken Wolffs brieven onbeantwoord liet, had mogelijk ook met hun verschillende politieke opvattingen te maken. Mogelijk vond Van Merken Wolff te radicaal. Zie Vuyk 2000, 120.

Er is ook een handgeschreven reactie bewaard gebleven van de Haagse dichter Anthony de Huybert, die zelf ook toneelstukken schreef. Op hoogbejaarde leeftijd – hij was al tweeëntachtig jaar – schreef hij onder het pseudoniem Batavus een lofdicht op *Jacob Simonszoon de Rijk*:

Wat heeft van MERKEN een zielroerend, heerlyk blyk
 Van ryp verstand, van kunst en kennis ons gegeven,
 Nu zy dien dapperen, dien eerlyken de RYK
 Op Amstels Schouwburg doet herleeven!
 Geen wonder, dat zo wel haar Eerstling is gelukt
 Zegt Melpomeen*, daar zy Lauwrieren
 Op Pindus† kiest, en selv' die plukt,
 Om zulk een' Dichteres daar met het hoofd te sieren
 Schoone Eigenvindingen! Den Lof, dien men behaele
 Door U, verkrygt men niet, wanneer men maar Vertaele.⁵⁹
 *muze van het treurspel † berg van de muzen

De Huybert wees expliciet op het belang van oorspronkelijk Nederlandstalige toneelstukken. Dat deed ook de veel jongere Willem Haverkorn, die zich in 1775 bij het koor van bewonderaars voegde. Hij was tweeëntwintig en zou pas later doorbreken met zijn eigen toneelwerk. Uit zijn lofdicht blijkt dat hij Van Merken als zijn groot voorbeeld beschouwde:

Het nieuw gebouwd Tooneel gaat met meer glorie oopen,
 Nu daar uw kunst de Ryk naar het leven ons verbeeld
 Hy en de Camisards, Marië en zee-gryk Leiden,
 Getuigen wat uw geest op nieuw weêr heeft gewrocht,
 Zij zullen de eer uw's naam, doorluchte Vrouw! verbreiden.⁶⁰

Inderdaad trad Haverkorn in de voetsporen van Van Merken in de jaren 1777–1780 zelf vier vaderlands-historische stukken te publiceren.⁶¹

59 Het lofdicht van Batavus wordt in handschrift in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bewaard (permalink: <http://permalink.opc.uva.nl/item/001561293>).

60 Haverkorn 1784, 3. Het lofdicht op Van Merkens *Tooneelpoëzy* is gedateerd 1775. Haverkorn verwijst behalve naar *Jacob Simonszoon de Rijk* ook naar de drie andere treurspelen van Van Merken in deze bundel: *De Camisards*, *Maria van Bourgondiën* en *Het beleg der stad Leyden*.

61 Jensen en Van Deinsen 2012, 204, 220.

De jaren van de Belgische Opstand (1830–1832) zorgden voor een nieuwe hausse vaderlands-historische toneelstukken, maar in de decennia na 1840 ebde de belangstelling weg. Tegen de stroom in probeerde een enkeling de belangstelling voor Van Merkens toneelstukken weer op te wekken. Hendrik Tollens, een van de populairste dichters uit die tijd, bracht in 1852 een editie van het verzamelde werk van het echtpaar Van Winter-Van Merken op de markt. In het voorbericht bekende hij een groot bewonderaar van *Jacob Simonszoon de Rijk* te zijn. De voorstellingen die hij in zijn jeugd bezocht, hadden grote indruk op hem gemaakt: ‘hoe diep ben ik geroerd geworden door de edelaardigheid van *De Ryk*! Het heugt mij dat zijn uitroep: “Geef mij mijn keten weêr!” geen minderen indruk op mij maakte dan het beroemde *Qu’il mourût* van den ouden Horatius bij Corneille’.⁶² Tollens verwees hier naar een van de bekendste frasen uit de tragedie *Horace* van Pierre Corneille en vond dat *De Rijks* woorden daar niet voor onderdeden.

Tollens’ inspanningen ten spijt raakten Van Merkens werken al snel in de vergetelheid. In 1909 deed de dichter Willem Kloos nog een poging tot herwaardering in zijn studie *Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid*. Dat is opmerkelijk, want hij propageerde als een van de voormannen van de Tachtigers een type poëzie dat in veel opzichten haaks op de achttiende-eeuwse nuttigheidsliteratuur stond. Inderdaad vond hij Van Merkens werken wat eentonig (‘het kookt niet en bruist niet, het schittert niet en danst niet’), maar er was ook iets wat hem bekoorde: de ‘zachte lijnen’ waarmee ze Bijbelse taferelen tekende, en de ‘psychologische schilderijen in haar dramatische arbeid’.⁶³ Voor Kloos sprong *Maria van Bourgondiën* er in dat opzicht uit. Waardering was er ook van de zijde van Jan te Winkel, die in *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (tweede druk 1922–1927) ruim aandacht aan het oeuvre van Van Merken besteedde, inclusief *Jacob Simonszoon de Rijk*. Hij sloeg de spijker op zijn kop door op te merken dat de vrouwelijke karakters, *Elvire* en *Margareta*, het interessantste waren: ‘Deze vrouwen wekken evenveel eerbied en bewondering op, als *De Ryk* en *Mondragon*, in welke vier hoofdpersonen Van Merken, op het voorbeeld van Corneille, het gewaagd heeft, edelmoedige en sterke karakters tegen over elkaar te stellen, ofschoon het veel gemakkelijker is, de grootheid van een persoon te doen uitkomen door tegenstelling met een minderwaardige’.⁶⁴

⁶² Zie de inleiding van Tollens in *Van Winter en Van Merken* 1852, ix.

⁶³ Kloos 1909, 244–245.

⁶⁴ Te Winkel 1924, 403.

)(29)(

Ziet, JACOB SIMONSZOON DE RIJK
Geeft van Standvastigheid hier blijk,
Die zijnen vijand door zijn moed
En broedertrouw zelfs blozen doet.

B 3

MOE

De standvastigheid van Jacob Simonszoon de Rijk als voorbeeld voor de Nederlandse jeugd in *Merkwaardige Tafereelen uit de Vaderlandsche Geschiedenis; tot nut en vermaak voor de Nederlandsche jeugd* (1817) (Atlas van Stolk).

Een puntje van kritiek had Te Winkel ook: het stuk was eigenlijk niet echt een treurspel, omdat er geen tragisch einde was. Verder vond hij de stijl iets te argumentatief en beredeneerd en waren de betogen iets te lang. Maar bovenal waardeerde hij Van Merkens talent voor het schrijven van goede toneelstukken in de classicistische trant.

Te Winkels oordeel kunnen wij anno 2019 nog altijd onderschrijven. *Jacob Simonszoon de Rijk* leek gedoemd om in de vergetelheid te raken, maar de laatste twee decennia is er sprake van een hernieuwde belangstelling voor Van Merkens leven en werk. Dat is mede te danken aan de stijgende interesse in het aandeel van vrouwelijke auteurs in de Nederlandse letterkunde, die onder meer zijn neerslag vond in de monumentale bloemlezing *Met en zonder lauwerkrans* (1997).⁶⁵ Sinds die tijd krijgen Van Merkens epen, toneelwerken en gedichten weer de aandacht die ze verdienen.⁶⁶ Dat nu een nieuwe editie van *Jacob Simonszoon de Rijk* verschijnt, is – om Kloos te citeren – een daad van eenvoudige rechtvaardigheid.

8. Verantwoording

De tekst in deze editie is gebaseerd op de eerste, afzonderlijke druk van *Jacob Simonszoon de Ryk* uit 1774, uitgegeven in Amsterdam door Pieter Meijer.⁶⁷ Deze druk is ook opgenomen in het eerste deel van het verzamelde werk van Van Winter en Merken, *Tooneelpoëzy* (1774).⁶⁸ Latere drukken van het treurspel dateren uit 1776, 1813 en 1852. Omdat de verschillen met de drukken uit 1776 en 1813 verwaarloosbaar zijn, hebben we de eerste druk als uitgangspunt genomen. De editie van Tollens uit 1852 wijkt van de andere drukken af, omdat de spelling en interpunctie naar de toen geldende maatstaven gemoderniseerd zijn.⁶⁹ Met het oog op de toegankelijkheid en de bruikbaarheid in het onderwijs hebben wij eveneens de spelling gemoderniseerd alsmede woord- en zaakverklaringen toegevoegd. Uitgangspunt was om het metrum (jambische hexameter) en rijm te

⁶⁵ Daarin is ook een bijdrage over Van Merken opgenomen, zie Meijer Drees 1997.

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld Vuyk 2000, het themanummer dat *Literatuur* in 2004 aan Van Merken wijdde, Jensen en Van Deinsen 2012 en Van der Haven 2018.

⁶⁷ Editie uit de Koninklijke Bibliotheek, 846 B 39, digitaal beschikbaar.

⁶⁸ Van Winter en Merken 1774, dl. 1, 123–228. Het tweede deel van het verzamelde werk verscheen in 1786 bij Pieter Johannes Uylenbroek.

⁶⁹ Van Winter en Van Merken 1852, 63–137.

handhaven en te streven naar een zo rustig mogelijk tekstbeeld. Evidente type- en zetfouten zijn stilzwijgend verbeterd. Daarnaast zijn de volgende richtlijnen gehanteerd.

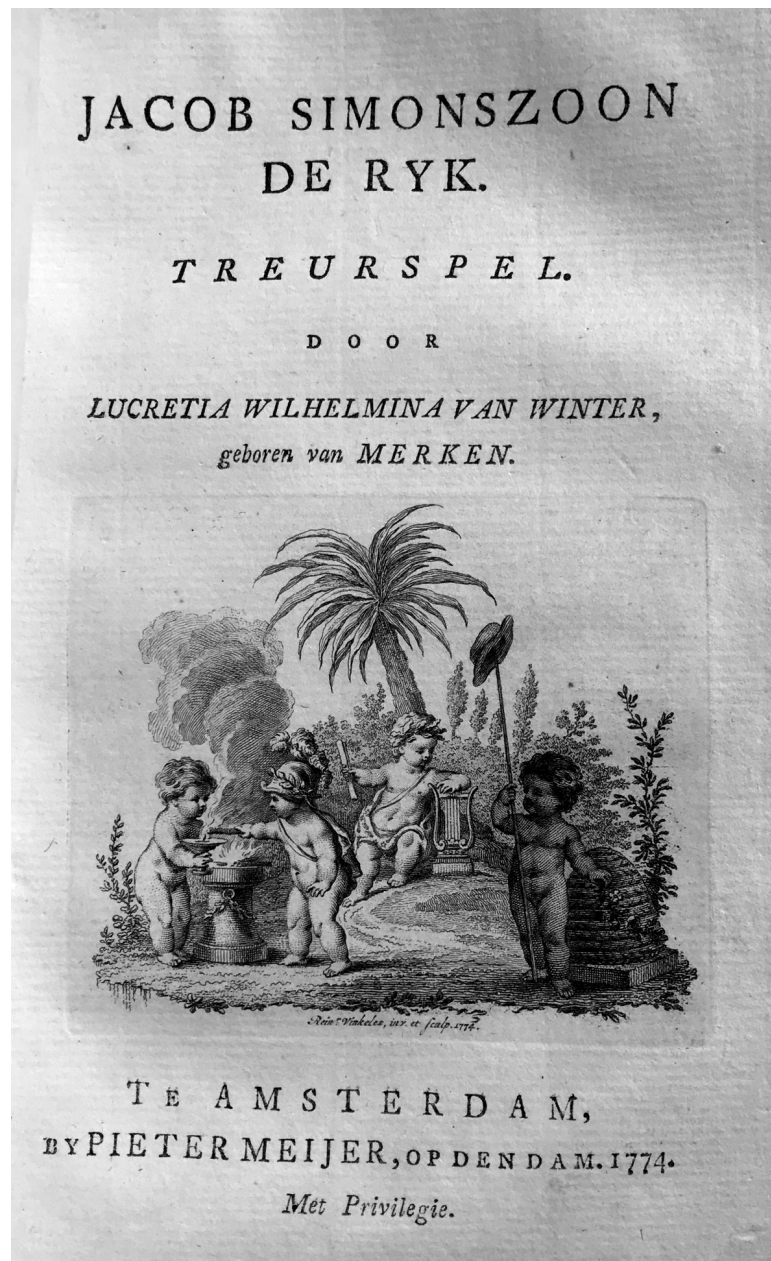
Hedendaagse spellingsconventies zijn gehandhaafd, dat wil zeggen dat een *y* is veranderd naar *ij* en dubbele klinkers zoals in *speelen* en *oogen* naar *spelen* en *ogen*. Ook zijn sommige woorden gemoderniseerd, wanneer dit niet ten koste ging van (binnen)rijm. Zo is *addrenspog* gewijzigd in *adderspuug* en *slinkehand* in *linkerhand*. Overbodige verbindingsstreepjes en spaties zijn verwijderd, zodat vormen als *gy-zelf* en *hy zelf* worden herschreven als *gijzelf* en *hijzelf*. Ook het gebruik van trema's is naar de huidige norm aangepast: waarin wordt bijvoorbeeld *waarin*. Verder is het hoofdlettergebruik aangepast naar de hedendaagse norm. Hoofdletters aan het begin van iedere regel en bij sommige zelfstandige naamwoorden zijn verwijderd. Na het gebruik van een uitroepteken in het geval van een pathetische uitroep ('Ach!' 'O!') wordt ook een hoofdletter gebruikt.

Waar dat voor het metrum en betekenis geen verschil maakt, zijn weglatingstekens verwijderd. Zo is een vorm als *waarmeê* veranderd in *waarmee*. Verkortingen die aangeduid worden door Van Merken met een dakje (bijv. *reên* of *gaê*) zijn gehandhaafd, behalve als in het moderne Nederlands de verkorting zonder meer gebruikelijk is (weer i.p.v. *weêr*, neer i.p.v. *neêr*);

De werkwoordspelling is overgezet naar de hedendaagse normen. Verouderde woordvormen zijn gemoderniseerd mits dat voor het metrum of rijm geen verschil maakt. Een vorm als *wierd* wordt bijvoorbeeld *werd*. Ook de conjunctief, die tegenwoordig nauwelijks meer gebruikt wordt, is zo veel mogelijk naar het huidige gebruik aangepast: *Tenzij mijn vrienden ook hun vrijheid wordt verleend* is bijvoorbeeld veranderd in *Tenzij mijn vrienden ook hun vrijheid wordt verleend*. In sommige gevallen is de conjunctief echter gehandhaafd om de aanvoegende wijs duidelijker uit te laten komen.

Naamvalsuitgangen vallen weg, tenzij het nodig was deze te behouden voor behoud van het metrum of het rijm. *Zijn eedle ziel* of *Een vrouw van uwe rang* zijn bijvoorbeeld onveranderd gebleven ten behoeve van het metrum. Genitieven of datieven zijn eveneens gehandhaafd, wanneer een vervangende constructie met 'van', 'voor' of 'aan' het metrum zou verstoren. Als een naamvalsuitgang klinkerbotsing en dus de mogelijkheid tot elisie voorkomt, is deze behouden, bijvoorbeeld in: *Hoe houdt hij zijnen eed*.

Met betrekking tot de interpunctie hebben we ons gericht op het zo leesbaar mogelijk maken van de tekst. Dat betekent dat overvloedige komma's zijn

Titelblad van Jacob Simonszoon de Ryk, editie 1774 bij Pieter Meijer (privébezit Lotte Jensen).

verwijderd. De oorspronkelijke uitroeptekens zijn daarentegen zo veel mogelijk gehandhaafd, tenzij dat een vloeiend zinsverloop in de weg stond of wanneer we in het moderne gebruik een vraagteken zouden gebruiken.

9. Met dank aan

Bij de vervaardiging van deze editie konden wij een beroep doen op de deskundigheid van verschillende collega's. Wij bedanken Nicoline van der Sijs voor haar hulp bij enkele woordverklaringen, Anna de Haas voor nuttige tips, Lieke van Deinsen voor haar commentaar op de inleiding en Alan Moss voor het kritisch doornemen van de gehele editie. TAT Zetwerk te Utrecht was verantwoordelijk voor de vormgeving van het binnenwerk. Tot slot bedanken wij de Honours Academy van de Radboud Universiteit Nijmegen, waarbinnen dit project is uitgevoerd.

Geraadpleegde literatuur

1. Gedrukte bronnen

- Albach, Ben, Jan Punt en Marten Corver. *Nederlandsch tooneellevens in de 18^e eeuw*. Amsterdam 1946.
- Anoniem, *De Nieuwgebouwde Amsteldamsche Schouwburg verheerlykt [...]* Benevens een *Catalogus der Spellen [...]*. Amsterdam 1774.
- Anoniem, *Historie van den nieuwen Amsterdamschen schouwburg*. Amsterdam 1785.
- Anoniem, 'Het treurspel: Jacob Simonszoon de Rijk, van onze dichteres Van Merken, getoetst aan de regelen van het treurspel'. In: *De vriend des vaderlands* 5 (1831), 374–397.
- Anoniem, *Verzameling der voornaamste bijzonderheden, betreffende de troonsbestijging van Z.M. Willem II [...]*. Amsterdam 1840.
- Buijnsters, P.J., Wolff en Deken. *Een biografie*. Leiden 1984.
- Buisman, J.W., *Tussen vroomheid en Verlichting. Een cultuurhistorisch en -sociologisch onderzoek naar enkele aspecten van de Verlichting in Nederland (1755–1810)*. Zwolle 1992, 2 dln.
- Deinsen, Lieke van, *Tranen voor het vaderland. Herinnering, emoties en politiek in vaderlands-historisch toneel 1750–1800*. Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, 2011.
- Deinsen, Lieke van, 'Lucretia Wilhelmina van Merken: Jacob Simonszoon de Rijk'. In: Nina Geerdink, Jos Joosten en Johan Oosterman (red.), *De leeslijst. 222 werken uit de Nederlandstalige literatuur*. Nijmegen 2015, 136–137.
- Deinsen, Lieke van, 'Vrij van faamziekte. Over de oprichting van het gedenkteken voor Lucretia Wilhelmina van Merken (1721–1789) in de Oude Kerk te Amsterdam in 1828'. In: *Spiegel der letteren* (2018) 4, 245–265.
- Dyserinck, Joh. (ed), *Brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken*. Den Haag 1904.
- Feith, Rhijnvis, C. Mucius Cordus, *of De verlossing van Rome*. Amsterdam 1795.
- 's Gravezande, Adrianus, *Tweede eeuw-gedachtenis der Middelburgsche vryheid [...]*. Middelburg 1774.
- Haas, Anna de, *De wetten van het treurspel: over ernstig toneel in Nederland 1700–1772*. Hilversum 1998.

- Haven, Kornee van der, 'Held en gevoelsgemeenschap in Lucretia van Merken's Bijbelse epos David (1767)'. In: *Spiegel der Letteren* 60 (2018) 1, 35–58.
- Haverkorn, Willem, Poëzy. Amsterdam 1784.
- Hooft, P.C., *Nederlandsche Historien, Sedert de Overdracht der Heerschappye van Kaizer Karel den Vyfden op Koning Philips zynen Zoon, Tot het einde der Landtvooghdye des Graven van Leicester [...]* Behelzende de eerste dertien boeken. Vierde druk, deel 1. Amsterdam/Leiden/Utrecht 1703.
- Höweler, H.A., 'Lucretia Wilhelmina van Merken en George Washington'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 52 (1933), 70–77.
- Huydecoper, B., *Arzases of 't edelmoedig verraad. Met inleiding en aantekeningen door M.A. Schenkeveld-van der Dussen*. 's-Gravenhage 1982.
- Jensen, Lotte en Lieke van Deinsen, 'Het theater van de herinnering. Vaderlands-historisch toneel in de achttiende eeuw'. In: *Spiegel der letteren* 54 (2012) 2, 190–225.
- Jensen, Lotte, *Verzet tegen Napoleon*. Nijmegen 2013.
- Kloek, J., 'Vaderland en letterkunde, 1750–1800', in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. Amsterdam, 1999, 237–274.
- Kloos, Willem, *Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid. Studies over onze 18^e eeuw-sche dichters met bloemlezing uit hun werken*. Amsterdam 1909.
- Konst, Jan, '15 september 1714: François Halma herdenkt in zijn voorbericht voor Rotgans' Poëzy diens "donderende en luidruchtige uitspraak" van toneelteksten. Het Frans-classicistische toneel van Rotgans en Huydecoper'. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (hoofddred.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, 308–313.
- Leeuwe, H.H.J. de, '11 mei 1772. Brand in de Amsterdamse Schouwburg. Reacties hierop en de veiligheid van schouwburgen'. In: *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Onder hoofddirectie van R.L. Erenstein. Amsterdam 1996, 332–339.
- Leeuwe, Hans de, *De Amsterdamse Schouwburg in 1795. Het eerste jaar der Bataafse vrijheid*. Zutphen 2003.
- Lem, A. van der, *De Opstand in de Nederlanden 1568–1648. De Tachtigjarige Oorlog in woord en beeld*. Nijmegen 2018.
- Lennep, J. van, 'Aanteekeningen betreffende den Amsterdamschen Schouwburg'. In: *Het Nederlandsche Magazijn* 6 (1866), 130–131.
- Logchem, Elly van, Merken, Lucretia Wilhelmina van. In: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/merken> [13/01/2014]

- Naamlijst van uitgekomen boeken, kaarten, prentwerken, enz. Vijfde deel 1809–1813. 's-Gravenhage, 1814.
- Merken, Lucretia Wilhelmina van, Jacob Simonszoon de Ryk. Amsterdam 1774.
- Merken, Lucretia Wilhelmina van, Jacob Simonszoon de Ryk. Amsterdam 1813.
- Meijer Drees, Marijke, 'Lucretia Wilhelmina van Merken'. In: *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550–1850 van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Hoofddred. Riet Schenkeveld-van der Dussen. Amsterdam 1997, 572–579.
- Meijer Drees, Marijke, 'Gevierd, bespot, vergeten. De teloorgang van een reputatie'. In: *Literatuur* 21 (2004), 20–24.
- Ollefen Caspersz, W. van, *Aanspraak der heeren acterende leden, van het tooneel oefenend genootschap, ter spreuke voerende, Oefening Kweekt Kunst, vergaaderende te Amsteldam: Bij de opening van hun Tooneel, Op den 14 van oogstmaand MDCCLXXXV*. Amsterdam 1785.
- Rössing, J.H., *Geschiedenis der Stichting en feestelijke opening van den Schouwburg op Leidsche Plein te Amsterdam*. Utrecht 1874.
- Sas, N.C.F. van, 'De vaderlandse imperatief. Begripsverandering en politieke conjunctuur, 1763–1813'. In: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*. Amsterdam, 1999, 275–308.
- Simons, L., *Het drama en het tooneel in hun ontwikkeling. Derde deel*, Amsterdam 1927.
- Sluijter-Seijffert, Nicolette, 'De Amsterdamse Schouwburg van 1774'. In: *Oud-Holland* 90 (1976) 1, 21–64.
- Swalve, E.B., *De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje*. Amsterdam 1846.
- Verheijen, Bart, *Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming 1801–1813*. Nijmegen 2017.
- Vondel, Joost van den, *Gysbreght van Aemstel. Met inleiding en aantekeningen door Mieke B. Smits-Veldt*. Amsterdam 1994.
- Vuyk, Simon, *Verlichte verzen en kolommen. Remonstranten in de letterkunde en tijdschriften van de Verlichting 1720–1780*. Amsterdam 2000.
- Westers, Oscar, *Welsprekende burgers. Rederijkers in de negentiende eeuw*. Nijmegen 2003.
- Wilschut, A., *Kleine geschiedenis van Nederland. De tijd van ontdekkers en hervormers. 1500–1600*, Zwolle 2007.
- Winkel, Jan te, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde. Deel 5: Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*. Tweede druk, Haarlem 1924.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

47

Winter, Nicolaas Simon van en Lucretia Wilhelmina van Merken, *Tooneelpoëzy*. Amsterdam 1774, 2 dln.

Winter, Nicolaas Simon van en Lucretia van Merken, *Dichtwerken*. Uitgegeven door H. Tollens, Cz. Eerste deel met platen. 's-Gravenhage 1852.

Worp, J.A., *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*. Rotterdam 1903–1907, 2 dln.

2. Websites

Delpher: www.delpher.nl

Digitale Bibliotheek der Nederlandse letteren: www.dbnl.org

Online Datasystem of Theatre in Amsterdam from the Golden Age to Today:
www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

TOEZANG, AAN DE VADEREN DES VADERLANDS¹

- Handhavers van gezag en orde! Wijze vaders!
 Onwrikbare zuilen van 't Bataafs Gemenebest!
 Gij, die 's lands Vrijheid kroont met frisse olijvenbladren,²
 en wet en handvest schraagt in ons beroemd gewest!
- 5 't Is billijk dat ik u de vrijheidminnaar wije,
 die velen onder u als 't hoofd zien van hun stam;
 in 's lands stikdonkren tijd de baak der burgerije
 en de onverganklijke eer van 't machtig Amsterdam.
 Toen dwinglandij, die zich van Alva³ steun beloofde,
 10 haar troon in Brussel vestte, en met bebloede hand
 de Vrijheid,⁴ zwaar gewond, van hoed en speer beroofde
 en martelvuren stookte in 't hart van 't vaderland,
 ontwaakte Neêrlands leeuw, en op zijn vreeslijk brullen,
 voelde elk rechtschapen en grootmoedig Batavier
 15 zijn eedle ziel met trouw voor 't vaderland vervullen
 en schaarde zich vol moed bij Nassaus krijgsbanier.⁵

2 Bataafs Gemenebest: de Republiek der Zeven
Verenigde Nederlanden	4 schraagt: handhaaft
5 billijk: rechtvaardig
4 wet en handvest: wet en wetboek	5 wije: aanbied

- 1 Van Merken kan doelen op de bestuurders van het gewest Holland in het algemeen, maar ze lijkt zich in het bijzonder tot de vier burgemeesters van Amsterdam te richten: Gualterus Petrus Boudaan, Egbert de Vrij Temminck, Jan van Tarelinck en Hendrik Danielsz Hooft, een van de nazaten van het regentengeslacht Hooft dat in het voorbericht ter sprake komt. Allen waren aanwezig bij de eerste opvoering van het stuk in 1774.
- 2 Het olijfbld wordt, vaak in combinatie met de duif, gebruikt als symbool voor de vrede.
- 3 Na de Beeldenstorm in 1566 stuurde de Spaanse koning Filips II de hertog van Alva naar de Nederlanden, waar hij met harde hand vanuit Brussel orde op zaken stelde. Alva richtte de Raad van Beroerten (inquisitie) op en stelde de Tiende Penning in, een strenge belastingsmaatregel.
- 4 De personificatie van de Vrijheid werd weergegeven met een speer in de ene hand en een hoed in de andere.
- 5 Willem, graaf van Nassau en prins van Oranje (1533–1584) bezat het stadhouderschap van Holland, Zeeland en Utrecht, en was tot zijn dood de leider van de Nederlandse Opstand tegen de Spaanse overheersing.

- Zij waren 't die voor 't recht des droeven landzaats streden;
 zij riepen vrijheid uit voor Nederlands vorstin.⁶
 Die maar' werd nauw verspreid, of 't grootste deel der steden
 20 blaakte op hun loflijk spoor van eedle vrijheidsmin,
 de maagd van Amsterdam was dodelijk verlegen
 of zij de wrede graaf naar haar aloude trouw
 zou staven in 't gezag; dan of ze in 't eind de degen
 van hare heldenstoet der vrijheid wijden zou:
 25 dit wanklen had haar 't juk schier op den hals gedrongen,
 ten waar' het beste deel der fiere burgerij
 haar, bijna tegen dank, had aan die ramp ontwongen.
 Men zond de blooheid scheep en Amsterdam werd vrij.⁷
 Het roemrijk Rome boge op zijne heldenscharen,
 30 Metellus, Scipio, Camillus, Fabius,⁸
 ons vaderland kan Rome in dappren evenaren,
 maar 't roemt met Rome slechts op éénen Regulus.⁹

17 landzaats: onderdanen

19 Die maar': dat nieuwsbericht

19 nauw: nauwelijks

21 was dodelijk verlegen: wist zich geen raad

22 de wrede graaf: Alva

23 staven: erkennen

25 schier: spoedig

26 ten waar': ware het niet dat

26 fiere: trotse

28 blooheid: lafheid

29 heldenscharen: groepen van helden

29 boge op: mag dan trots zijn op

6 De Nederlandse maagd als personificatie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Mogelijk ook een verwijzing naar de aanbieding van het Smeekschrift door een groep edelen in 1566 aan Margaretha van Parma, die tussen 1559 en 1567 landvoogdes van de Nederlanden was. Ze vroegen om een verlichting van de Bloedplakkaten, waarin bepaald werd dat ketters streng vervolgd moesten worden.

7 Met 'de blooheid' wordt het katholieke, Spaansgezinde Amsterdamse stadsbestuur en de katholieke geestelijkheid bedoeld, die op 26 mei 1578 in kleine scheepjes de stad werden uitgezet door een gewapend deel van de bevolking, waarna de stad een calvinistisch bestuur kreeg. Dit wordt ook wel de Alteratie van Amsterdam genoemd.

8 Metellus... Regulus: belangrijke en veel geprezen Romeinse veldheren en oorlogshelden.

9 Van Merken trekt een parallel tussen De Rijk en Regulus omdat ze beiden in gevangenschap zaten en zich zeer standvastig toonden. Marcus Atilius Regulus (3^e eeuw v. Chr.) was een Romeins staatsman en militair, die volgens de overlevering als gevangene van de Cartagers naar Rome zou zijn gestuurd om over vrede en het uitwisselen van gevangenen te onderhandelen. Regulus zou de Romeinen geadviseerd hebben om de voorstellen af te wijzen. Volgens afspraak keerde hij terug naar Carthago, waar hem een gruwelijke marteldood wachtte. In Rome werd hij als nationale held gevierd.

't Was Jacob Simonszoon, door de Amstelstad verdreven,
 die groots die hoon vergaf, die hoon vergold met trouw,
 35 noch echtgenoot, noch kroost, noch goed, noch bloed, noch leven
 te dierbaar hield tot steun van 't rijzend staatsgebouw.
 Waarom, mijn vaderland, hebt gij uw rechtbeschermer,
 uw grote burger met geen lauwerblaën bekroond?
 Waarom wordt nog zijn beeld in helderblinkend marmer
 40 niet in de Statenzaal¹⁰ aan 't nageslacht vertoond?
 Of acht ge, o fier geweest, het hoger eer te wezen
 dat gij zijn grote naam in uw geschiedenis
 de vreemde volken doet in gouden lettren lezen,
 en dat zijn roem in 't hart des landzaats veiligst is?
 45 O ja, nooit kon zijn deugd een eedler loon verwerven.
 Metaal en steen verderft door 't knagen van de tijd,
 maar nimmer zal de lof eens staatsbeschermers sterven,
 aan wie het vaderland zijn hart ten tombe wijdt.
 Elk Nederlander aêmt, bij de intrede in het leven,
 50 de zucht tot vrijheid in met de allereerste lucht
 en acht het zich een plicht de helden eer te geven,
 voor welk 't wreed geweld al siddrende is gevlucht.
 De kuise vrouwenschaar der oude Batavieren
 vereeuwigde in haar zang der dappren oorlogsdaën:
 55 haar dochters vlechten nog den heldenstoet laurieren
 door wier onkreukbre trouw 's lands recht werd voorgestaan.
 Mijn zangster vindt als zij in hunnen lof behagen;¹¹
 zij, door de ontschatbre deugd des admiraals gestreeld,
 besloot haar dichtpenseel aan zijne roem te wagen
 60 en schilderde in dees blaën zijn achtingswaardig beeld.

47 eens staatsbeschermers: van een staatsbe-
 schermer

48 ten tombe: als aan een monument

49 aêmt: ademt

53 vrouwenschaar: groep van vrouwen

55 den heldenstoet: voor de heldenstoet

56 voorgestaan: gesteund

¹⁰ De Statenzaal van het Binnenhof in Den Haag, waar de Staten-Generaal vergaderde.

¹¹ In de dichtkunst was het aanroepen van de Muze van de dichtkunst ('zangster') gebruikelijk. De aangeroepen muze schept, evenals de dochters die laurierkransen vlechten, genoeg in het prijzen van de genoemde helden.

- Haar kunstgewrocht, hoe ruw, vindt ongevergd mecenen.
 Men toont aan d'Amstel zucht voor 't vaderlands tafreel;
 de Schouwburg rijst uit de as waarin hij scheen verdwenen
 en voert De Rijk ten toon op 't nieuwgebouwd toneel.
- 65 Beschermers van 't gewest waarin hij werd geboren!
 Gij, onder wiens bestuur de landzaat veilig leeft
 en nooit door 't onrecht zich de rampspoed ziet beschoren,
 die zo veel braven in zijn tijd getroffen heeft!
 Beschut de vrijheid. Waakt voor 't recht van Neêrlands Staten,
- 70 door goed en bloed ontruikt aan 't woên der dwinglandij.
 Elk uwer zij in nood tot heil der onderzaten,
 de admiraal gelijk en kwijte zich als hij!
 't Behoud van 't vaderland moet alles overwegen.
 Waakt voor verdrukte deugd. Schraagt wetenschap en kunst.
- 75 Uw achtbaar voorbeeld strekke uw kroost zo groot een zegen
 als u De Rijk verstrekt! Ontvangt zijn beeld in gunst.

Lucretia Wilhelmina van Winter, geboren van Merken.
 MDCCLXXIV

61 kunstgewrocht: kunstwerk
 61 ongevergd: ongevraagd
 61 mecenen: opdrachtgevers, kunstbescher-
 mers
 62 zucht: begeerte
 67 zich beschoren: zich op de hals haalt

69 Beschut: bescherm
 70 woên: redeloze handelen
 71 onderzaten: onderdanen
 72 kwijte zich: vervul uw plicht
 73 alles overwegen: boven alles gaan
 74 Schraagt: steunt

VOORBERICHT

De liefde voor het vaderland was altoos een kernmerk van onze landaard.¹
 Wij zien deze van de tijden van Claudius Civilis² af tot op onze
 dagen goed en bloed rustig opzetten om het te beschermen. Nooit
 echter vertoonde deze zucht zich schoner dan toen Filips de Tweede³ de
 5 vrijheid naar het hart stak; toen werd elke Nederlander een held. Wie telt
 alle de namen van haar edelmoedige beschermers, die onder de banier der
 doorluchtige Nassause vorsten gestreden hebben? Mannen, die aan de
 nakomelingschap dierbaar zullen zijn zo lang Nederland een vrij Gemeene-
 best zal wezen. Onder deze lofwaardige helden verdient Jacob Simonszoon
 10 de Rijk een uitmuntende plaats, gelijk door de grote geschiedschrijver
 Hooft⁴ zeer wel is aangemerkt. Dit heeft mij bewogen zijn naam na twee-
 honderd jaar weer te doen herleven. Zie hier de bijzonderheden die ik
 van zijn persoon heb kunnen vernemen. Jacob Simonszoon de Rijk, of
 de Rijke, was toegenaamd Van der Gracht. Zijn grootvader, Rijk Alberts
 15 van der Gracht, werd bijgenaamd Rijkert en was gehuwd aan Margareta
 Remmers, bij wie hij drie zonen had, Simon, Pieter de Oude en Pieter de
 Jonge, nevens drie dochters. Hij schijnt van Amsterdamse afkomst geweest
 te zijn, dewijl in de lijsten der regering van die stad, onder de schepenen⁵
 van het jaar 1416, reeds gevonden wordt Willem Janszons van der Gracht.
 20 De oudste zoon, Simon Rijke of Rijkert van der Gracht, trouwde Cornelia
 van der Pot Willemsdochter en had bij haar twee zonen, Jacob en Rijkert,
 nevens zes dochters. Jacob Simonszoon de Rijk was gehuwd aan Margareta
 Hooft, Nicolaasdochter. Zij had één broer, ook Nicolaas genaamd, en

1 altoos: altijd al

3 goed en bloed: bezittingen en leven

3 rustig: kalm, onbewogen

3 opzetten: opofferen

3 het: nl. het vaderland

7 doorluchtige: roemrijke

8–9 Gemeenbest: republiek

14 was toegenaamd: had als tweede naam

17 nevens: naast

18 dewijl: aangezien

1 Zinspel op een uitspraak van Broeder Peter in Vondels *Gybrecht van Aemstel* (1637): 'De liefde tot zijn land is yeder aengeboren' (v, r. 1894).

2 Claudius Civilis (ook wel Julius Civilis genoemd) was de leider van de Bataafse Opstand tegen de Romeinen in 69 na Chr.

3 De Spaanse koning Filips II.

4 De drost en dichter Pieter Corneliszoon Hooft (1581–1647) beschreef de geschiedenis van de Opstand tegen de Spanjaarden in de *Nederlandsche Historien* (1642–1654, 27 dln.).

5 Ambtenaren belast met wetgeving en bestuursfuncties.

was een volle nicht van de beroemde Amsterdamse burgermeester, Cornelis Pieterszoon Hooft.⁶ Bij zijn gemelde echtgenote had hij twee zonen en drie dochters: Simon, Willem, Geertruid, Agatha en Johanna. Uit de talrijke spruiten van de stamboom van De Rijk zijn enige takken van de aanzienlijke families van Oudenroch, Spiegel, Backer, Van Waveren, Van Hoorn, Van der Pot, Raap, Hudde, De Wit en anderen gesproten. Deze en nog enige bijzonderheden ben ik verschuldigd aan de berichten mij door sommigen van hen beleefdelijk medegedeeld, waarvoor ik openlijk mijn erkentenis betuig. Of Roeland de Rijke, pensionaris van Leuven en in 1568 door Alva gevangen, van de familie geweest is, heb ik niet kunnen ontdekken. Waarschijnlijk is Pieter de Rijke, representant van prins Willem de Eerste, als eerste edele van Zeeland in 1581 een broer van de vader van onze De Rijk geweest, die, gelijk hiervóór blijkt, twee broers gehad heeft, beiden Pieter genaamd. De waarschijnlijkheid hiervan wordt vergroot, doordien men mij bericht heeft dat nog heden een familie in Zeeland is, die de naam en het wapen voert van De Rijke van der Gracht. Onze De Rijk, in de Nederlandse geschiedenis bekend onder de innemers van Den Briel, en als admiraal van Ter Veere in het jaar 1572, heeft het geluk gehad dat zijn naam nog roemrijker der vergetelheid ontruikt is door zijn bloedverwant, de historieschrijver Hooft;⁷ de enige van onze geschiedschrijvers, zo verre mij bekend is, die een omstandig bericht geeft van de daad, die het onderwerp van dit treurspel uitmaakt. Naderhand is hij geweest Heer van Zaffelaar, overste over het Land van Over-Flakké en heeft als kolonel en luitenant onder de Graaf van Bossu⁸ in de legers van de staat in het jaar 1580 te land gediend. Gelijk ook zijn oudste zoon, Simon de Rijke van der Gracht genaamd, die naderhand, in de jaren 1627 en 1628, rekenmeester, raad en schepen der stad Amsterdam geweest is en gehuwd aan

27 spruiten: nakomelingen

44 omstandig: uitgebreid en nauwkeurig

38 doordien: doordat

6 Cornelis Pieterszoon Hooft (1547–1626) was burgemeester van Amsterdam en vader van de dichter P.C. Hooft.

7 Van Merken verwijst naar verschillende pagina's uit de vierde druk (1703) van de *Nederlandsche Historien van Hooft*, waaraan ze biografische informatie over de Rijk ontleent, namelijk 180, 234, 236, 239, 252, 315, 350, 778 en 1004.

8 Maximiliaan van Hénin-Liétard, graaf van Boussu (ook wel Bossu genoemd) was onder meer bevelhebber van de Spaanse vloot en verloor in 1573 de Slag bij de Zuiderzee. Na zijn vrijlating in 1576 koos hij de kant van Willem van Oranje.

Maria Jonkheins. Zijn tweede zoon, Willem, was getrouwd aan Maria van der Pot, dochter van Cornelis van der Pot en Agatha Hooft, Cornelisdochter, die een volle nicht van zijn moeder was. De oudste dochter, Geertruid, was in eerste huwelijk getrouwd met Absalon Nicolaaszoon, die als vrijwilliger
 55 bij de aanval op de Couwensteijnse dijk geweest is, en aldaar gewond werd in 1585.⁹ Haar tweede echtgenoot was Jan van Hoorn Jansz, waarschijnlijk broer van Willem van Hoorn Jansz, die zijn zoon als gijzelaar bij de Spaanse gezant Mendoza in Londen waagde, in het jaar 1581. De tweede dochter van De Rijk, Agatha genaamd, trouwde Pieter Jacobsz. Nacht-
 60 glas, in 1595 raad te Amsterdam. Zijn derde dochter, Johanna, is gehuwd geweest aan Ysbrand Elbertszoon Ben, in 1594 en 1595 raad en schepen te Amsterdam. Mocht thans de stem van De Rijk, die eerbiedwaardige vaderlander, een stem die hij als uit zijn eerrijk graf ons nog doet horen, de liefde tot het vaderland in alle brave gemoederen levend houden, opdat
 65 elk Nederlander het zijne toebrengte, om dit gezegend plekje grond, in diezelfde stand aan de nakomelingen over te leveren als hij het van zijn voorvaderen ontvangen heeft!

62 thans: op dit moment

64 brave: dappere

65 het zijne toebrengte: een steentje mag bij-
dragen

9 Op 7 en 26 mei vond de slag op de Kouwensteinsedijk plaats. Onder leiding van onder anderen Filips van Marnix van Sint-Aldegonde deed de Staatse vloot twee mislukte pogingen om de Spanjaarden uit Antwerpen te verjagen.

VERTONERS¹⁰

DON LOUIS DE REQUESSENS, Landvoogd der Nederlanden
CRISTOFFEL MONDRAGON, Ridder, Heer van Remerchicourt, Spaans bevelhebber
DONNA ELVIRE DE MONCADA, Echtgenote van Mondragon
DON FRANCISCO DE BOVADILLA, Spaans hopman, vriend van Requesens
DON OZORIO DE AUGULO, Spaans hopman, vriend van Mondragon
JACOB SIMONSZON DE RIJK, Admiraal van Veere
MARGARETA HOOFT, Echtgenote van De Rijk
NICOLAAS NICOLAASZON HOOFT, Broer van Margareta
ALFONZO, Hoofdman der lijfwacht van Requesens
HENRICO, Dienaar van Mondragon
SPAANSE BEVELHEBBERS
SPAANSE LIJFWACHTEN

Het TONEEL is te GENT, in het kasteel. Het eerste en vierde bedrijf speelt in een vertrek van de burchtvoogd,¹¹ het tweede en vijfde in een zaal van de landvoogd, en het derde in een gallerij.

¹⁰ vertoners: personages.

¹¹ burchtvoogd: commandant van het kasteel.

JACOB SIMONSZOON DE RIJK
TREURSPEL

EERSTE BEDRIJF

EERSTE TONEEL
DONNA ELVIRE DE MONCADA, DON
OZORIO DE AUGULO

ELVIRE

Laat af, getrouwe vriend! Mijn hart door troost te strelen.
Mijn gade is onbekwaam om met zijn eed te spelen.
Ik ken zijn eedle ziel, die, door de deugd bekoord,
haar wetten heilig acht.

AUGULO

Wie houdt aan ketters woord?

ELVIRE

- 5 Gij veinst vergeefs voor mij, en doet uw reën mistrouwen.
Gijzelf, ik doe u recht, zou hen uw eden houden,
indien ge u in de plaats van Mondragon bevond.
Gij weet dat hij zich nooit door een belofte bond,
tenzij hij voorhad die trouwhartig na te komen.
10 De vijand zelf behoeft zijn woordbreuk nooit te schromen.
Oranje heeft getoond dat hij zijn vroomheid kent,
door hem, toen Middelburg,¹ geperst door krijgsellend,
in 't eind moest overgaan, op 't woord van eer te slaken.
Ach! Dit vertrouwen zelf zal mij rampzalig maken.
15 Mijn gade zwoer hem, op zijn ridderlijke trouw,
dat hij een vijftal van gevangnen lossen zou,

¹ Laat af: hou op

² gade: echtgenoot

⁵ doet ... mistrouwen: wekt wantrouwen op

⁹ voorhad: de intentie had

¹ Tussen april 1572 en 18 februari 1574 vond het Beleg van Middelburg plaats.

of zelf, in hunne plaats, gevangen wederkeren.
 Het stond aan Requesens² de verdren ramp te weren;
 maar dees, door wrok verblind, wel ver van hen te ontslaan,
 20 wil een dier vijf deez' dag de dood doen ondergaan.
 Besef mijn wrede angst en billijk mijne klachten.
 Wat lot staat, zo hij sterft, mijn Mondragon te wachten?

AUGULO

Was uw gemaal slechts hier, 't kwam licht De Rijk te baat.

ELVIRE

Hem werd door mij bericht hoe 't hier geschapen staat,
 25 en heeft gewis de tocht naar Gent reeds aangenomen.
 Maar ach! Mijn hart voerspelt dat hij te spaê zal komen;
 en is De Rijk geveld eer hij hem redden kan,
 verbeeld u dan het lot van mijn oprechte man.
 Hij zal gewis zich aan de geuzen³ overgeven,
 30 wier tomeloze wraak hem deerlijk zal doen sneven.

AUGULO

Verberg uw smart; ik zie een dienaar binnen treên.

ELVIRE

Helaas! Mijn volk is lang gewoon aan mijn geweën.
 Het weet, zo wel als ik, wat lot mij staat te schromen.

19 ontslaan: uit gevangenschap loslaten

20 een dier vijf: een van die vijf

21 billijk: rechtvaardig

23 licht: wellicht

24 hoe ... staat: hoe de situatie hier is

26 te spaê: te laat

30 sneven: sterven

33 staat te schromen: vrees inboezemt

2 Don Luis de Zúñiga y Requesens (1528–1576) volgde in november 1573 de hertog van Alva op als landvoogd. Hij voerde een gematigder beleid dan zijn voorganger: hij schafte de Tiende Penning af en verzachtte het optreden van de Raad van Beroerten.

3 De (water)geuzen speelden een essentiële rol bij de herovering van de Nederlandse steden onder Spaans gezag en de latere verdediging van die steden tegen de Spanjaarden tussen 1572 en 1576.

EERSTE BEDRIJF

61

TWEEDE TONEEL
ELVIRE, AUGULO, HENRICO

HENRICO

35 Twee vreemdelingen, hier uit Amsterdam gekomen,
verzoeken u te zien.

ELVIRE

Ach! Duldt mijn bittre rouw
dat ik thans vreemden spreek of enig mens aanschouw?
'k Gaf aan de poort bevel om elk bezoek te weren.

HENRICO

40 Mevrouw! Men heeft tot nu voldaan aan uw begeren;
doch één van hen, een vrouw van geen geringe staat,
vergt, met een wenend oog en doodsangst op 't gelaat,
ons onophoudelijk haar bij u in te leiden.

ELVIRE

Voldoe haar wens.

Tegen Augulo

Helaas! Daar zijn er meer die schreien.

DERDE TONEEL
ELVIRE, AUGULO

AUGULO

Indien het mogelijk is, verwin uw zielsverdriet.
Ik wacht het vonnis van De Rijk zo spoedig niet.

40 vergt: verzoekt

41 in te leiden: binnen te brengen

42 schreien: huilen

43 verwin: overwin

44 wacht: verwacht

- 45 Wat Requesens ook dreigt, hij zal zich denk ik wachten
de Zeeuwse vlootvoogd in dit tijdsgewricht te slachten.
Hij weet wat diensten uw gemaal de koning deed:
hoe stout hij Goes ontzette⁴ en bij Tertolen⁵ streed;
hoe lang hij Middelburg 't beleg heeft doen verduren;
50 hoe fier zijn eedle moed, voor 't wijken uit de muren,
schoon Nassau driftig op der benden hechnis drong,⁶
de vrije uittocht voor ons oorlogsvolk bedong;
schoon hij gedwongen werd door 't leven hen te sparen,
zich bloot te stellen aan de grootste lijfsgevaaren.

ELVIRE

- 55 Geen oorlogsroem houdt stand in 't nijpen van de druk.
De veldheer draagt de schuld der wisling van 't geluk.
Zo wordt mijn gaê de val van Middelburg geweten
en door een nieuwe heer zijn oude dienst vergeten.
Hoe zeer ook Nederland de wrede Alva haat,
60 hij deed mijn weêrhelft recht en was zijn toeverlaat,
maar Requesens laat zich door valse schijn misleiën,
en leent te licht het oor aan veinzaards, die hem vleien.

45 zich ... wachten: zich ... beheersen

46 de ... vlootvoogd: De Rijk

46 slachten: doden, executeren

46 dit tijdsgewricht: deze tijd

47 gemaal: echtgenoot

52 bedong: verwierf

57 geweten: verweten

62 veinzaards: leugenaars

4 In oktober 1572 werd de Zeeuwse stad Goes door de Spanjaarden heroverd, na vier eerdere pogingen die allemaal mislukten. Hierdoor werd de geuzen de toegang tot Middelburg afgesneden, die hierna nog een vergeefse aanval deden op Middelburg en Arnemuiden.

5 In mei 1573 ondernam De Rijk een aanval op het Zeeuwse Tholen, maar die werd afgeslagen door Mondragon. De Rijk werd vervolgens gevangen genomen.

6 Terwijl Nassau vurig aandrong op de gevangenneming van de troep (Spaanse) soldaten.

EERSTE BEDRIJF

63

VIERDE TONEEL

ELVIRE, AUGULO, MARGARETA HOOFT,
NICOLAAS NICOLAASZON HOOFT

HOOFT

Vergeef ons ongeduld om u te zien, mevrouw!
Wij zoeken troost bij u in onze bittre rouw.

ELVIRE

65 Hoe? Troost bij mij, mijnheer? Wie zijt gij? Durf ik vergen
dat gij uw naam...

HOOFT

Ik zal mijn naam u niet verbergen.
Ik sproot in Nederland uit geen verachte stam
en ben een burger van het kooprijk Amsterdam.
Mijn naam is Hooft.

AUGULO, ter zijde, peinzend

Hoe! Hooft!

HOOFT, op Margareta wijzend

Mijn zusters bittre smarte
70 om 't vangen van haar gaê, bewoog met recht mijn harte.
'k Verzelde haar op reis en leidde haar in Gent.
Ach! Onze zwaarste ramp was ons nog onbekend!

ELVIRE

Zijn lot staat niet aan mij, ik kan het niet verzachten.
Een die voor ketters pleit heeft weinig troost te wachten,
75 want ik besluit, mevrouw (verschoon me, dien ik mis),
dat ketterij de grond van zijne rampspoed is.

64 troost: hulp, bijstand
65 vergen: verzoeken
68 kooprijk: rijk aan handel

71 Verzelde: vergezelde
71 leidde ... in: bracht ... naar
75 mis: me vergis

64

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

MARGARETA

Mijn echtgenoot werd om zijn kerkdienst niet gevangen.

Deel in mijn lot, gelijk ik deel in uw belangen.

Ik ben u onbekend, mevrouw! Maar uw geluk

80 hangt mogelijk af van mij te redden uit mijn druk.

ELVIRE

Wat naam draagt uw gemaal?

Ter zijde

Ik voel mijn leden beven.

Tegen Margareta

Wanneer werd hij geboeid? Wat is door hem misdreven?

Wat deel heeft mijn geluk in 't geen uw lot betreft?

MARGARETA

Veel groter deel dan ge op dit ogenblik beseft.

85 Mijn weêrhelft werd geboeid door 's oorlogs ongenade.

Aan zijn behoudnis hangt het leven van uw gade.

ELVIRE, ter zijde

Wat wil dit zijn? Helaas!

AUGULO, tegen Margareta

Mevrouw! Geef klarer blijk.

Wie is uw echtgenoot?

MARGARETA

't Is de admiraal De Rijk.

ELVIRE

90 O hemel!

77 kerkdienst: geloofsovertuiging

80 druk: benarde situatie

82 misdreven: misdaan

86 behoudnis: behoud van leven

87 klarer blijk: een nadere verklaring

EERSTE BEDRIJF

65

AUGULO

Hij! De Rijk?

MARGARETA, tegen Elvire

In de angsten die mij prangen,
zoek ik mijn heil aan u.

ELVIRE

Ach! Is hij mijn gevangen?

HOOFT

Geenzins. Maar denk aan 't geen uw eega heeft beloofd.
Het onheil van De Rijk dreigt ook eerlang zijn hoofd.
95 't Zal Nassaus admiraal aan wrekers niet ontbreken.

AUGULO

Denk waar gij zijt, mijnheer! En hoe 't u voegt te spreken.
Uw broeder, op wiens ambt gij roekloos glorie draagt,
als beeldenstormer reeds in Amsterdam gedaagd,⁷
was nauwlijks door de vlucht aldaar zijn straf ontkomen,
100 of vliegt Nassau ter hulp en schuimt de Zeeuwse stromen;
voegt zich bij Van der Mark⁸ op hoop van vuil gewin.
Dus valt hij op Den Briel, dus neemt hij Vlissingen in⁹

90 prangen: kwellen

94 eerlang: weldra

95 Nassaus admiraal: nl. Jacob Simonszoon de Rijk

96 't u voegt: u behoort

100 schuimt: bevaart

100 stromen: wateren

102 valt hij op: overvalt hij

7 Augulo beschuldigt De Rijk er ten onrecht van de beeldenstormers te hebben gesteund.

8 Willem van der Marck, graaf van Lumey (1542–1578) was vanaf 1571 admiraal van de (water)geuzen en verantwoordelijk voor de geweldadige inname van Den Briel op 1 april 1572. Hierbij werden negentien katholieke geestelijken gemarteld en om het leven gebracht. Zij werden bekend als de martelaren van Gorinchem.

9 Op 6 april 1572 kwamen de Vlissingers in opstand tegen de Spaanse bezetter. Ze kregen daarbij ondersteuning van de geuzen, onder wie De Rijk. Na Den Briel was Vlissingen de tweede stad die door de geuzen werd ingenomen.

en 't onbezorgd Kampveer.¹⁰ Waant gij dat wij niet weten
hoe hij zich voor 't belang der geuzen heeft gekweten?
105 Men kent de bloedvlag¹¹ van die wrede admiraal.

MARGARETA

Gij kent mijn gade niet en hoont hem door uw taal.
Nooit heeft hij, schoon de haat hem zulks heeft nagegeven,
de Beeldenstorm gestemd, veel min die aangedreven.
Ik stond aan zijne zij toen 't Amsterdams gespuis,
110 op kloosterroof verhit, genaakte bij ons huis.
Eén uit de dolle hoop riep zonder achterdenken:
'Indien die heer mij voor mijn arbeid wil beschenken,
verbindt mijn ijver zich de Minderbroedrenkerk¹²
te slopen tot de grond: het loon verzoet het werk.'
115 Mijn gaê was fier genoeg de woeste stoet te tergen,
door 't loon te weigren dat hun stoutheid hem dorst vergen.
'Verwacht geen loon van mij. Wat rot ge t'saam langs straat?
Keert naar uw huis, en laat de kerken in haar staat',
dus sprak hij en vertrok. Dan ach! Een weinig spader
120 werd hij beschuldigd door een omgekocht verrader,

104 gekweten: ingespannen

107 zulks heeft nagegeven: de schuld heeft gegeven van

108 gestemd: toegestaan

108 veel min: evenmin

108 aangedreven: aangespoord

110 genaakte: naderde

111 achterdenken: bezorgdheid

112 beschenken: belonen

113 verbindt mijn ijver zich: zal ik mij inzetten om

115 tergen: trotseren

116 stoutheid: brutaliteit

116 dorst vergen: durfde te vragen

117 rot ... t'saam: schoolt ... samen

119 dus: aldus

119 spader: later

10 Het Zeeuwse Kampveer of Kampen lag tegenover Veere. In 1530 raakte Kampveer onder water. Later werd Kamperland, dat ten oosten van Kampen ligt, naar het verdonken dorp vernoemd.

11 Een bloedvlag was een rode vlag die werd gehesen door een admiraal als sein tot de aanval.

12 Op 26 september 1566 werd tijdens de Beeldenstorm het interieur van het Minderbroedersklooster door een menigte geplunderd en verwoest. Vervolgens werd de kerk een tijd lang gebruikt door de gereformeerden, die de kerk door het stadsbestuur toebedeeld hadden gekregen. Later, na de komst van Alva, zou deze kerk dienst doen als het hoofdkwartier van de Raad van Beroerten.

EERSTE BEDRIJF

67

- dat hij het plundrend rot zelfs loon geboden had.
 Van zijn gevaar bericht, verliet hij stil de stad,
 waar 't recht gebogen werd naar Alva's wreed begeren.
 De onnozelheid kan best van verre zich verweren.
- 125 Hij vlood naar Dantzigs vest¹³ en zette in 't uitheems oord
 in hoop op beter' tijd zijn granenhandel voort.
 Maar toen hij hoorde dat de haat hem bleef belagen,
 en al zijn goedren in de stad had aangeslagen,
 ja, hem ter straf gedoemd, zelfs zonder schijn van schuld,
- 130 bezweek voor dit geweld zijn langgerekt geduld.
 Hij bood de prins zijn dienst om nevens hem 's lands rechten
 trouwhartig voor te staan en de onschuld vrij te vechten.
 Het zwerven langs de zee was voor zijn eedle ziel
 te laag; dit weet Lumei,¹⁴ die op zijn raad Den Briel
- 135 bezet hield met zijn volk en moedig bleef verweren.
 Mijn echtgenoot heeft zelfs door Spanjaards zich doen eren
 en Vlissingen en Veer,¹⁵ door hem alleen behoed,
 gewagen van zijn deugd en onversaagde moed.
 Gij kent hem weinig wiens gedrag gij hebt misprezen.
- 140 Ach! Was hij minder groot, 'k had minder stof tot vrezen.

HOOFD

Wie hem verachten durft uit zucht tot dwinglandij,
 Wat rang hij ook beklede, is minder groot dan hij.

121 rot: oproerkraaiers

124 onnoozelheid: onschuld

125 vlood: vluchtte

125 vest: versterkte stad

128 had aangeslagen: in beslag waren genomen

131 de prins: nl. Willem van Oranje

131 nevens hem: aan zijn zijde

132 voor te staan: op te komen voor

138 gewagen: maken gewag van

138 onversaagde: onverschrokken

13 Dantzig (Gdańsk) was een belangrijke havenstad aan de Oostzee en trok veel Nederlandse graanhandelaren aan.

14 Willem van der Marck, graaf van Lumey (zie noot 8).

15 Vlissingen stond vanaf de opstand in de stad op 6 april 1572 aan de kant van de geuzen. Zij wisten door bijstand van De Rijk het Spaanse juk volledig van zich af te werpen. Niet lang daarna wisten de Zeeuwen onder leiding van De Rijk ook Veere in te nemen.

AUGULO

Uw ronde taal behaagt me; ik wil geen braven honen.
 Zo ik hier meester ware, ik zou De Rijk verschonē:
 145 de vriendschap, die mijn hart aan Mondragon verbindt,
 wenst waarlijk dat hij in De Rijk een redder vindt.

MARGARETA

Ach! Heeft de vriendschap op uw eedle ziel vermogen,
 dan is zij vatbaar voor grootmoedig mededogen
 met onderdrukte deugd, die om bescherming schreit.
 150 Dan durf ik melden wat mij herwaart heeft geleid.

Tegen Elvire

Het vlug gerucht hield mij het onheil niet verholē
 dat 's prinsen volk weêrvoer, in 't strijden bij Tertolē;
 doch meldde tevens dat mijn teêrgeliefde held
 met Schoonewal, Rollé en andren was geveld.¹⁶
 155 Dit dompelde ons geslacht in troosteloze rouwe,
 doch niemand meer dan mij, daar ik, als weduwvrouwe
 met mijn onnozel kroost, nauw vatbaar voor dit leed,
 de jammrende uren met een bloedend harte sleet.
 Tot held Oranje in 't eind ons tijding deed erlangen
 160 van 't leven van De Rijk, doch dat hij was gevangen.
 Die droeve maar' gaf geen verlichting aan mijn lot.
 Ik waande elk ogenblik, op 't schandlijk moordschavot

143 ronde: openhartige

143 braven: dappere personen

144 veschonen: vergeven

148 mededogen: medelijden

149 schreit: smeekt

150 herwaart: hierheen

151 vlug: snelle

151 verholē: verborgen

152 Tertolē: de plaats Tholen

155 ons geslacht: onze familie

157 onnozel: onschuldig

157 nauw: nauwelijks

159 tijding: nieuwsbericht

159 erlangen: verkrijgen

161 maar': nieuwsbericht

16 Jeronimus de Rollé († 1573), baljuw van Veere, koos na de inname van Veere door de geuzen de kant van Oranje. Samen met Jacques Caron, Heer van Schoonewal († 1573) en De Rijk zou hij later een aanval ondernemen op Tholen, waarbij De Rollé en Schoonewal om het leven kwamen.

hem wreed geslacht te zien door woedende barbaren.
 Helaas! Wist Alva ooit van schuldloos bloed te sparen?
 165 Dus vond ik rust noch troost en kwijnde tot de dag
 dat ik bericht ontving van Middelburgs verdrag;¹⁷
 en dat uw echtgenoot, wiens deugd wij billijk eren,
 zichzelf verplicht had als gevangen weêr te keren,
 na vier paar weken tijds, tenzij hij vóór dien stond
 170 vijf heren slaken deed, genoemd in 't krijgsverbond;
 hetwelk hij plechtig met Oranje had bezworen.
 Toen schiep ik ademtocht en scheen naar troost te horen
 Mijn gaê was één van hen; des vleide zich mijn hart
 hem weêr te zullen zien, na zo veel ramps en smart.
 175 Hoe telde ik dag en uur in mijn angstvallig hopen!
 Doch toen de bange tijd reeds driewerf was verlopen,
 die tussen Mondragon en Nassau was gesteld,
 en ik noch taal nog blijk vernam van mijne held,
 kon ik 't verlangen naar zijn komst niet meer verduren.
 180 'k Bad broeder Hooft om raad; hij bracht me in deze muren.
 Ik vleide mij dat ik in Gent best zou verstaan
 wat Mondragon belet De Rijk te doen ontslaan.
 Dan, ach, nog nauwlijks in dit doodlijk oord gekomen,
 Doch, zo ik zorg, te spade om d'admiraal te hoeden.
 185 't Gerucht is algemeen in deze wijde wal,
 dat Requesens, helaas, mijn gade slachten zal.
 Ach! Kan uw echtgenoot dit ongelijk gedogen?

167 billijk: met recht

169 stond: tijd

170 slaken: vrijlaten

172 schiep ik ademtocht: haalde ik opgelucht
adem

172 horen: luisteren

173 des ... hart: daarom verkeerde in de ver-
wachting

176 bange: benauwende, enge

176 driewerf: driemaal

177 gesteld: overeengekomen

181 vleide: maakte mezelf wijs

181 verstaan: vernemen

182 ontslaan: vrijlaten

183 doodlijk: levensgevaarlijk

184 recht: juist, precies

184 ongelijk: onrecht

187 gedogen: toelaten

17 Op 18 februari 1574 tekende Mondragon het verdrag waarmee de Spanjaarden Middelburg overdroegen aan Willem van Oranje. Mondragon zegde bovendien de vrijlating van De Rijk, Filips van Marnix van Sint-Aldegonde en nog drie geuzen toe. Als dit niet gebeurde, moest Mondragon als gevangene terugkeren naar Middelburg.

70

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

ELVIRE

Het redden van De Rijk staat niet in zijn vermogen.
Hij is in 't heir en vaart de landvoogd schielijk voort...

HOOFT

190 Hoe? Breekt dan Mondragon zijn eens gegeven woord?

ELVIRE

Tracht in mijn droeve ziel geen groter' angst te kweken.
Ik ken mijn echtgenoot: hij zal zijn eed niet breken.
Ik zie, helaas, te klaar wat deerlijk lot hem wacht,
zo Requesens De Rijk in dees gesteltnis slacht.
195 'k Zond Mondragon bericht; hij zal zich herwaart spoeden.
Doch, zo ik zorg, te spade om d'admiraal te hoeden.

MARGARETA

Ik heb dan vruchteloos mij met zijn hulp gevleid,
vergeefs op hem gesteund in mijn rampzaligheid!
Ach! Heeft mijn onheil mij tot deze tocht gedreven,
200 opdat ik mijn gemaal de doodsnik zou zien geven?
Waar berg ik mij van rouw? 't Is uit met alle troost.
O deerniswaarde weêuw! O ongelukkig kroost!
Ach! Had de prins zich nooit op Mondragon verlaten!

Tegen Elvire

Gij weent... Vergeefs! Vergeefs! Geen tranen kunnen baten.
205 Schoon vijandin zijt gij mijn lotgenote in druk.
De slag, die mij verplet, werkt ook uw ongeluk.
Ach! Oordeel van mijn rouw en wanhoop, door uw smarte.
Sta, sta ons bij, en red de wellust van mijn harte.

189 heir: leger

189 vaart ... voort: vervoert

189 schielijk: met snelheid

193 deerlijk: ellendig

194 gesteltnis: staat

196 zo ik zorg: vrees ik

196 te spade: te laat

196 hoeden: beschermen, redden

201 berg: verschuil

202 deerniswaarde: meelijwekkende

202 weêuw: weduwe

203 op ... verlaten: ... vertrouwd

205 Schoon: hoewel

205 in druk: in moeilijke tijden

208 wellust van mijn harte: nl. De Rijk

EERSTE BEDRIJF

71

ELVIRE

'k Beklaag uw ongeval; en stond zijn lot aan mij,
 210 ik gaf dit oogenblik uw echtgenoot u vrij.
 Helaas! Wat heb ik zelf door wrede onzekerheden,
 sinds Requesens hier kwam, niet om De Rijk geleden!
 Nooit werd eens vijands ramp met zo veel kracht beschreid.

MARGARETA

Een kranke troost, helaas, in mijn rampzaligheid!
 215 Ach! Laat uw nadrend leed u tot mijn bijstand nopen!
 Besef hoe weinig gij voor Mondragon kunt hopen,
 tenzij uw moed ons redt.

ELVIRE

Kan ik uw deerlijk lot
 verzachten? Spreek.

MARGARETA

Uw gade is burchtvoogd van dit slot
 220 en ach, mijn echtgenoot zit in dit slot gevangen.
 Maak, maak zijn boeien los, en doe mij troost erlangen.

ELVIRE

't Is waar dat uw gemaal zich in deez' burg bevindt,
 doch hij die hem bewaakt was nooit mijn eega's vrind
 en zal geen toegang tot uw echtgenoot gedogen.
 225 't Voldoen aan uw verzoek is boven mijn vermogen.

HOOFT, tegen Margareta

Men keer' naar Amsterdam, 't is hier vergeefs gesmeekt.
 De geuzen weten hoe men gruweldaden wreekt.

AUGULO

Bedwing uw drift, mijnheer!

209 stond ... mij: beschikte ik over zijn lot
 214 kranke troost: schrale troost
 215 nopen: aanzetten

221 erlangen: verkrijgen
 226 Men keer': laten we terugkeren

72

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

HOOFT

De wanhoop kent geen palen.

MARGARETA

'k Wil met mijn wederhelft in Gent ten grave dalen,
230 hem kussen voor zijn dood, opdat mijn trouw hem blijf'
tot aan zijn jongste snik, en sterven op zijn lijk.
Mijn waarde broeder, keer! Troost onze grijze vader,
de moeder van mijn gaê en (ach wat raakt mij nader?)
mijn jong en hulploos kroost; en zeg hen, dat één slag
235 mijn echtgenoot en mij deed sneuvlen op één dag.

ELVIRE, tegen Augulo, wenend

Ach! De eigen doodsangst zal eerlang mij 't harte breken!

AUGULO, tegen Elvire

Vergun me een ogenblik u in 't geheim te spreken.

ELVIRE, tegen Margareta en Hooft

Vertoeft op mijn verzoek hier slechts een korte poos.

AUGULO

Wij keren straks. De zaak staat nog niet hopeloos.

VIJFDE TONEEL

MARGARETA, HOOFT

MARGARETA

240 O neen, niet hopeloos; ik zie een einde aan 't lijden;
één slag zal voor altoos De Rijk en mij bevrijden.
Vaarwel, mijn broeder! Ga. Vertoef niet in dit oord:
gij kunt niet veilig zijn daar woede de onschuld moordt.

228 palen: grenzen

233 nader: nog meer

236 eerlang: weldra

237 Vergun me: sta me toe

238 Vertoeft: wacht

241 altoos: altijd

EERSTE BEDRIJF

73

HOOFD

Uw opzet valt mij als een donderslag op 't harte.

245 Geef toch geen wanhoop plaats door overmaat van smarte.

Waant gij dat ik, die u geleidde in deze wal,
naar Holland om zal zien, ik u verlaten zal?

Zou ik aan vader Hooft, die 't onheil van zijn vader
en broeder nog beweent, op d'eigen stond te gader

250 met hun verbrijzeld schip bedolven in de zee,
de ziel verscheuren door nog akeliger wee?

Zou ik die brave man de droeve tijding brengen
dat dolle haat hier 't bloed van uw gemaal zal plengen
en dat ik in die ramp u troosteloos achterliet?

255 Wat vergt uw wanhoop mij? Neen, ik begeef u niet.

MARGARETA

Ach! Broeder, volg mijn raad. Wat kan me uw bijzijn baten?

Gij moet u op 't verzoek eens Spanjaards niet verlaten;
die licht, terwijl hij ons met losse woorden vleit,
in zijn geheim gesprek ons beiden strikken spreidt.

HOOFD

260 Ik denk dit niet, en zag zijn deernis in zijn ogen.

Hij is, om Mondragon, met onze ramp bewogen.

Wie weet wat hulp hij voor ons opspoort?

MARGARETA

Neen, o neen.

Ik wacht noch hulp noch troost in mijn rampzaligheên.

Helaas! Is dit de hoop waarmee mijn ziel zich vleide

265 toen vader mij vertroostte, en zo veel heils voorzeide

247 om zal zien: om zal kijken

249 op d'eigen stond: op hetzelfde moment

249 te gader: tezamen

251 wee: lijden

255 ik begeef u niet: ik laat u niet in de steek

257 verlaten: vertrouwen

258 licht: gemakkelijk

260 deernis: medelijden, medeleven

263 wacht: verwacht

265 vertroostte: opbeurde

265 voorzeide: voorspelde

van 't winnen van Den Briel? Wat stond die winst mij duur!

HOOFT

Wat steden werden niet beveiligd sinds dat uur?

MARGARETA

Ach! Hoe bekwam 't hen, die voor Nassau zich verklaarden?

Gedenkt ge aan Mechlen niet, aan Haarlem, Zutphen, Naarden?¹⁸

270 Het vege Leiden zal dezelfde gang haast gaan.¹⁹

Den Briel zal 't land en ons op bloed en tranen staan.

Wat nood deed onze ellend 's lands vrijheid triomferen?

Maar ach! Zij gaat ten gronde.

HOOFT

Ik zie Elvire keren.

ZESDE TONEEL

ELVIRE, MARGARETA, HOOFT, AUGULO

ELVIRE

Wij beiden delen in uw deerlijk lot, mevrouw!

275 Wijt ons 't gevaar niet van het voorwerp uwer trouw.

Indien er middel waar' zijn kerker op te breken,
hoeveel men wagen mocht, gij zoudt niet vruchtloos smeken.

Dan ach! Die redding is in ons vermogen niet.

Kloekmoedige Augulo, die ge aan mijn zijde ziet,

266 wat ... duur: wat heeft die winst mij veel
gekost

268 bekwaam: verging

270 veege: vijandige

275 Wijt: verwijt

279 Kloekmoedige: zeer moedige

18 Tussen 1572 en 1573 werden Mechelen, Haarlem, Zutphen en Naarden met harde hand onderworpen aan het Spaanse gezag. Inwoners werden gemarteld en uitgemoord, er werd geplunderd en huizen en kerken werden vernield.

19 Nadat de Spaanse belegering van Alkmaar in oktober 1573 mislukte, werd Leiden belegerd. Als gevolg van de belegering ontstond er in Leiden een grote hongersnood. Uiteindelijk werd Leiden op 3 oktober 1574 ontzet. Van Merken schreef ook over deze gebeurtenis in de Tachtigjarige Oorlog het treurspel *Het beleg der stad Leyden* (1774).

EERSTE BEDRIJF

75

280 is nevens mij geneigd zich voor uw heil te wagen.
Ik zal bij Requesens terstond gehoor doen vragen.

MARGARETA, tegen Augulo

Ach! Durf ik hopen op uw bijstand in mijn smart?

AUGULO

Gij kunt verzekerd zijn van ons goedwillig hart.

Ik denk dat Requesens niet roekloos voort zal varen,

285 wanneer Elvire en ik ons voor De Rijk verklaren.

HOOFT

Ik wenste dat mijn dienst uw gunst vergelden kon.

AUGULO

Ik zweer De Rijk mijn hulp; zweer de uwe aan Mondragon.

HOOFT

Welaan.

AUGULO, hem omhelzend

Ik ben uw vriend.

HOOFT, hem weer omhelzend

'k Beveel u mijnen broeder.

MARGARETA, tegen Augulo

Ach! Toon uw eedle aard; strek mijn gemaal ten hoeder.

Tegen Elvire

290 En gij, mevrouw, die mij grootmoedig bijstand biedt,
de hemel hoede u voor hetzelfde zielsverdriet!
Doch zo u 't onheil trof, ik zou u klaar doen blijken
dat ik in ijver noch in trouw u heb te wijken.

281 terstond: onmiddellijk

288 Welaan: vooruit

288 mijnen broeder: mijn broeder aan

292 Doch zo: maar als

292 klaar: helder

293 u heb te wijken: voor u onderdoe

ELVIRE

Ik sla uw hulp niet af: wij hebben één belang.

295 Onthoud u in mijn huis. Een vrouw van uwe rang
doet best zich niet aan 't oog van 't wuft gemeen te wagen.
Ik meld u straks hoe 't zich aan 't hof heeft toegedragen.

MARGARETA

Ik neem die voorslag aan. Ach! Mocht uw voorspraak mij
eerlang verlossen van de ellende die ik lij'!

300 O hemel! Sterk hun beê; wees, wees mijn heilbewerker;
red hulploze onschuld, die u aanschreit, uit de kerker!

295 Onthoud u: blijf binnen
296 't wuft gemeen: het onberekenbare volk
297 hoe 't zich ... heeft toegedragen: wat er ... is
gebeurd

298 die voorslag: dat voorstel
298 voorspraak: verdediging

TWEEDE BEDRIJF

EERSTE TONEEL

JACOB SIMONSZOOM DE RIJK, *geboeid*,
ALFONZO, *LIJFWACHTEN*

ALFONZO, in 't opkomen de lijfwachten naar de ingang der zaal wijzend
Toeft daar. De landvoogd wordt in deze zaal verbeid.

DE RIJK, langzaam voorttredend, met de ene hand voor de ogen en die allengs
wegnemend
Verrukkend zonlicht, na zo lang een duisterheid
als in de kerker mij uw luister hield onttoogen!
305 Uw glans, hoe wellevom, straalt mij te sterk in de ogen.
Sinds hoe veel tijd heeft niets dan dampig fakkellicht
mijn aaklig kerkerhol ontdekt aan mijn gezicht
en 't hart door zijne smook benauwder aem doen halen!
Hoe wordt mijn ziel verkwikt op 't zien van uwe stralen!
310 Misschien vertroost hun glans mij voor de laatste keer
nu ik ten grave daal.

ALFONZO

Hervat de moed, mijnheer.
De landvoogd wil u zien. Licht zal dit opzet strekken
tot uw behoud.

DE RIJK

Zeg, om mijn vonnis mij te ontdekken.

302 wijzend: sturend

302 verbeid: verwacht

303 allengs: langzaam

304 luister: schijnsel, glans

304 onttoogen: verborgen

307 ontdekt aan mijn gezicht: zichtbaar gemaakt

307 aem: adem

308 gezicht: ogen

308 smook: rook, walm

312 Licht: wellicht

312 opzet: plan

312-313 strekken tot: bijdragen aan

313 Zeg: spreek

313 ontdekken: openbaren

78

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

De komst van Alva spelt mij 't lot, mij reeds bereid:
315 hem of de dood te zien heeft weinig onderscheid.
Dan hoe het wezen moge, ik heb geleerd te sterven
sinds veertien maanden dat ik 't zonnelicht moest derven.
Des kerkers duisternis baarde in 't begin mijn hart,
waartoe u zulks ontveinst een pijnigende smart;²⁰
320 doch 't schuldeloos gemoed, hoe sterk door ramp bestreden,
door 's hemels gunst bestraald in nare duisterheden,
herneemt allengs zijn kracht en vindt de kalmte weer.
Ik ben mijn lot getroost en vrees de dood niet meer.

ALFONZO

Mijn hart gevoelt zich met uw ongeval bewogen.
325 Toledo heeft uw lot niet meer in zijn vermogen:
hij trok reeds naar Madrid.

DE RIJK

Wat zegt ge? Ik wist dit niet.
Wie is de landvoogd dan, die in zijn plaats gebiedt?

ALFONZO

De vorst heeft Requesens dat eeraamt opgedragen.

DE RIJK

Zo 't met uw plicht niet strijdt, geef me antwoord op mijn vragen.
330 Hoe staan de zaken in zijn nieuwe landvoogdij?

ALFONZO

Gans Gelderland zwenkte om en is aan 's konings zij',

314 spelt: voorspelt

317 derven: missen

325 Toledo: Alva

328 De vorst: nl. Filips II

329 strijdt: conflicteert

20 De duistere kerkers brachten in het begin in mijn hart een kwellend verdriet voort, wat u ontkent.

TWEEDE BEDRIJF

79

met Zutphen, Amersfoort en Mechelen en Naarden.²¹
 Wie meldt u al de steên, die zich voor ons verklaarden?
 Ons heir trok Holland in.

DE RIJK, ter zijde

O dodelijk verdriet!

ALFONZO

- 335 't Weêrstrevend Haarlem viel: zijn weerstand baatte niet.²²
 De heer Van Aldegonde²³ is bij Den Haag gevangen;
 en Leiden, dat zich nog door nauw beleg voelt prangen,
 neigt reeds met kracht ten val. En, tot nog groter blijk
 hoe Spanje triomfeert, de fiere Lodewijk,²⁴
 340 die ons zo lastig viel door zijn geheime lagen,
 ligt op de Mookerhei met al zijn volk verslagen;
 de hoofden van zijn heir zijn nevens hem geveld.

DE RIJK

- Staak uw verhaal, helaas! Al leeds genoeg gemeld.
 O droeve steden, weer in slavernij gevallen,
 345 hoe treft me uw ramp! Dan ach! Het laatst valt zwaarst van alle.

335 Weêrstrevend: opstandige

340 lagen: listen

- 21 De opstandige gewestens werden door middel van strafexpedities op de knieën gedwongen. Op 15 november 1572 werden duizenden burgers in Zutphen vermoord, waarna verschillende Gelderse steden zich vrijwillig overgaven. Ook in Mechelen (2 oktober 1572) en Naarden (1 december 1572) vonden dit soort bloedbaden plaats. Onderweg weg naar Naarden bezetten de Spaanse troepen ook Amersfoort.
- 22 De bevolking van Haarlem verzette zich vanaf half december 1572 hevig tegen een Spaanse belegering. De bevolking werd bevoorrad door omliggende steden, maar doordat de geuzenvloot op het Haarlemmermeer werd verslagen, kon de stad niet langer bevoorrad worden. Daardoor waren de Haarlemmers medio juli 1573 gedwongen zich over te geven.
- 23 Filips van Marnix, heer van St. Aldegonde (1540–1598) was een belangrijke vriend en bevelhebber van Willem van Oranje. Bij een Spaanse aanval op de Maaslandsluis werden Marnix' troepen overrompeld. Hij werd door de Spanjaardentot oktober 1574 gevangengezet in Utrecht.
- 24 Lodewijk van Nassau (1538–1574) was de broer van Willem van Oranje en streed samen met hem tegen de Spaanse overheersers. Hij kwam samen met twee andere bevelhebbers om het leven tijdens de slag bij Mook op 14 april 1574.

80

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

O eedle Lodewijk! O zuil van Nassaus stam!

Tegen Alfonzo

Ach! Spreek. Waar is de prins?

ALFONZO

Men zegt in Rotterdam.

DE RIJK

Wat moet zijn eedle ziel om 's broeders lot niet lijden!

ALFONZO

350 Zo gaat het muiters die hun wettig vorst bestrijden.

DE RIJK

Noem hem geen muiteling die voor 's lands handvest waakt.

Gij kent de helden niet wier daên gij roekloos wraakt.

Een volk als Neêrlands volk, gewoon naar eigen wetten

bestuurd te worden, moet noodwendig zich verzetten,

355 ja strijden tegen 't woên der snode dwinglandij.

Maar waar is Aldegonde? Ik bid u, meld het mij.

ALFONZO

In Utrecht, waar hij betaamlijk ziet onthalen.

DE RIJK

Gelukkiger dan ik, die, schoon ik menigmalen

om spijsverandering en licht en lucht verzocht,

360 noch 't een noch 't ander op mijn beê verwerven mocht.

Dan wat beklag ik mij van de uitgestane ellende?

Het leed is doorgestreên, mijn leven loopt ten ende.

346 stam: geslacht, stamboom

347 de prins: nl. Willem van Oranje

351 handvest: rechten

352 roekloos: gewetenloos

353 gewoon: gewend

354 noodwendig: noodgedwongen

355 woên: woeden

355 snode: boosaardige

357 betaamlijk: naar behoren

357 ziet onthalen: wordt behandeld

360 beê: bedde

362 doorgestreên: doorstaan

TWEEDE BEDRIJF

81

ALFONZO

De landvoogd nadert ons.

TWEEDE TONEEL

DE RIJK, DON LOUIS DE REQUESENS
DON FRANCISCO DE BOVADILLA, ALFONZO,
LIJFWACHTEN in 't verschiet

REQUESENS, tegen De Rijk

Gij, die door uw gedrag
misdadig u vergreep aan 's konings hoog gezag;
365 als vlootvoogd van Nassau in woeste watertochten
de trouwe Castiljaan zo dikwerf hebt bevochten;
een reeks van steden tot den afval aangespoord,
en 't Zeeuws gewest vervuld met plundering en moord,
beseft ge welk een straf uw misdrijf zal verwerven?

DE RIJK

370 Ik heb mijn lot voorzien, ik ben gestroost te sterven.
Doch eer gij mij verwijst, eist mijn beledigde eer
dat ik rondborstig van de laster mij verweer,
wiens giftig adderspuug nooit op mijn deugd zal kleven,
schoon 't door d'ontzinde haat mij snood wordt aangewreven.
375 'k Ben voor een eerlijk man bekend in Nederland.
Nooit heb ik 't graaflijk recht baldadig aangerand.
Gij, die tot landvoogd werd in Alva's plaats verkoren,
sta toe, mijnheer, dat ik de waarheid u doe horen,
de waarheid wreed gesmoord door 't onbesuisd geweld.
380 De graaf, van ouds tot hoofd van dit gewest gesteld,

364 in 't verschiet: op een afstand

366 Castiljaan: Spanjaard

367 tot den afval: tot opstand tegen de Spaanse
koning

369 verwerven: bewerkstelligen

371 verwijst: veroordeelt

372 rondborstig: onverbloemd

374 schoon: hoewel

374 ontzinde: redeloze

374 snood: sluw

376 baldadig: misdadig

376 aangerand: geschaad

379 onbesuisd: onbedachtzaam

- verbond zich met een eed te heersen naar de rechten
 en handvest elk stad voor de eer des volks te vechten
 nooit schatting tegen dank te heffen van het land.
 Hierop zwoer elk hem trouw en zocht hij onderstand.
 385 Hij nam zijn toevlucht tot 's lands edelen en steden
 en zij vergunden of ontzeiden hem zijn beden.
 Elk hield zich aan 't verbond, bezworen van zijn zij'.
 De graaf was 't hoofd des lands en 't volk was waarlijk vrij.
 Dus bleef 't gewest in rust. Doch na dat Flips de Schone,
 390 gehuwd aan de erfvorstin der Castiljaanse krone,
 de Spaanse monarchie had in zijn huis gebracht,
 werd minder aan het recht van Nederland gedacht.²⁵
 Zijn zoon begon allengs de rechten dezer landen,
 door ondermijning en door inbreuk, aan te randen.
 395 Men gaf veel toe; hij was des landzaats achting waard.
 Doch toen gewetensdwang, gesterkt door vuur en zwaard,
 door hem werd ingevoerd om zielen te overtuigen,
 besloot het vrij gewest niet voor 't geweld te buigen.

383 schatting: belasting

384 onderstand: steun

386 vergunden: lieten toe

390 erfvorstin: nl. Johanna van Castilië

393 Zijn zoon: nl. Karel v

396 gewetensdwang: geloofsdwang

25 Op 27 maart 1482 overleed de Hertogin Maria van Bourgondië, landsvrouwe der Nederlanden (1475–1482). Haar zoon, Filips de Schone (1478–1506) was toen pas vier jaar oud en dus te jong om haar op te volgen als hertog en heer der Nederlanden. Daarom kreeg zijn vader Maximiliaan I van Oostenrijk tijdelijk het regentschap over de Bourgondische Nederlanden. In 1496 trouwde Filips de Schone met Johanna van Castilië (1479–1555). Filips zou zijn vader Maximiliaan I opvolgen als keizer van het Habsburgse Rijk. Door een aantal opeenvolgende sterfgevallen in de familie van Johanna (haar broer en oudste zus) werd ook zij de rechtmatige opvolger van haar ouders. Toen op 26 november 1504 haar moeder stierf was Johanna de wettige koningin van Castilië. Johanna zou echter om onbekende redenen nooit politieke invloed uitoefenen. Haar zoon Karel v (1500–1558) sloot haar namelijk af van de buitenwereld en regeerde enkel in naam samen met zijn moeder over Castilië. In 1555 zou Karel v na de dood van zijn moeder Johanna de Spaanse troon overdragen aan zijn zoon Filips II. Karel v was tijdens zijn regeerperiode reeds begonnen met de strenge vervolging van protestanten in de Nederlanden door middel van de Bloedplakaten: strenge wetten die alle ketterse praktijken met de dood bestraften.

TWEEDE BEDRIJF

83

Hij, ras verwittigd van des landzaats tegenzin
 400 voor wrede zieldwang, hield zijn bloedplakkaten in;
 en toen hij afstand deed van al zijn waardigheden
 heeft hij zijn telg, uw vorst, in 't openbaar gebeden,
 niets te onderstaan dat met der landen vrijheid streed.
 Flips zwoer zulks, maar, helaas! Hoe houdt hij zijnen eed?

REQUESENS

405 Ik weet genoeg wat glimp men geeft aan 't oproerstoken.
 De koning heeft zijn eed aan Neêrland nooit gebroken.
 Maar nu het ganse volk tot muiltucht overslaat...

DE RIJK

Tot wanhoop aangezet door Alva en zijn raad,
 de landvoogdes Margreet verwierp geenszins de beden
 410 voor hare troon gebracht door de edelen en steden;²⁶
 en 't land, in 't eind bevrijd van 's martelaars geween,
 was reeds bevredigd toen Toledo hier verscheen.
 straks sloeg de zieldwang weer aan 't folteren en blaken.
 Straks vlood wat vlieden kon om voor zichzelf te waken.
 415 De schrik der overheên was in die bange stond
 zo groot, dat niemand zich voor aanklacht veilig vond.
 Zij dachten door het woên op schuldloze onderdanen
 zichzelf een weg tot gunst bij die tiran te banen,
 maar zijn onmenselijkheid verijdelde die waan
 420 en deed zijn komst henzelf op bloed en tranen staan.

399 ras: snel

399 verwittigd: op de hoogte gesteld

402 telg: afstammeling

402 uw vorst: nl. koning Filips II

403 onderstaan: ondernemen

408 raad: bloedraad, inquisitie

413 straks: meteen

413 zieldwang: geloofsdwang

413 blaken: verbranden (brandstapel)

414 vlood wat vlieden: vluchtte wie vluchten

415 overheên: overheden

415 bange stond: angstige tijd

26 Op 5 april 1566 kreeg Margaretha van Parma, landvoogdes van de Nederlanden tussen 1559 en 1567 het Smeekschrift aangeboden, waarin een groep edelen vroeg om verlichting van de Bloedplakkaten. Margaretha gaf gehoor aan hun smeekschrift.

REQUESENS

Zo hij zich kwalijk droeg, men kon herstelling hopen.
De weg ten hove stond voor 's landzaats klachten open.

DE RIJK

Men kreeg daar geen gehoor en Alva holde voort,
en bracht al 't land in roer door plundring, roof en moord.
425 De tiende penning²⁷ tuig' van 't schatten en van 't scheren.
Het zwaard stond ons op 't hart: men moest uit nood zich weren.

REQUESENS

Gij pleit voor 't gans gewest en dekt uw eigen schuld.

DE RIJK

Zijn lot is 't mijne; ik droeg mijn onheil met geduld.
Meer met mijn vaderland dan met mijzelf bewogen
430 had ik mij door de vlucht der dwinglandij onttogen.
Schoon zonder schuld gedoemd, verkropte ik mijne rouw.
Doch toen Oranje zich bereidde om 't staatsgebouw,
dat op zijn grondslag schudde uit deernis te onderschragen,
besloot ik op zijn spoor mijn goed en bloed te wagen,
435 en geen gevaar te ontzien, in hoop dat ook mijn hand
zou medewerken tot behoud van 't vaderland.

ALFONZO, ter zijde

Welk een grootmoedigheid!

421 Zo: als

421 droeg: gedroeg

421 herstelling: verbetering

425 tuig': getuige

425 schatten: belasting eisen

425 scheren: kaalplukken

430 onttogen: onttrokken

431 gedoemd: veroordeeld

431 verkropte: verborg

432 bereidde: voorbereidde

432 't staatsgebouw: de staat

433 deernis: medelijden

433 onderschragen: ondersteunen

27 De Tiende Penning was een gehate belastingmaatregel die door Alva werd ingevoerd in de Nederlanden. Deze maatregel hield in dat er tien procent belasting werd geheven op de verkoop van roerend goed, zoals etenswaar, kleding of gereedschap.

TWEEDE BEDRIJF

85

BOVADILLA, *ter zijde*

Wat trotse waan!

REQUESENS

Wij weten

hoe driftig ge u ter zee voor Nassau hebt gekweten
en hoe Lumei Den Briel bezette op uwe raad.

DE RIJK

440 Mijn raad was goed en strekt ten beste van de staat.

REQUESENS

Maar heeft de staat ook nut van ene krijgsgevangen,
die zich overgaf, baldadig op te hangen?

DE RIJK

Pachico's lot was hard. Wijt mij zijn onheil niet.
Die daad is niet door mij, maar door Treslong geschied
445 ter wraak van 's broeders dood, die Alva had doen slachten.²⁸
Men kan geen deernis van getergde wanhoop wachten.
De meeste stoet, die zich op onze vloot bevindt,
beschreit een vader of een broeder of een kind
en brandt van drift om op hun moorders hen te wreken.

438 *driftig*: hartstochtelijk446 *deernis*: meedelijden446 *wachten*: verwachten447 *de meeste stoet*: het meeste (gewapend) volk448 *beschreit*: rouwt om

28 Pedro Alvarez Pacieco († 1572), familielid van Alva, kreeg in april 1572 het bevel over een garnizoen Spaanse soldaten dat gelegerd was in Vlissingen voordat de stad de kant koos van de opstandelingen. Op 9 april 1572 deed hij tevergeefs een poging om Vlissingen weer in te nemen, waarna hij gevangen werd genomen door de geuzen die onder bevel van De Rijk stonden. Willem Bloys van Treslong (1529–1594), die als bevelhebber van een schip betrokken was geweest bij de innames van Den Briel en Vlissingen in 1572, drong erop aan dat Panchico niet door betaling van losgeld vrij zou worden gelaten, maar zou worden geëxecuteerd. Dit was voor Treslong een manier om zijn oudere broer Jan Bloys van Treslong te wreken, die in 1567 wegens verraad in handen van de Spanjaarden was gevallen en werd gedood.

REQUESENS

450 Die snoden doen alom van hunne wreedheid spreken.

DE RIJK

Zij zoeken langs die weg het sluiten van de moord.
Indien de Castiljaan voortaan naar rede hoort
en geen gevangnen velt, zult ge in onze oorlogsscharen
eerlang de hevigheid der woede zien bedaren.

REQUESENS

455 Laat deze zaak aan mij en antwoord op mijn reën.
Vond Zierikzee zich niet door uw beleid alleen
geperst om 't oorlogsvolk van Nassau in te laten?²⁹
Is Vlissingen en Kampveer...

DE RIJK

Wat kan dit vragen baten?

't Is u bekend wat door mijn ijver is geschied.
460 Die 't vaderland beschermt, schaamt zich zijn daden niet.

REQUESENS

Gijzelf bekent uw schuld en doet me uw staat beklagen.
Ach! Of ge u voor uw vorst zo dapper had gedragen,
hoe groots had hij uw dienst en heldenmoed beloond!
Licht vindt gij nog genaê, zo gij berouw betoont.
465 Het voegt een man als gij tot zijne plicht te keren.
Besluit op mijne raad uw vorst weer trouw te zweren.

457 geperst: gedwongen

465 voegt: past

457 in te laten: binnen te laten

29 Op 7 mei 1572 werden verschillende Spaanse schepen gespot voor Zierikzee. In de nacht van 8 mei probeerden Spaanse troepen 's nachts de stad binnen te dringen, maar ze werden door vissers opgemerkt. Die alarmeerden het stadsbestuur. Tegelijkertijd deden de Spanjaarden ook een aanval op Vere, maar ook die mislukte. Omdat De Rijk ervan overtuigd was dat men de verdediging van de steden zo niet lang meer vol kon houden, begaf hij zich 's nachts met een aantal burgers en matrozen bij eb naar Den Haak, waar de Spaanse schepen geankerd lagen. De Rijk stak deze in brand, waarop de Spanjaarden zich terugtrokken en met grote verliezen Middelburg bereikten.

TWEEDE BEDRIJF

87

Verdien vergiffenis, verlaat Oranjes zij'.

DE RIJK

Hoe! Acht ge mij bekwaam tot landverraderij?

REQUESENS

Gij dwaalt. Ik noem verraad met snode muitelingen
 470 en ketters te ijvren om het hoog gezag te ontwringen
 aan 's lands verkoren graaf en wettig opperhoofd.
 Gij kunt gelukkig zijn, indien ge mij gelooft.
 De vorst, vertrouw mij, zal uw misdrijf niet gedenken
 en op de minste dienst u groter aanzien schenken
 475 dan aan 't gebied der vloot van Nassau is verknocht.

ALFONZO, ter zijde

Wat moet hij groot zijn die zo sterk wordt aangezocht!

DE RIJK

Al bood mij koning Flips de helft van al zijn staten,
 ik zou mijn vaderland niet om zijn gunst verlaten.
 Hij schenk' aan vleiers, die uit haatlijk zelfbelang,
 480 's lands ramp gevoelloos zien, meer aanzien, hoger rang,
 ik haat de koning niet, weleer ten graaf verkoren.
 Zo ras hij naar de stem des billijkheid zal horen;
 dit vrij gewest voortaan niet door geweld vertreedt;
 geen ijzren kluisters meer voor 's volks geweten smeedt;
 485 ons lot niet onderwerpt aan 't wetloos welbehagen
 van vreemdelingen, die hun eigen nut bejagen;
 het oorlogsvolk herroept, dat ons zo wreed bestrijdt;
 ons van d'ondraagbren last der schattingen bevrijdt;

469 Gij dwaalt: u vergist zich

469 snode: boosaardige

470 te ijvren: zich in te spannen

473 gedenken: in herinnering roepen

475 't gebied: het bevel

475 verknocht: verbonden

476 aangezocht: gevraagd zich aan te sluiten

481 weleer: vroeger

482 ras: gauw

482 billijkheid: rechtvaardigheid

483 vertreedt: onderdrukt

484 kluisters: hangsloten, boeien

488 schattingen: belastingen

de martelvuren dooft; de balling gunt te keren,
 490 en toont dat hij voortaan wil naar zijn eed regeren;
 dan heeft de koning in zijn ganse heerschappij
 geen beter onderdaan noch trouwer vriend dan mij.
 Doch zo van onze ellend geen uitkomst is te wachten,
 gewetensdwang hier 't volk als lamren wreed doet slachten
 495 en niemands eer of goed of leven veilig is,
 zo alles blijven moet in dees gesteltenis,
 verpijnt ge u vruchtloos mij voor zulk een vorst te winnen.
 Zijn rechten hebben uit daar die van 't volk beginnen.
 Ik ben mijn vaderland in 't aaklig tijdsgewricht
 500 waarin 't zijn vrijheid geldt, mijn trouw het eerst verplicht.
 'k Zal tot mijn jongste snik voor zijn behoudnis strijden
 en vallen met mijn land, zo ik 't niet kan bevrijden.

BOVADILLA, ter zijde
 O ketter! Wacht uw straf.

REQUESENS

'k Heb mij geweld gedaan
 om te onderzoeken tot wat hoogte uw trots zou gaan.
 505 Hij, die zijn wettig vorst baldadig durft verachten,
 en op die snoodheid roemt, heeft geen genaê te wachten.
 Uw vonnis is geveld. Ga, wacht uw sterflot af.

ALFONZO, ter zijde
 Ach! Kon ik hem behoên op d'oever van het graf!

DE RIJK, *Requesens met kleinachting aanziend*
 De waarheid spreidt vergeefs haar heldren glans voor blinden.
 510 De dood baart mij geen schrik; gij zult mij vaardig vinden.

493 Doch zo: maar als
 493 wachten: verwachten
 496 gesteltenis: staat
 497 verpijnt ge u vruchtloos: spant u zich ver-
 geefs in

498 hebben uit: eindigen
 503 geweld gedaan: ingespannen
 509 kleinachting: minachting

DERDE TONEEL
 REQUESENS, BOVADILLA

BOVADILLA

Het gaat met dit geval als ik voorzag, mijnheer.
 Uw goedheid werkt vergeefs; men wint geen ketters weêr.
 Men tracht hen vruchteloos door weldaën te overtuigen.
 Hun harten laten zich tot 's konings dienst niet buigen.
 515 Hierom sloeg Alva steeds de weg der strafheid in.

REQUESENS

Het smart mij, ik beken 't, dat ik De Rijk niet win.
 Hij is een dapper man, uit brave stam gesproten,
 die grote invloed heeft op zijn geloofsgenoten.
 Mijn voorzaat heeft te streng gehandeld met dit land.
 520 De zaken waren op zijn komst niet in de stand
 waarin zij heden zijn; al 't plundren, moorden, blaken,
 moest de ingezeetnen in het eind wanhopig maken.
 't Gevolg heeft dit getoond; en nu het wreed geweld
 de Nederlanden heeft in rep en roer gesteld;
 525 nu 't volk gehartigd is om tegenstand te bieden,
 verlaat hij 't slingrend roer en tracht de storm te ontvlieden.
 Men geeft ten einde raad het zinkend schip aan mij.
 Wat voordeel kan ik doen met zulk een landvoogdij?

BOVADILLA

't Staat beter dan voorheen, sinds Haarlem werd gewonnen
 530 en Leidens nauw beleg ten tweedemaal begonnen.³⁰

512 wint ... weêr: overtuigt

515 strafheid: strengheid

516 smart: spijt

516 win: kan overhalen

517 gesproten: voortgekomen

519 voorzaat: voorganger

522 ingezeetnen: inwoners

525 gehartigd: gesterkt

526 ontvlieden: ontvluchten

530 nauw: hachelijk, beangstigend

30 Het tweede beleg van Leiden vond plaats tussen 26 mei 1574 en 3 oktober 1574.

Zo slechts die stad bezwijkt, gelijk men billijk wacht,
 ziet gij gans Holland weer op onze zij' gebracht.
 Is Gelderland niet reeds door Van den Berg verlaten?³¹
 Wat steden won men niet!

REQUESENS

Wat kan ons 't winnen baten

535 van steden, door de wraak ontmanteld en gesloopt?
 'k Had van den vreê meer heil dan van die winst gehoopt.
 'k Dacht dat de rust voortaan de landzaat zou behagen.
 Maar zelfs de vrede, hoe aanneemlijk voorgeslagen,
 behoudens 't oud geloof en 's konings wettig recht,
 540 is door de Staten ons met stoute taal ontzegd,
 schoon Marnix voor de vreê zich ijvrig heeft gekweten.³²
 Of roomsgezind of geus, elk is op ons gebeten
 en sluit de handen t'saam en geeft elkandren kracht.
 Wij mindren in getal door 't mindren onze macht.
 545 De steden troosten zich wanhopig weêr te bieden
 en slepen duizenden der dapperste oorlogslieden,

531 Zo: zodra

531 billijk: met reden

538 voorgeslagen: voorgesteld

539 behoudens: conform

539 oud geloof: katholicisme

540 stoute: hooghartige

541 gekweten: ingezet

545 troosten zich: nemen het op zich

545 weêr: weerstand

31 Graaf Willem IV van den Berg (1538–1586), schoonbroer van Willem van Oranje, bevond zich vanaf 1567 in ballingschap in Bremen. Na de inname van Den Briel en Bergen in de eerste helft van 1572 keerde hij terug naar de Nederlanden en werd hij benoemd tot stadhouder van Gelderland en Overijssel. Toen Zutphen op 16 november in Spaanse handen viel, week hij uit naar Kampen en later naar Duitsland. In 1580 liep hij over naar de Spaanse zijde.

32 Filips van Marnix, heer van St. Aldegonde werd door de Spanjaarden gebruikt om vredesonderhandelingen aan te knopen met Willem van Oranje, maar die wees de voorstellen van de hand, waardoor de onderhandelingen op niets uitliepen.

TWEEDE BEDRIJF

91

waarop Castilje boogt, ten grave in hare val.
 Wat kostten Bergen,³³ Goes³⁴ en Haarlem³⁵ ons niet al?
 De woeste watergeus, door razernij gedreven,
 550 doet al ons oorlogsvolk, dat hij kan vangen, sneven.
 Gij weet hoe 't in ons heir inwendig is gesteld.
 De krijgsknecht muilt alom en eist baldadig geld;
 of dreigt de steden die ons trouw zijn, om te keren.
 En zo men d'ene hoop voldoet op zijn begeren,
 555 straks rotten de andren t'saam en eisen 't zelfde loon.
 Heb ik te Antwerpen niet de onverdraagbre hoon
 des woedenden soldaats stilzwijgend moeten lijden?
 'k Voldeed hen. Maar wie kan met zulke benden strijden,
 daar alles tegenloopt en 't ons ontbreekt aan geld?
 560 En wordt De Rijk deez' dag in Gent terecht gesteld,
 wie weet hoe Mondragon zich op de maar' zal dragen?

BOVADILLA

Hij moet uw wil, hoe 't zij, zich laten welbehagen.
 En zo hij Middelburg naar eis verdedigd had...

REQUESENS

Gij wijt hem zonder reën het overgaan dier stad.

547 boogt: pocht
 550 sneven: sneuvelen
 551 heir: leger
 555 straks: meteen

555 rotten ... t'saam: spannen de anderen samen
 559 tegenloopt: tegenzit
 561 op de maar': door het (nieuws)bericht
 561 dragen: gedragen

- 33 De Henegouwse stad Bergen werd op 23 mei 1572 ingenomen door Lodewijk van Nassau en in september namen de Spanjaarden de stad weer in. Niet lang daarna werd onder de geus Tseraert een poging ondernomen Bergen opnieuw in te nemen. Deze poging mislukte, maar leverde de Spanjaarden wel veel schade op.
 34 De geuzen ondernamen in 1572 vier aanvallen op het Zeeuwse Goes, die allemaal mislukten. De vijfde keer slaagden de geuzen er wel in om Goes in te nemen, maar in oktober bracht Mondragon de stad opnieuw onder de Spaanse vlag.
 35 De belegering van Haarlem eindigde in juli 1573 voor de Spanjaarden weliswaar in een overwinning, maar de verliezen waren groot: op het 'kerkhof der Spanjaarden' waren circa 8000 soldaten gesneuveld, en een deel van de overlevende soldaten, die al 28 maanden geen soldij meer hadden ontvangen, gingen miltten.

565 Nooit was zij door Oranje aan zijne vuist ontworpen,
 had hem de honger niet tot de overgaaf gedwongen.
 De krijgsbezetting werd behoed door zijn beleid.

BOVADILLA

Elk is met reën vergramd om zijn vermetelheid.
 Hij acht zichzelf zo hoog, dat hij heeft durven denken
 570 dat alles in dit oord zou buigen op zijn wenken;
 en dat gijzelf, om hem van zijn gevaar te ontslaan,
 de vrijheid aan een reeks gevangnen toe zou staan;
 gevangnen die Nassau voor ons ontzachlijk maken.
 Zoudt gij Pétain, De Rijk en Aldegonde slaken,
 575 met schrandre Citadelle en Angrens luitenant,³⁶
 om zijn behoud, dan had hij alles in zijn hand.
 Hij vleï' zich in zijn waan hen allen op te wegen;
 aan Marnix hechtenis is ons veel meer gelegen
 dan aan die trotse met zijn ganse regement.
 580 De waarde van De Rijk wordt door uzelf erkend.
 Wat mist Oranje aan hem en de ovriges oorlogslieden?
 Hij zou voor elk van hen drie Mondragonnen bieden
 zo hij zich vleien dorst dat gij hen zou ontslaan.
 Indien gij Mondragon zijn eisen toe wilt staan,
 585 dan zal uw achtbaarheid haast voor de zijne duiken.
 Gij ziet uw goedheid reeds door 't Spaanse heir misbruiken.
 En zo een stoute slag de hoogmoed niet verzet,
 dan stelt u 't legerhoofd der Walen haast de wet.

565 zij: nl. Middelburg

568 vergramd: verbitterd, boos

568 vermetelheid: arrogantie, hoogmoed

574 slaken: vrijlaten

577 hen ... weegen: tegen hen allemaal op te wegen

579 trotse: hoogmoedige, nl. Mondragon

585 achtbaarheid: aanzien

588 stelt ... de wet: legt ... bevelen op

588 Walen: zuiderlingen

588 haast: snel

36 Kapitein Jan Pétain (ook wel Petrin of Pottin genoemd), de Italiaanse ingenieur Citadelle en luitenant Willem van Angeren.

TWEEDE BEDRIJF

93

REQUESENS

Het valt hem hard zijn dienst met smaad te zien betalen.

BOVADILLA

- 590 Beteugel door die daad de wrevle trots der Walen
en dwing de hoofden van ons krijgsvolk tot ontzag.
Elk waant dat hij zo veel als Mondragon vermag
en zal in lijfsgevaar u, op zijn voorbeeld, nopen
hem, door het slaken van gevangnen vrij te kopen.
595 Bewaar toch uw gezag in uwe landvoogdij.

REQUESENS

Welaan, dat Mondragon al 't heir te voorbeeld zij!

BOVADILLA

Het voegt geen hopliën voor hun vrijheid of hun leven
gevangen ketters aan de muiters weêr te geven
en 's landvoogds achtbaarheid te krenken door hun dwang.

REQUESENS

- 600 Gij spreekt gegrond, mijn vriend! Het recht ga zijne gang.
Zo lere ons oorlogsvolk standvastig zich verweren,
of worde een offerhand van zijn lichtvaardig zweren.

590 wrevle: overmoedige
593 nopen: aansporen
596 te: tot

602 of worde: en anders wordt het
602 een offerhand: het slachtoffer
602 lichtvaardig: lichtzinnig

VIERDE TONEEL
REQUESENS, BOVADILLA, ALFONZO

ALFONZO

Elvire en Augulo verzoeken om gehoor.

BOVADILLA

Bevestig uw gezag, kom hun gebeden voor.

REQUESENS, *tegen Alfonso*

605 Geleid hen hier en laat De Rijk zich straks bereiden:
het zwaard zal binnen 't uur hem 't hoofd van 't lichaam scheiden.

ALFONZO, *ter zijde*
Helaas!

Tegen Requesens
Vergun, mijnheer!

REQUESENS

Voldoe mijn last. Vertrek.

VIJFDE TONEEL
REQUESENS, BOVADILLA

BOVADILLA

'k Bid: volg mijn raad, en treed met hen niet in gesprek.
Hij, die voortaan in macht of aanzien wenst te stijgen,
610 lere u naar de ogen te zien, gehoorzaam zijn en zwijgen.

604 kom ... voor: kom aan ... tegemoet
605 zich ... bereiden: zich gereedmaken
605 straks: meteen

607 last: opdracht
610 naar ... zien: tevreden te stellen

TWEEDE BEDRIJF

95

ZESDE TONEEL

REQUESENS, BOVADILLA, ELVIRE, AUGULO

ELVIRE

Een akelig gerucht vervult mijn ziel met schrik.
Men zegt dat gij De Rijk in 't eigen ogenblik
waarin twee ketters, reeds gevonnist om te sterven,
verschijnen op 't schavot, ook 't leven zult doen derven.
615 Besef, mijnheer! Besef hoe mij die maar' ontroert.
Ach! Denk hoe mijn gemaal, zo 't vonnis wordt volvoerd...

REQUESENS

Mevrouw! Het is te spade om uw gebeên te horen.
De Rijk is deze straf naar billijkheid beschoren.
Uw gade leer' hieruit wie in dit oord gebiedt,
620 en geëv' zo los zijn woord op 's konings kosten niet.

ELVIRE

Is dit het loon voor al zijn arbeid en gevaren!

REQUESENS

Ik weet mijn last en zal om hem geen geuzen sparen.

AUGULO, driftig

Is 't mogelijk!...

REQUESENS, Augulo sterk aanziend

Dat zich elk voortaan kloekmoedig draag',
geen steden overgeëv', noch zich voor ketters waag'.

612 't eigen: hetzelfde

614 derven: verliezen

615 maar': bericht

616 volvoerd: voltrokken

618 beschoren: toebedeeld

619 gebiedt: bevelen uitdeelt

ZEVENDE TONEEL

ELVIRE, AUGULO

ELVIRE, *Requesens naogend*

- 625 Ondankbre! Zult ge ons dus uw trotse aard betonen?
Is dit, helaas, de trouw van 's konings dienaars lonen?
Wat gaat mij aan? Hier geldt noch reden meer noch wet.
Hoe wordt De Rijk, hoe wordt mijn echtgenoot gered!

AUGULO

- Ik blaak van toorn, en kan mij nauwlijks wederhouën.
630 Het honen van mijn vriend zal Requesens berouwen.
Ik zwoer De Rijk mijn hulp om Mondragon te hoën
en zal, zo 't mogelijk is, aan mijnen eed voldoen.
Verban uw bittere smart; licht zult ge eerlang bevinden
wat Augulo vermag.

ELVIRE

Wat wilt ge u onderwinden?

AUGULO

- 635 'k Haal al de hopliën die in Gent zijn, straks bijeen
en meld hen met wat smaad en snode ondankbaarheên
de dappre Mondragon zijn diensten ziet betalen;
en noop hen 't hofschavot veeleer omver te halen,
eer 't leven van De Rijk zij door geweld verkort
640 en ik mijn vriend daardoor in onheil zie gestort.
Uw echtgenoot zag zich door Alva groots verhogen:
nu blinkt zijn oorlogsroem de nijd te sterk in de ogen;
en mogelijk brengt men thans De Rijk alleen ten val,
opdat uw gaê zich aan de geuzen levren zal

625 trotse: hooghartige

627 Wat ... aan?: Wat overkomt mij?

629 Ik ... toorn: ik kook van woede

631 hoën: beschermen

634 vermag: van plan is

634 u onderwinden: ondernemen

638 noop: spoor aan

639 eer: voordat

641 verhogen: stijgen in rang

TWEEDE BEDRIJF

97

645 en door hun felle wraak dezelfde ellende lijden.
Doch 't zal hier zo niet gaan: ik zal De Rijk bevrijden.
Zijn lijfsbehoud eist spoed in dees gesteltenis.
Ontdek Margrete en Hooft hoe 't hier geschapen is
en meld hen dat mijn hulp hen nimmer zal begeven.
Augulo vertrekt.

ELVIRE

650 O hemel! Help mijn vriend en red mijn vijands leven
of, zo De Rijk zijn schuld moet boeten door de dood,
keer Nassaus wederwraak, bescherm mijn echtgenoot!

648 Ontdek ... is: stel ... op de hoogte van onze
situatie

DERDE BEDRIJF

EERSTE TONEEL

MARGARETA, HOOFT

MARGARETA

Laat me in dees gallerij een korte poos verbeiden.

De zaal valt mij te nauw; ik kan van hier niet scheiden.

655 Het uitzien kort de tijd in wrange tegenspoed.

Dit is de weg waarlangs Elvire komen moet.

Ach! Zou haar voorspraak iets op Requesens vermogen?

HOOFT

Men hoop'.

MARGARETA

Hoe menigwerf heeft ons de hoop bedrogen!

O mijn De Rijk, zo waard aan mijn beminnend hart!

660 Wat kost mij uw gevaar al hartwee en smart!

'k Heb sinds uw ballingschap in diepe rouw gezeten,

mijn krachten afgetreurd, mijn ogen blind gekreten.

Mijn jeugd verdwijnt, en ach! Mijn onheil neemt niet af.

Gelukkig daalde ik door mijn hartwee in 't graf.

665 Dan, ijdele wens, zo ooit de droefheid ons deed sneven,

ik zou dit ogenblik in zo veel angst niet leven.

O pijnigend verdriet! O wrede onzekerheid!

HOOFT

Elvire nadert ons, verlegen en beschreid.

653 verbeiden: wachten

655 uitzien: verlangen

657 vermogen: bewerkstelligen

658 menigwerf: vaak

659 waard aan: waardevol voor

662 gekreten: gehuild

665 sneven: sterven

668 verlegen: teneergeslagen

DERDE BEDRIJF

99

TWEEDE TONEEL
MARGARETA, HOOFT, ELVIRE

MARGARETA

Hoe is 't, mevrouw! Hebt gij de landvoogd niet gesproken?

ELVIRE

670 Zijn honend onbescheid heeft ons ontwerp verbroken.
Hij stuitte mij terstond en weet met bitse taal
't verlies van Middelburg, o smaad, aan mijn gemaal.
Maar ach! Margrete! U staat nog groter ramp te vrezen.
De Rijk...

HOOFT

Ik bid voleind.

ELVIRE

Is reeds ter dood verwezen.

MARGARETA, *met de bitterste droefheid*

675 Verwezen!

HOOFT

Hemel! Ach! Wat is ons onheil groot!

MARGARETA

Hoe! Hij verwezen tot een schandelijke dood,
die al de blijdschap, al de troost was van mijn leven?
Die tijding breekt mij 't hart... Wij zullen samen sneven.

670 onbescheid: boos antwoord
670 ontwerp: plan
671 weet: verweet
671 terstond: meteen

671 bitse: vinnige
674 voleind: tot het einde
674 verwezen: veroordeeld

100

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

ELVIRE

Trouwhartige Augulo, geraakt door uw geweën,
680 brengt al de hopliên die in Gent zijn op de been,
of't hem nog mogelijk waar' het nadrend leed te stuiten.
Hervat de moed. Wie weet wat ze onderling besluiten?

HOOFT

Gij troost ons vruchteloos. Wij wachten in 't verdriet
de minste bijstand van verwaten Spanjaards niet.
685 Mijn zuster, moest ik tot dat einde u hier geleîên!
Margrete! Ach! Geef gehoor.

MARGARETA

Laat mij mijn gaê beschreien.
De tranen die mijn oog met zo veel kracht vergiet
zijn zo veel offers die mijn minnend hart hem biedt.
Vloeit, zilte stromen, vloeit uit altoos wenende ogen;
690 tuigt, tuigt mijn bittre smart; vloeit zonder op te drogen,
eer mijn benauwde ziel haar kerker ook ontvlucht
en met De Rijk heréént in wenselijker lucht.

ELVIRE

Beklagenswaarde vrouw! Hoe gaat me uw ramp ter harte!
Helaas! Ik sta eerlang ten doel aan de eigen smarte.
695 Was mijn gemaal slechts hier, het zou hier anders gaan.

Zij ziet Augulo, en treedt hem tegemoet
Hoe staat het, Augulo?

684 verwaten: een gewetenloze
685 geleîên: vergezellen

690 tuigt: toon, laat zien
692 heréént: herenigd wordt

DERDE BEDRIJF

101

DERDE TONEEL

MARGARETA, ELVIRE, HOOFT, AUGULO

AUGULO, tegen Elvire

't Is met De Rijk gedaan,
tenzij gijzelf besluit een stoute stap te wagen.
Ik heb de smaad mijns vriends de hopliën voorgedragen;
hen afgemaald wat loon hun deugd te wachten stond,
700 zo een van hen zich in dezelfde toestand vond.
Ik zag hun aller oog van eedle gramschap blaken;
men hoort hen openlijk 't bestaan des landvoogds wraken.
Elk vloekt de ondankbaarheid, die Mondragon verdrukt.
En Nassaus admiraal zag zich de dood ontrukkt,
705 indien men wagen dorst kloekmoedig voort te varen.
Doch niemand wil zich hoofd van 't eedverbond verklaren.
Elk vreest des landvoogds wrok zich op de hals te laën,
en 't eerst aan zijne wraak ten doel te zullen staan.

HOOFT

O laffe zielen, die de woede eens dwingelands vrezen!
710 Welaan, ik zal het hoofd van 't eedgenootschap wezen.
Waar zijn de hopliën? Laat ons gaan.

AUGULO

Vertoef, mijnheer!

Ons krijgsvolk is te sterk gezet op 't punt van eer
dan dat het op 't bevel eens burgers op zou trekken.
(verschoon mijn ronde taal) dit zou meer ramps verwekken.

697 stoute: stoutmoedige
699 afgemaald: geschetst
701 gramschap: woede
701 blaken: branden
702 bestaan: besluit

702 wraken: afkeuren
705 wagen dorst: dufde te wagen
711 Vertoef: wacht
714 verschoon: vergeef
714 ronde: eerlijke, onverbloemde

HOOFT

- 715 Een Hollands burger wordt niet straffeloos gehoond.
 Wat burgermoed vermag, heeft Alkmaar hen getoond.
 Uws krijgsvolks vlucht getuigt hoe Hollands burgren strijden.
 Heeft Van der Gracht,³⁷ genoopt door wraak en medelijden,
 geen vlieboot uitgerust, die langs de kusten stroopt,
 720 alleen omdat die held in zijne tochten hoopt
 een Castiljaan van rang door dapperheid te vangen
 om langs die weg 't ontslag des admiraals te erlangen
 door hem te wisslen voor zijn grootsen oorlogsbut?
 Doet dit een neef, wat recht een broeder dan niet uit?
 725 Ik zal, zelfs zonder hulp van een der krijgskornellen,
 en Gent en 's landvoogds hof in rep en roere stellen,
 eer wrede moordzucht hier zal woeden op deez' dag.
 Vaarwel. Licht hoort ge eerlang wat ook mijn moed vermag.

AUGULO, *hem weerhoudend*

- In hemelsnaam, bedaar. Voorkom meer ongelukken.
 730 Denk aan de rampen die uw zuster reeds verdrukken.
 Ik weet een beter weg om d'admiraal te hoên.
 Indien Elvire zich naar 't oorlogsvolk wil spoên,
 met tranen en gebeên op 't hart der hopliên werken,
 het hoofd des aanslags zijn en mijn vertogen sterken,
 735 durf ik u instaan dat uw broeder wordt bevrijd.

HOOFT, *tegen Elvire*

Betoon ons thans uw gunst; 't is nu of nimmer tijd.

ELVIRE

Zou ik zo stout een stap voor 't oog des landvoogds wagen?
 Hij, die reeds zonder reên mijn gade durft belagen,

716 vermag: kan bereiken

719 vlieboot: klein zeeschip

722 erlangen: verkrijgen

724 recht ... uit: voert ... uit

725 krijgskornellen: kolonels

735 durf ik u instaan: sta ik er borg voor

737 stout: dapper

37 Rijkert van der Gracht, de broer van Jacob Simonszoon de Rijk.

DERDE BEDRIJF

103

zou door dit woest bestaan verbitterd, licht eerlang
 740 op hem zich wreken van die hatelijke dwang?
 Ik acht dat Mondragon dit opzet af zou keuren.

MARGARETA

Is dit de deernis die uw oog mij deed bespeuren?
 Helaas! Is dit uw plicht voldoen aan uw gemaal?
 Wie kan hem redden van Oranjes wrekend staal,
 745 indien gij niets voor ons of eer voor hem wilt wagen?
 Dan heb ik voor De Rijk mij moediger gedragen.
 'k Verliet mijn kroost en zwierf langs d'Ooster-oceaan,
 om d'eedle balling in zijn rampen bij te staan.
 Mijn liefde ontzag geen leed of vreesde hem te storen.
 750 Zo Mondragon u mint, zal hem uw trouw bekoren.

ELVIRE

Gij waagde uzelve toen om uw gemaal, mevrouw!
 Daar ik in dit geval mijn eega wagen zou.
 Wie zal, zo ik De Rijk kan redden uit zijn lijden,
 mijn gade van de wraak van Requesens bevrijden?

AUGULO

755 Ik vrees Oranjes wraak veel meer voor mijne vriend.
 Zijn liefde heeft dees blijk van uwe trouw verdiend.
 Deze edelmoedigheid zal zijn erkentnis wekken.

ELVIRE

Een zwakke vrouw tot hoofd van 't eedgenootschap strekken!

HOOFT

Wat doet een vrouw niet om haar echtgenoot te hoên?

MARGARETA

760 Ach! Kon ik in Elvire ooit laffe vrees vermoên?

739 zou: zou ik

741 opzet: plan

742 deernis: medelijden

747 d'Ooster-oceaan: de Oostzee

756 blijk: teken

758 tot ... strekken: als ... dienst laten doen

Gij ziet de doodsangst die ik lijd; gij hoort mijn klachten.
Ontferm u over ons! Kan niets uw hart verzachten?
Heb ik mijn hoop vergeefs op uwe hulp gebouwd?
Moet ik, in 't stof geknield, u smeken om 't behoud?...

ELVIRE

765 Rijs, dit gedoog ik niet. Rijs op, ik stem uw bede,
doch onder voorbeding,

Tegen Hoofd

dat ge u van deze stede
niet zult verwijdren voor ge ons beiden wederziet.

HOOFT

Zou ik hier nutteloos...

AUGULO

Hoor naar de wanhoop niet.
Wilt gij uw zuster in deez' droeve stand verlaten?
770 Geloof mij als uw vriend, uw bijzijn kan niets baten.
Raakt ge als een voorspraak van De Rijk bij 't volk verdacht,
dan wordt ge als mui ter of als ketter omgebracht.
Verlaat u op de hulp u door mijn eed geheiligd.
Misleidt mijn hoop mij niet, ik zie d'admiraal beveiligd.

VIERDE TONEEL

MARGARETA, HOOFT

HOOFT

775 Mocht zulks nog mogelijk zijn!

MARGARETA

Neen, broeder! Vlei u niet.
Gijzelf beseft dat hier geen uitkomst overschiet.

765 stem: stem in met

766 onder voorbeding: onder de voorwaarde

774 zie ... beveiligd: voorzie ... van beveiliging

775 Vlei u niet: wees niet gerust

DERDE BEDRIJF

105

Schoon zich Elvire liet tot onze bijstand nopen,
schoon Augulo ons vleit, hier is geen troost te hopen.
De trotse landvoogd, die de onnozelheid verdrukt,
780 zal zorgen dat zijn prooi zijn macht niet wordt ontruikt.
Dees bange dag zal mij mijn wederhelft doen derven.
Mij schiet niets over dan te wenen en te sterven.

HOOFT

'k Zie enig krijgsvolk ons genaken van die zij'.

Hij ziet De Rijk, door Alfonzo en de lijfwachten geleid, geboeid opkomen
Is 't mogelijk!... Ach! Margrete!... O hemel! Sta ons bij!

MARGARETA, met het hoofd op de borst van haar broeder vallend
785 Ach! Broeder!

VIJFDE TONEEL

MARGARETA, HOOFT, ALFONZO, gevolgd door
DE RIJK, geboeid, tussen vier lijfwachten

DE RIJK, Margareta en Hooft ziend, staat verstomd; met de handen in elkanderen
nederwaart en de ogen ten hemel geslagen
Kan het zijn!...

MARGARETA, naar De Rijk toetredend, en hem
omhelzend

Mijn echtgenoot!

DE RIJK, haar weer omhelzend

Mijn gade!

ALFONZO, ter zijde
Zijn gade!... Welk een troost! Maar ach! Wat komt die spade!

779 onnozelheid: onschuld
781 derven: verliezen

783 genaken: naderen
786 spade: laat

106

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

HOOFT

Mijn hartvriend!

DE RIJK

Waarde Hoofd!

Tegen Margareta

Mijn dierbre Margareet!

MARGARETA

Waar trof een sterveling ooit dodelijker leed!

DE RIJK

In welk een ogenblik wordt gij mij weêrgegeven!

790 Wat voerde u hier?

MARGARETA

De zucht tot redding van uw leven.

DE RIJK

Ik ga ter dood en word op 't hofschavot verbeid.

MARGARETA

Helaas!

ALFONZO

'k Ontzeg u niet in deze omstandigheid
een enkel ogenblik te spreken met uw magen.

DE RIJK, tegen Alfonso

Gij zult u nimmer van dees brave daad beklagen.

789 weêrgegeven: teruggegeven

791 verbeid: verwacht

793 magen: verwanten

794 brave: moedige, goede

DERDE BEDRIJF

107

Tegen Hooft

795 De zucht tot vrijheid groeit, in spijt van 't krijgsgeweld.
 Men won verscheiden steên en andren zijn verloren.
 De kans, in 't algemeen, staat schoner dan tevoren;
 schoon 't uitheems oorlogsvolk nog hevig stroopt en brandt
 en jeugd nog grijsheid spaart.

DE RIJK

Rampzalig vaderland!

HOOFT

800 De vrijheid zal in 't eind waarschijnlijk zegevieren.
 Het moedig Alkmaar heeft des konings krijgsbanieren
 van zijne wal verjaagd en vocht zich rustig vrij;³⁸
 en Middelburg viel ook, uit nood, aan Nassaus zij',
 schoon Mondragon zich in die vesting had gesmeten.
 805 Dit laatste is u bekend.

DE RIJK

Hoe zou ik kunnen weten,
 die zonder toegang zat, wat ergens is geschied?

HOOFT

Hoe! Bleek u 't krijgsverdrag van Mondragon dan niet?
 Heeft niemand u ontdekt dat hij bij 't overheren
 der vesting heeft beloofd gevangen weêr te keren,
 810 tenzij hij Aldegonde en u en Citadell'
 en Angrens luitenant en Pétain in vrijheid stell'?

795 in spijt van: ondanks

796 steên: steden

799 grijsheid: ouderen

801 des konings: nl. Filips II

802 rustig: zonder moeite

804 zich in ... gesmeten: die vesting had belegerd

808 ontdekt: ervanop de hoogte gesteld

808 overheren: overheersen

38 De burgers van Alkmaar maakten in oktober 1573 een einde aan de Spaanse belegering die in augustus dat jaar was begonnen.

DE RIJK

Gij ziet, mijn broeder, hoe de uitheemsen de eden achten.
 't Geweld zal mij in spijt van die belofte slachten.

HOOFT

Was Mondragon slechts hier, geen onheil dreigde uw hoofd,
 815 hij houdt zich, naar men zegt, aan 't geen hij heeft beloofd.
 Men heeft uit 's konings naam de staat van vreê gesproken,
 doch de onderhandeling is thans weer afgebroken.
 De prins heeft, toen de weg tot vrede scheen gebaand,
 om 't houden van zijn eed de hopman niet gemaand,
 820 doch vordert thans met kracht dat hij zijn woord zal staven.
 Dit's de oorzaak dat wij ons naar deze stad begaven.
 Men hoopte u daardoor te eer te redden uit de druk.
 Dan ach! Hij is hier niet. Dit werkt ons ongeluk.

DE RIJK

Had ik het krijgsverdrag van Mondragon vernomen,
 825 mijn vonnis was aan mij zo vreemd niet voorgekomen.
 Men zal ons allen, om zijn eis niet toe te staan,
 in zijn afwezendheid de dood doen ondergaan.

HOOFT

Zijn droeve gade, als wij, in diepe rouw gezeten,
 heeft tot uw redding naar vermogen zich gekweten;
 830 zij nam ons in haar huis.

DE RIJK

Vertrouw u niet te licht.
 Gij wordt misschien belaagd, terwijl men u verplicht.
 Keer weêr naar Amsterdam; daar zijt gij beiden veilig.
 De ontrouwe Castiljaan houdt woord noch eden heilig.

819 gemaand: aangespoord

820 staven: houden

822 te eer: sneller

823 werkt: brengt

827 afwezendheid: afwezigheid

829 gekweten: ingezet

830 Vertrouw u niet te licht: acht uzelf niet te

snel veilig

831 verplicht: aan een belofte bindt

DERDE BEDRIJF

109

Gelukkig dat de staat op geen gevele vertrouwt.
835 De vrijheid, niet de vrede is Nederlands behoud.
De vrijheid zal de staat de vrede doen verwerven.
'k Heb voor haar recht gestreên en troost me om haar te sterven.
O dierbaar vaderland! 'k Heb voor uw recht en wet
al wat mij waard was in mijn leven opgezet.
840 Ach! Kon ik door mijn dood, na 't onophoudlijk strijden,
ten minste u van 't juk der slavernij bevrijden.

HOOFT

De snode onbillijkheid, waardoor gij werd verjaagd...

DE RIJK

Ik heb mij nimmer van mijn vaderland beklagd.
Zijn welstand was altoos de teerste van mijn zorgen.
845 Waar ik als balling zwierf, waar ik mij hield verborgen,
zelf in het kerkerhol, beroofd van licht en lucht,
was 't vaderland alleen het voorwerp van mijn zucht.

MARGARETA

Ach! Dacht gij niet aan ons?

DE RIJK

Laat u mijn taal niet belgen.
Gij kent mijn tederheid voor u en voor mijn telgen.
850 De hemel, die de deugd of vroeg of spaê beloont,
belone uw liefde zo standvastig mij betoond!
Ik min u meer dan ooit. Ik min mijn grijze moeder.
'k Beveel u hoger macht. En gij, mijn waarde broeder,
die, zelfs met lijfsgevaar, me in 't uiterst bijstand biedt,
855 verlaat mijn huisgezin in zijn ellende niet.
Mijn hart steunt op uw trouw en op uw vaders zorgen.
Maar, o mijn vaderland! Uw lot is mij verborgen.

844 welstand: welzijn
844 teerste: dierbaarste
847 zucht: genegenheid

848 belgen: boos maken
849 telgen: nakomelingen

Ach! Ik was burger eer ik kroost of eega had.
 Red, hemel, red mijn land, verlicht mijn moederstad!
 860 Laat Amsterdam, tot nu zo onbedacht beraden,³⁹
 het schoon der vrijheid zien, haar gunst niet meer versmaden!
 Verbreek de ketens der geduchte dwinglandij,
 en sticht de zetel van de vrijheid aan het IJ!
 Vaarwel, mijn echtgenote! Ik moet niet langer beiden.
 865 Omhels mij voor het laatst.

MARGARETA

Ik kan, ik zal niet scheiden.

'k Verliet u nooit voorheen en zwierf van stap tot stap,
 ontzet van have en huis, met u in ballingschap.
 'k Ontzag gevaar noch ramp om u ten troost te strekken.
 Ach! Had gij nimmer mij naar Amsterdam doen trekken,
 870 ik had waarschijnlijk u voor groter ramp behoed.
 Mijn afzijn dompelde u in deze tegenspoed.
 De hemel heeft u aan mijn tranen weêrgegeven.
 'k Wil met u sterven, nu ik niet met u kan leven.

DE RIJK

Geliefde hartvriendin! Verban dit wreed besluit.
 875 De slag mijns doods wordt door uw wanhoop niet gestuit.
 Gij hebt u tot dit uur met zo veel trouw gekweten.
 Zoudt gij door smart vervoerd ons hulploos kroost vergeten,
 dat, nu zijn vader door de wreedheid wordt geslacht,
 zijn troost en bijstand van zijn trouwe moeder wacht?
 880 Ik had mij nooit geveleid op aarde u weer te ontmoeten.
 'k Omhelsde u vóór mijn dood. Laat dit uw rouw verzoeten.

860 onbedacht: onbezonnen

860 beraden: van raad voorzien

862 geduchte: vreselijke

864 beiden: wachten

871 afzijn: afwezigheid

876 gekweten: ingezet

877 vervoerd: in vervoering gebracht

880 geveleid: illusies gemaakt

39 In de tijd waarin het toneelstuk zich afspeelt (1574), had Amsterdam nog een katholiek stadsbestuur, dat aan de Spaanse kant stond. Hier kwam pas op 26 mei 1578 verandering in, toen tijdens de Alteratie van Amsterdam het katholieke stadsbestuur werd afgezet.

DERDE BEDRIJF

111

MARGARETA

Mijn kinders zijn mij waard, mijn hart bemint hen teer;
maar ach, mijn echtgenoot, dat hart mint u nog meer!
Verhoor mijn jongste beê. Laat mij de troost niet derven
885 van met u door 't geweld op d'eigen stond te sterven.

DE RIJK, *ter zijde*
Helaas! Wie stelpt die rouw?

Tegen Maragreta

Mijn dierbre Margareet!
Verzwaar mijn onheil niet. Verberg me uw hartenleed.
Hebt ge ooit voorheen mij blijk van uwe trouw gegeven...

MARGARETA

Thans toon ik u mijn trouw. Wij zullen samen sneven.

Tegen Alfonzo

890 Zo gij mijn weêrhelft om zijn moed doodschuldig acht,
een schuldiger dan hij begeeft zich in uw macht.
Hij doofde 't muitvuur dat de kerk dreigde aan te steken,
maar breng mij in uw kerk, 'k zal al de beelden breken.

HOOFT
Mijn zuster!

DE RIJK, *tegen Alfonzo*
Belg u niet.

ALFONZO

'k Geef dit de wanhoop toe.
895 Doch 't wordt hoog tijd, mijnheer, dat ik mijn last voldoe.

884 derven: missen

885 op d'eigen stond: op hetzelfde moment

894 Belg u niet: maak u niet boos

MARGARETA, tegen Alfonzo

Gij zult in eeuwigheid hem uit mijn arm niet scheuren.

'k Heb maanden achtereen als weduw zitten treuren;

mijn leed verduurd in spijt van ramp en tegenspoed.

En zoudt ge, nu ik hier mijn echtgenoot ontmoet,

900 nu hij mijn tranen droogt, mij weder van hem scheiden?

Neen, neen.

Tegen De Rijk

Mijn lief! Mijn troost! Eén lot verdelge ons beiden.

Tegen Alfonzo

Daar zijn mijn handen: boei ze en sleep mij ook naar 't graf.

'k Ben schuldig. Hoe! Gij zucht en wendt uw ogen af.

Wat zie ik? Alles weent! Heeft u mijn lot bewogen?

905 Ik troostte u allen, stond uw troost in mijn vermogen.

Mijn broeder! Schrei niet meer. Ik ween niet, 'k ben bedaard.

Tegen De Rijk

Kom, hemelwaarts, mijn lief!

Tegen Alfonzo

Kom, help ons ras van de aard.

ALFONZO

Bedrukte vrouw, ik wenste uw bittre ramp te keren.

DE RIJK

Ach! Laat de rede op uw hartstocht triomferen!

910 Vergun mijn vlotte ziel in 't uiterste uur de troost

dat gij uzelf verwint. Leef voor ons dierbaar kroost.

Verzacht door uwe zorg de droefheid van mijn moeder,

ik kus u voor het laatst. De hemel zij uw hoeder!

907 ras: spoedig

910 Vergun: gun

910 vlotte vrije

911 uzelf verwint: uw hartstochten bedwingt

DERDE BEDRIJF

113

MARGARETA

Mijn weêrhelft! Mijn De Rijk! De droefheid breekt mijn hart!

915 Dank, hemel! Ach! Gij redt me...

Zij bezwijkt en wordt in het nederzigen door Hooft al
knielend ondersteut

DE RIJK

O dodelijke smart!

HOOFT

Helaas! Zij sterft van rouw.

ZESDE TONEEL

DE RIJK, geboeid, MARGARETA, bezweken, HOOFT,
ALFONZO, BOVADILLA, LIJFWACHTEN

BOVADILLA, tegen Alfonso

Hoe lang dwingt ge ons te wachten?

ALFONZO

Ik werd een ogenblik weerhouden door de klachten
en 't bitter schreien van dees troosteloze vrouw.

BOVADILLA

Gij geeft ons reden tot verdenking van uw trouw.

920 Voort, voort, niets moet de loop van 't wettig recht verhindren.

DE RIJK

Vaarwel, mijn broeder! Troost mijn gaê; zorg voor mijn kindren.

916 nederzigen: neervallen

918 troosteloze: ontroostbare

ZEVENDE TONEEL

HOOFT, MARGARETA, bezweken

HOOFT, De Rijk naogend

Grootmoedige! Beveel uw ziel in 's hoogste hand
en leef gelukkiger in beter vaderland!

Na het uitspreken van deze twee regels valt terstond
het gordijn

VIERDE BEDRIJF

EERSTE TONEEL

MARGARETA, zittend aan een tafel, met het hoofd rustend op een neusdoek, die zij in de linkerhand heeft, en die haar aangezicht bedekt; latend de rechterhand achteloos bij het lichaam nederhangen. HOOFT, in diep gepeins langs de zaal wandelend.

HOOFT

O tomeloos geweld!... Mijn broeder!... Wrede smarte!...

Hij vestigt zijn oog op zijn zuster

925 Beklagenswaardige vrouw!...

Hij went zich van haar af, en weent

Hoe treft haar rouw mij 't harte!

Hij treedt naar haar toe

Mijn waarde zuster!...

Ter zijde

Ach! Wat zeg ik best tot troost?

Wie troost zijn moeder? Ach! Wie zijn onnozel kroost?

Hij vat haar bij de hand

Hoe is 't, Margrete?... Stel, kan 't zijn, uw droefheid palen.

MARGARETA, poging doende om op te staan

Waarom belet men mij met hem in 't graf te dalen?

924 neusdoek: zakdoek

928 Stel ... palen: leg, als 't kan, uw droefheid aan banden

116

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

Zij valt weer op haar stoel in haar vorige houding
930 Kan ik niet leven en niet sterven? Aaklig lot!

HOOFT, haar de hand drukkend
Ik zal uw hoeder zijn.

MARGARETA, met een kreet van de bitterste droefheid
De Rijk! Op een schavot!...

HOOFT
't Is voor ons beiden best terstond naar huis te spoeden.

MARGARETA
Geleid mij waar gij wilt.

HOOFT
Doch zo men kon vermoeden
dat Requesens ons 't lijk...

MARGARETA, wenend
Het lijk... Ach! Welk een lijk!

HOOFT
935 Laat ons verzoeken om het lichaam van De Rijk,
opdat wij 't aan de smaad van 't woest gemeen onttrekken.

MARGARETA
Indien dezelfde zerk ons beiden mocht bedekken!
Dit denkbeeld zou misschien mij troosten in mijn rouw.
Voer, voer dit opzet uit. Nu toont ge mij uw trouw.

HOOFT
940 Ik zal uw wens voldoen, voldoe ook mijn gebeden;
bepaal uw smart; hoor naar de godsdienst en de reden.

936 smaad: haat
936 woest gemeen: woedende volk

939 opzet: plan
941 reden: rede

VIERDE BEDRIJF

117

Mijn waarde Margareet! Uw talrijk echtgezin
eist al de zorgen van uwe trouwe kindermijn.
Gij zijt zijn toeverlaat. Helaas! Wie heeft het nader
945 dan u in zijne ramp?

MARGARETA

O kinders zonder vader!

Na een weinig stilzwijgen
O ja, ik ken mijn plicht; ik onderwerp me eraan.
't Voegt mij met dubbele zorg de panden gaê te slaan,
die mij tot zegels van mijn weêrhelfts liefde strekken.
Het moederlijke hart zal hen geen hulp onttrekken;
950 Maar ach! Verbeeldt ge u dat de dwingland dulden zal
dat wij het overschot vervoeren uit deez' wal,
het overschot van hem die ik altoos zal minnen?

HOOFT, peinzend

Ik twijfel niet... Maar... Welk een denkbeeld treft mijn zinnen?
Elvire en Augulo...

MARGARETA

Zal ik u na uw dood
955 noch éénmaal wederzien, mijn dierbare echtgenoot?
Zal ik nog eens u blijk van mijne liefde geven,
u met mijn tranen nog...

HOOFT

Waar wordt gij heen gedreven?
Geef u niet over aan een hartstocht, die u moordt.
Indien uw gaê thans leeft in een gewenster oord,
960 bezweer ik u bij hem dat gij u laat bedaren.
Zijn scheiding, hoe ze u treffe, is slechts voor weinig jaren.

947 Voegt: past

947 panden: kinderen

948 tot ... strekken: dienst doen als

951 overschot: stoffelijk overschot

953 zinnen: verstand

958 moordt: kwelt

960 bezweer: verzoek

Gij zult hem wederzien en in zijn heil verblijd,
niet denken aan dit leed.

MARGARETA

Hoe lang valt mij die tijd!
O mijn De Rijk! Zo gij, gelijk er velen menen,
965 iets na uw dood vermoogt, verkort, verkort mijn wenen!

HOOFT

Maar is 't onmooglijk dat uw wederhelft nog leeft?
Wie weet welk een gevolg Elvires poging heeft?

MARGARETA

Is 't mooglijk dat ge u nog met hare hulp kunt vleien?

HOOFT, *ter zijde*

Zij heeft ons strikt geverg'd niet van dees plaats te scheiden
970 vóór hare wederkomst... Zo dit mij niet weerhield...

MARGARETA

Ach! Waarde Hooft! De Rijk is zekerlijk ontzield.
Elvire heeft geen moed om mij die ramp te ontvouwen.

HOOFT, *peinzend*

Haar lang vertoeven zelf vermeerdert mijn betrouwen.

Tegen Margareta

Zou ze in dit aaklig uur geen enklen stap bestaan
975 om in De Rijk, haar gaê de dood te doen ontgaan?
Had Augulo geen moed ons onze ramp te onttrekken?

MARGARETA

Ach! Broeder! Tracht in mij geen vonk van hoop te wekken.

965 vermoogt: ergens toe in staat bent

971 ontzield: gedood

972 te ontvouwen: uiteen te zetten

973 betrouwen: vertrouwen

974 bestaan: durven nemen

VIERDE BEDRIJF

119

Gij ziet mij levenloos zo die wordt uitgedoofd.

HOOFT

Ik acht De Rijk nog niet van 't levenslicht beroofd.

MARGARETA, opstaand

980 Wat zegt ge?

HOOFT

Dat ik hoop en reden vind tot hopen.
Wij zouden 't weten zo de zaak was afgelopen.

MARGARETA

Is 't billijk hoop te voën als alles ons begeeft?

HOOFT

Schep moed.

MARGARETA

O hemel! Zo mijn echtgenoot nog leeft!...

HOOFT

Elvire komt; lees zelf ons noodlot in haar ogen.

TWEEDE TONEEL

MARGARETA, HOOFT, ELVIRE

ELVIRE

985 Ik heb de hoofden van ons heir tot hulp bewogen,
hen hun gevaar geschetst in dat van mijn gemaal.
Ik zag hun eedle ziel getroffen door mijn taal.

982 billijk: reëel

982 voën: voeden

120

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

Mijn tranen wekten elk tot billijk medelijden.

HOOFT

O hemel! Zou uw gunst mijn broeder nog bevrijden?

MARGARETA

990 Ik beef!

ELVIRE

Zij trokken heen, door Augulo geleid.
Herstel uw geest, en steun op hun kloekmoedigheid.
Zij zijn te ver gegaan om weer terug te treden.

MARGARETA

Misschien te spaê, helaas!

HOOFT

O wrede onzekerheden!

DERDE TONEEL

MARGARETA, ELVIRE, HOOFT, AUGULO

ELVIRE

Hoe is 't, getrouwe vriend! Spreek, is De Rijk ontzet?

AUGULO

995 Ons oogmerk is volvoerd en de admiraal gered.

HOOFT

Ach! Durven wij geloof aan uwe woorden geven?

MARGARETA

Is 't mogelijk! Hemel! Zou hij leven? Zou hij leven?

988 billijk: gerechtvaardigd

991 kloekmoedigheid: dapperheid

993 spaê: laat

994 ontzet: bevrijd

995 oogmerk is volvoerd: doel is behaald

996 geven: hechten

VIERDE BEDRIJF

121

Ach! Waarde Hooft!

Tegen Augulo

Mijnheer! Heb ik u wel verstaan?

AUGULO

Hij is in zekerheid. Sla daar geen twijfel aan.

HOOFT

1000 O onverwachte troost!

MARGARETA, tegen Augulo

Weldadige behoeder!

Tegen Elvire

Mevrouw! Wat dankbaarheid!

Tegen Hooft

Ach! stut mij, waarde broeder!

Mijn hart, gepijnigd door langdurige ongeneugd,
wordt thans te sterk beroerd door overmaat van vreugd.

HOOFT, tegen Augulo

Ei, meld ons toch, hoe is dees redding voorgevallen?

AUGULO

1005 Wij trokken moedig op, ik aan het hoofd van allen.
Een deel van 's landsvoogds wacht stond op het plein geschaard.
Het meeste burgvolk, uit nieuwsgierigheid vergaêrd,
hield de ogen starende op het hofschavot geslagen,
waar reeds twee lijken van onthoofde ketters lagen,
1010 wanneer zich de admiraal vertoonde in fiere stand.
Hij had de handen los, de hoed in de ene hand.

998 wel verstaan: goed begrepen
1001 stut: ondersteun

1006 geschaard: verzameld

Hij vestte zijn gezicht meêdogende op de lijken;
 beklagde hen, doch liet noch schrik noch afkeer blijken
 voor 't lot dat hem begrimde op dees verachte steê
 1015 en eiste een ogenblik tot storting zijner beê,
 wanneer wij, onverwacht, met uitgetogen zwaarden,
 verschenen op het plein, ons om de strafplaats schaarden
 en riepen: 'Spaar De Rijk!' In 't eigen tijdstip vloog
 één onzer op 't schavot, voor elks verwonderd oog,
 1020 en werd, vol moed, gevolgd door vele legergroten.
 De Rijk, door hen terstond in ene kring besloten,
 werd spoedig afgevoerd naar een gevangenis,
 waar hij, door hen bewaakt, voor leed beveiligd is.

ELVIRE

Zocht u des landvoogds wacht geen tegenstand te bieden?

AUGULO

1025 Alfonso, onbewust van 't geen er zou geschieden,
 belette Bovadille ons stout te wederstaan
 en liet naar onze wens, ons met De Rijk begaan.

HOOFT

Hoe heeft zich Requesens in 't vreemd geval gedragen?

AUGULO

Hij wilde zich, naar 't schijnt, niet in de woeling wagen
 1030 toen hij gewaar werd dat zijn wacht geen weerstand bood.
 Ook was 't hem onbekend waaruit dit oproer sproot.

1012 vestte zijn gezicht: vestigde zijn blik
 1012 meêdogende: met mededogen
 1014 begrimde: bedreigde
 1014 steê: plaats
 1015 tot storting zijner beê: om zijn gebed te
 doen
 1016 uitgetogen: getrokken
 1017 schaarden: verzamelden
 1018 in 't eigen: op hetzelfde

1020 legergroten: mannen van hoge rang in het
 leger
 1024 Zocht: probeerde
 1026 stout: moedig
 1028 't vreemd geval: deze ongebruikelijke situ-
 atie
 1029 de woeling: het krijgsgewoel
 1031 sproot: voortkwam

VIERDE BEDRIJF

123

MARGARETA, tegen Augulo

Ach! kost gij in dit uur mijn gaê zijn vrijheid geven!

AUGULO

Dit waar' te stout gespeeld met aller hopliên leven.

Reeds is te veel gewaagd door 't recht te keer te gaan.

MARGARETA

1035 'k Bid u ten minste mij uit deernis toe te staan
dat wij een ogenblik hem in uw bijzijn spreken.

AUGULO

Ik zorg met reden mij in meer gevaar te steken.

MARGARETA

Ach! Augulo! Daar ge ons die gunst bewijzen kunt.

AUGULO

Welaan. 'k Zal u voldoen.

HOOFT

Nu ge ons dees beê vergunt...

VIERDE TONEEL

MARGARETA, ELVIRE, HOOFT, AUGULO,
HENRICO

HENRICO, tegen Elvire

1040 Mevrouw! De landvoogd komt.

1032 kost gij: kon u

1033 stout: vrijmoedig

1034 door ... gaan: door tegen het recht in te
gaan

1035 deernis: medelijden

1037 zorg: waak ervoor

1037 steken: begeven

1039 vergunt: toestaat

124

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

ELVIRE

Ik zal hem hier verbeiden.

AUGULO, tegen Margareta en Hoofd
En ik zal midlerwijl u bij De Rijk geleiden.

VIJFDE TONEEL

ELVIRE, alleen.

Dit onverwacht bezoek ontzet me in deze stand.
Wie weet... Hij zal De Rijk licht eisen van mijn hand.
Zal ik mij als het hoofd van 't eedgespan verklaren?
1045 'k Vergroot veellicht hierdoor mijn eega's lijfsgevaaren.
O Mondragon! Wat heeft uw afzijn mij gekost.

ZESDE TONEEL

ELVIRE, REQUESENS

REQUESENS

't Is u gelukt, mevrouw! Gij hebt De Rijk verlost.
Gij zijt meestres, 'k beken 't, in muiterij te kweken,
doch ik zal op zijn tijd mij van die stoutheid wreken.

ELVIRE

1050 Hier heeft geen muiltzucht plaats. Denkt gij dat de oorlogsliên
zich onverschillig aan de vijand offren zien?
Geen van hen allen kan uw vreemd gedrag beseffen.
Het lot van mijn gemaal stond elk van hen te treffen.
Zou dit het loon zijn van hun trouw en krijgsbeleid?
1055 Gij gaf aan allen reên tot wrevelmoedigheid.

1040 verbeiden: opwachten

1041 midlerwijl: ondertussen

1042 ontzet me in deze stand: verontrust mij

1044 't eedgespan: de samenzwering

1045 veellicht: misschien

1046 afzijn: afwezigheid

1049 stoutheid: hoogmoed

1055 wrevelmoedigheid: boosheid

VIERDE BEDRIJF

125

REQUESENS

Gij waant, naar 't schijnt, dat ik van hen de wet moet wachten,
 of ik een vijand zal verschonen of hem slachten.
 De vorst wordt wel gediend in 't muitend Nederland,
 als zelfs zijn adeldom baldadig samenspannt,
 1060 om de oproerstokers aan 't geheiligd recht te ontrukken.
 Of telt gij deze daad ook bij hun heldenstukken?
 Ik zal hen tonen wie in dit gewest gebiedt.

ELVIRE

Uw toorn verblindt uw geest: verwar de zaken niet.
 Elk onzer edelliën zal op uw welbehagen
 1065 gereed zijn goed en bloed in 's konings dienst te wagen.
 doch als hun dappre vuist zichzelf in strijd op strijd,
 tot roem van uw gezag met moed en ijver kwijt,
 dan valt het hard, mijnheer, voor hooggeboren helden,
 hun onvermoeide trouw met smaad te zien vergelden.
 1070 Mijn Mondragon strekt van dees waarheid u ten blijk.
 Wie streed met groter moed? Wie leed meer ongelijk?

REQUESENS

Wie kan de hoogmoed van uw echtgenoot gedogen?
 Waarom verbond hij zich? Wie gaf hem dat vermogen?

ELVIRE

Gij zult dit uit zijn mond misschien het best verstaan.

REQUESENS

1075 Zo hij de hand heeft in 't geen hier is omgegaan,

1056 wachten: aannemen

1057 zal verschonen: gratie zal verlenen

1058 wel: goed

1059 baldadig: misdadig

1064 welbehagen: wil

1066 doch: toch

1067 kwijt: inzet

1070 strekt ... ten blijk: is ... een voorbeeld

1075 is omgegaan: heeft plaatsgevonden

126

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

zo hij een vijand, die ik straffen wil, verdedigt...

ELVIRE

Hij is nog onbewust hoe wreed hij wordt beledigd
en zal met reden zich beklagen van uw daad.

Toledo heeft hem nooit bejegend met die smaad.

1080 Hij kende zijn waardij en vond hem achtingswaardig.

REQUESENS

'k Versta u klaar, mevrouw! Toledo was rechtvaardig.

Maar was dit oproer in zijn landvoogdij geschied,
de snode stichters van die aanslag leefden niet.

Ik zal, zo wel als hij, mijzelve wraak verschaffen.

ELVIRE

1085 Wacht u in dit geval onschuldigen te straffen.

Daar is mijn gade zelf.

Zij ziet Mondragon, en treedt hem tegemoet

Wat vreugd, ik zie u weer!

ZEVENDE TONEEL

REQUESENS, ELVIRE, CHRISTOFFEL MONDRAGON

MODRAGON, tegen Elvire

Getrouwe Elvire!

Tegen Requesens

Hoe! Vind ik u hier, mijnheer?

Men zegt dat gij De Rijk...

REQUESENS

De Rijk is door de zorgen

van uw verdoolde gaê voor zijn bederf geborgen.

1083 snode: kwaadaardige

1089 voor ... geborgen: gered van zijn ondergang

1085 Wacht u: beheers u, bedwing u

VIERDE BEDRIJF

127

1090 't Is mij bekend dat zij de muiters heeft genoopt
hem van 't schavot...

MONDRAGON

Deez' moed had ik van haar gehoopt.
Zij heeft zich als de gaê van Mondragon gedragen.
Hoel! Zullen we in de strijd ons leven telkens wagen
tot ondersteuning van het wankelend gezag
1095 en zal de ondankbaarheid ons loon zijn, dag op dag?
'k Heb voor de vrijheid van De Rijk mijn hoofd verbonden.
En echter wordt hij door uw last ter dood gezonden
en was geslacht, had hem Elvire niet bevrijd.
Is dit het loon dat ge aan mijn trouw verschuldigd zijt?

REQUESENS

1100 Ik denk niet dat ik u of iemand raad moet vragen
hoe ik mij in 't bestier, mij toebetrouwd, zal dragen.
Ik weet mijn last en wat tot 's konings dienst behoort.

MONDRAGON

Vereist des konings dienst dat gij zijn hopliên moordt?
Heb ik sinds zeven jaar met zo veel roem gestreden,
1105 in 't vege Middelburg zo veel ellend geleden,
door hongersnood en pest en 's vijands razernij,
om dus beloond te zijn? Of had het, zeg het mij,
tot 's konings dienst gestrekt, bij 't afstaan van de wallen,
dat al ons krijgsvolk was in Nassaus macht gevallen,
1110 opdat zijn wederwraak hen allen had geslacht?
Heb ik, in weerwil van Oranjes overmacht,
door 't zweren dat ik eer door wanhoop aangedreven
de vege vesting aan de vlam zou overgeven
en vechten met mijn volk zo lang ik adem had,
1115 hem niet gedwongen tot behoudenis der stad

1090 heeft genoopt: bevel heeft gegeven

1098 was: hij zou zijn

1098 geslacht: ter dood gebracht

1101 bestier: gezag

1101 dragen: gedragen

1105 vege: gevaarlijke

1107 dus: zo

128

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

aan mij en 't oorlogsvolk een goed verdrag te schenken?

REQUESENS

Gij zag u nimmer van lafhartigheid verdenken.

Maar waartoe bij 't verdrag aan Nassau toegestaan

vijf krijgsgevangnen van zo veel belang te ontslaan?

1120 Hij had zich mogelijk vernoegd met één van allen.

MONDRAGON

De nood laat weinig keuze in redloze ongevallen.

En heb ik naar uw waan aan hem te veel beloofd,

'k zal mijn belofte hem betalen met mijn hoofd.

REQUESENS

Het voegt geen man, als gij, dus met zijn hoofd te spelen.

1125 Uw daad belemmert mij. Waartoe u zulks te helen?

Hen vrij te geven strekt tot hoon van mijn gebied;

aan de andre zij', wat mis ik aan uw diensten niet?

MONDRAGON

U ligt gewis niet veel aan mijne dienst gelegen,

zo zij te licht is om vijf geuzen op te wegen.

REQUESENS

1130 Ik acht uw dapperheid. Ontvang daarvan een blijk.

Ik schenk u 't leven en de vrijheid van De Rijk.

Men poog', kan 't zijn, door hem Oranje te overreden

dat hij u niet meer verge in deze omstandigheden.

MONDRAGON

Zal mij de prins van 't woord dat ik hem gaf ontslaan,

1135 indien gij niet besluit hen allen af te staan?

1120 vernoegd: tevreden gesteld

1121 redloze ongevallen: hopeloze situaties

1124 voegt: past

1125 helen: verbergen

1128 U ... gelegen: voor u is mijn dienst klaar-
blijkelyk niet genoeg waard

1133 verge: zou vragen

VIERDE BEDRIJF

129

REQUESENS

Men wint tenminste tijd, en tijd is veel gewonnen.

MONDRAGON

Waarom niet wel voleind 't geen loflijk is begonnen?

De redding van De Rijk alleen voldoet hier niet.

REQUESENS

Gij weet hoe sterk Oranje op Aldegonde ziet.

1140 Ik ken zijn waarde en zal hem nimmer overgeven.

De Rijk zal mooglijk door erkentnis aangedreven,

u dienst doen in 't geval.

MONDRAGON, ter zijde

Men spreek' met d'admiraal.

REQUESENS, tegen Elvire

'k Verschoon ons oorlogsvolk ter gunst van uw gemaal,

doch zorg voortaan hen nooit tot muiterij te ontsteken.

Tegen Mondragon

1145 Ontboei De Rijk terwijl ik zijn ontslagbrief teken.

ACHTSTE TONEEL

ELVIRE

Ik sta verbaasd, schoon ik mij billijk had geveleid

dat niemand zou bestaan de deugd en dapperheid

van mijn gemaal, zo hij aan 't hof verscheen, te honen,

dat ik hem zo veel gunst door Requesens zie tonen.

1150 Ik had deez' ommezwaai zo spoedig niet verwacht.

O Margrete! O Hooft! Gij ziet uw rouw verzacht,

1137 wel voleind: juist beëindigen

1143 Verschoon: ontzie

1147 bestaan: wagen

130

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

terwijl ik vruchteloos mijn weêrhelft poog te bergen.
Ach! Zal ik op mijn beurt u bijstand moeten vergen?
O wrede Requesens! De hofslang schuilt in 't gras.
1155 Gij geeft ons niets dan 't geen uw macht ontweldigd was.
De redding van De Rijk vertraagt alleen ons lijden.
Hoe zullen we Aldegonde en de andre drie bevrijden?
De prins, onkundig hoe mijn echtgenoot zich kweet,
zal dringen op 't geheel volbrengen van den eed;
1160 en Mondragon zal, door grootmoedigheid gedreven,
in weerwil van mijn smart, zichzelf gevangen geven.

NEGENDE TONEEL

ELVIRE, DE RIJK, MARGARETA, HOOFT

MARGARETA, tegen De Rijk
't Is door deze eedle vrouw dat gij beveiligd zijt.

DE RIJK, tegen Elvire
Mevrouw! Mijn dankbre dienst is aan uw deugd gewijd.

HOOFT
Ons hart zal, waar het kan, uw eedle moed belonen.

ELVIRE
1165 Helaas! 't Is meer dan tijd die dankbaarheid te tonen.

Tegen De Rijk
Mijn ziel deelt ongeveinsd in uw geluk, mijnheer.
Mijn hulp gaf op deez' dag u aan uw eega weer.
Ik stortte licht mijzelf daardoor in meer gevaren;
doe ook mijn echtgenoot door uwe bijstand sparen.

1152 bergen: beschermen

1154 hofslang: verwijzing naar de slang in het
Hof van Eden, de paradijsslang (Gen 3: 1
e.v.)

1155 uw ... was: aan uw macht onttrokken was

1158 kweet: inzette

1162 beveiligd: veilig

VIERDE BEDRIJF

131

DE RIJK

1170 Wat onheil dreigt zijn hoofd, daar niets hem meer verbindt,
zo ras ons vijftal zich door hem in vrijheid vindt?

ELVIRE

De wrede landvoogd speelt baldadig met zijn leven
en doet aan u alleen de vrijheid weder geven.

DE RIJK

Aan mij alleen, mevrouw? Dit staat niet in zijn macht.
1175 Ach! Meld uw echtgenoot dat ik hem hier verwacht.
Zijn glorie hangt eraan om dit ontslag te weren.

ELVIRE, ter zijde
Helaas!

Tegen De Rijk

Ik zal terstond met hem hier wederkeren.

TIENDE TONEEL

DE RIJK, MARGARETA, HOOFT

MARGARETA

Wat vangt gij aan, mijn lief? Mijn hart bezwijkt van druk.
Uw lot staat nog aan u. Voorkom uw ongeluk.
1180 Aanvaard de vrijheid, u door zo veel zorg verkregen.

DE RIJK

De vrijheid streelt mijn ziel en strekte mij een zegen
zo ik ze aanvaarden kon gelijk 't een krijgsman past,
doch 's vijands loosheid maakt haar aanbod mij tot last.

1170 daar ... verbindt: als hij niet langer aan
afspraken is gebonden
1171 ras: gauw

1182 ze: nl. de vrijheid
1183 loosheid: onbetrouwbaarheid

132

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

De prins zal op die voet mij nimmer thuis verwachten:
1185 hij doet mij recht.

MARGARETA

Gij brengt de brief mij in gedachten,
die uit Oranjes naam mij werd ter hand gesteld,
om als ge in vrijheid waart...

DE RIJK

Men zie wat hij ons meldt.

Hij leest stil
Ik wist mijn plicht.

MARGARETA

Hij schijnt iets van belang te schrijven.

DE RIJK

1190 't Geen hij begeert kan niet voor u verborgen blijven.
Hoor d'inhoud van dit schrift, en wat de prins verlangt.

Hij leest de brief
'Gij zult in vrijheid zijn als gij mijn brief ontvangt.
't Valt hard, mijn waarde vriend, uw dienst opnieuw te vergen!
Doch zou ik u 't belang van 't vaderland verbergen?
1195 Aan hen, voor wie het hoofd der Walen zich verbond,
hangt 's lands behoudnis in deez' hachelijke stond.
Ik kan, van hen beroofd, niets voor de vrijheid winnen.
Breng Mondragon de eed, die hij mij zwoer, te binnen;
red Marnix boven al, naast God mijn rechterhand.
1200 Met hem bezwijkt of staat het lieve vaderland.
Bevrijd het door uw moed. Ik weet wat gij zult wagen;
doch wat u treffe, ik zweer te zorgen voor uw magen.'
Ja, eedle prins! Uw hart betrouwt met recht op mij.
'k Zal alles onderstaan opdat ik hen bevrij'.

1193 vergen: verlangen

1202 magen: familieleden, naasten

1203 betrouwt: vertrouwt

1204 onderstaan: ondergaan

VIERDE BEDRIJF

133

MARGARETA

1205 Helaas! Kunt gij een weg tot hun verlossing banen?

DE RIJK

'k Zal Mondragon op 't sterkst om zijn belofte manen.

Hij scheurt de brief in kleine stukken en geeft die aan Margareta
Ontsla u van dit schrift, eer 't ons gevaarlijk wordt.

MARGARETA

Ik bid u dat ge opnieuw u in geen onheil stort.

HOOFT

Hoe 't Mondragon ook deer', hij ziet zijn macht beperken
1210 en kan de vrijheid der gevangnen niet bewerken.

DE RIJK

Dat hij zich dan voor 't minst aan Nassau overgeev'.
Dit staat aan hem alleen, en 't is zijn plicht.

MARGARETA

Ik beef.

Geloof mij, ver van dat ge uw oogmerk zoudt volvoeren,
vliegt ge in uw wisse dood.

DE RIJK

Wartoe u dus te ontroeren?

1215 Mijn heil en onheil staat alleen in 's hemels macht.

'k Heb als een eerlijk man tot nu de eed betracht,
die ik mijn vaderland als burger heb gezworen.
Zou mij een vrijheid, die mij schande baart, bekoren?

1206 om: tot

1207 Ontsla: ontdoe

1209 deer': zou spijten

1210 bewerken: bewerkstelligen

1213 oogmerk zou volvoeren: missie zou volbrengen

1214 wisse: zekere

1216 de eed betracht: me aan de eed gehouden

134

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

Zou elk niet zeggen, die mij na deez' dag aanschouwt:
1220 'daar gaat de snode op wie de prins zich had betrouwd;
hij liet de redders van de staat in 't onheil steken,
daar hij hen hoeden kon met voor hun zaak te spreken.
Door zijn lafhartigheid ging 't vaderland ten grond'.

MARGARETA

Zo van uw opzet u iets goeds te wachten stond,
1225 ik zou, geloof mijn woord, mij moediger gedragen.

HOOFT

Helaas! Gij zult vergeefs uw dierbaar leven wagen.
Herdenk hoe veeg het stond op deze bange dag.

DE RIJK

'k Beroep me op Mondragon en 't Middelburgs verdrag.

HOOFT

Wat arbeid had men niet om u de dood te ontrukken!

DE RIJK

1230 Die daad is u gelukt, licht zal dit mij gelukken.

MARGARETA

Ach! Wijk met ons van hier, heb deernis met mijn smart!
Ik smelt van rouw en gaat mijn rouw u niet aan 't hart?

DE RIJK

Doe aan mijn liefde recht. Kan ik ze meer doen blijken
dan dat ik u ontzeg met u van hier te wijken?
1235 Zou ik uw dierbre trouw belonen met de schand'
dat gij die wijdde aan een verrader van zijn land?
De hemel wil die smaad genadig van u weren!

1220 snode: sluwe
1221 steken: vastzitten

1227 veeg het stond: gevaarlijk het ervoor stond

VIERDE BEDRIJF

135

ELFDE TONEEL

DE RIJK, MARGARETA, HOOFT, MODRAGON,
ELVIRE, AUGULO

MONDRAGON, *De Rijk de ontslagbrief overgevend*
Geluk, mijnheer! Gij kunt naar uw verblijfplaats keren.
Dit schrift geeft u verlof.

DE RIJK, *na de ontslagbrief ingezien te hebben*
Mijn hart erkent uw zorg.

1240 Maar bleef ge in Middelburg voor niemand anders borg?
Hoe zal 't met de andren gaan, waarvoor ge u hebt verbonden?
Gij zwijgt. Spreek op: word ik alleen teruggezonden?

MONDRAGON
Stond hun ontslag aan mij, zij waren ook gered;
doch Requesens, niet ik, geeft in dit oord de wet.
1245 Gij moogt nochtans hun lot aan mijne vlijt betrouwen.
Gij zult hen allen haast in Holland weer aanschouwen.

DE RIJK
Gij hebt de prins reeds lang met deze hoop geleid;
doch wie van hen, mijnheer, is hier in veiligheid?
Ik zelf verstrek daarvan een onbetwistbaar voorbeeld.
1250 In weerwil van uw eed door dwinglandij veroordeeld,
was ik gesneuveld had uw gaê mij niet behoed.
Durf gij wel instaan voor het sparen van hun bloed?
Ik zwijg van 't ongemak dat ze in de kerker lijden.
Zo één van allen sterft, kunt gij die dan bevrijden?
1255 Gij waagt te veel en had bij eed uzelf verpand
om in twee maanden tijds...

MONDRAGON

Ach! Staat dit in mijn hand?

1241 waarvoor ... verbonden: aan wie u verplicht
bent uw eed te houden

1246 haast: snel
1249 verstrek: vorm

136

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

Ik zal mijn plicht voldoen. Gij kunt daarop betrouwen.
't Verheugt mij dat wij u in veiligheid beschouwen.
Zeg aan de prins dat hij kan steunen op mijn woord.
1260 Een weinig uitstel brengt somtijds veel zegen voort.

DE RIJK

En dikwerf veel verdriets. Kunt gij hen niet doen slaken,
dan is 't mijn plicht, mijnheer, voor hun behoud te waken.
Ik eis, uit 's prinsen naam, dat ge u naar Holland spoedt,
en daar hun redding wacht.

ELVIRE

Ach! Had ik dit vermoed?

Tegen De Rijk

1265 Is dit mijn onderstand naar uw vermogen lonen?

DE RIJK, tegen Elvire

Stel u gerust, mevrouw, ik zal mij dankbaar tonen.
Vertrouw mij zonder schroom het lot van uw gemaal.
'k Sta voor zijn leven in en dat een heus onthaal,
zo lang hij bij ons is, zijn onheil zal verzachten.

MONDRAGON

1270 Gij kunt de redding van uw vrienden zeker achten
of dat ik me in hun plaats aan Nassau levren zal,
doch gun me een weinig tijds.

DE RIJK

Ik wil in dit geval
u tegen uwe dank niet uit dit oord doen scheiden,
maar zal de uitslag van uw poging hier verbeiden.

1261 slaken: vrijlaten

1264 wacht: afwacht

1265 onderstand: hulp

1267 schroom: vrees, angst

1271 levren: uitleveren

1274 verbeiden: afwachten

VIERDE BEDRIJF

137

MONDRAGON

1275 Gij zijt hier in gevaar. Ik bid u, laat u raën.

DE RIJK

'k Zal zonder hun ontslag uit deze burcht niet gaan.

MONDRAGON

Is 't niet genoeg dat gij voor 't onheil zijt beveiligd?

DE RIJK

Ik heb zo wel als zij mijn trouw, mijn land geheiligd,
licht met geen mindren moed dan een van hen gestreën.

1280 Wij hadden één belang en werden lotgemeen.

Zou ik mij schandlijk door een lage daad onteren?

Daar zij gevangen zijn in vrijheid wederkeren?

En dulden dat men dacht in Holland dat men mij

hier had ontslagen als de minste van waardij,

1285 dat Requesens niet kon besluiten hen te derven?

MARGARETA

Ach! Mijn De Rijk!

DE RIJK

'k Zal hier leven of hier sterven,
tenzij mijn vrienden ook hun vrijheid wordt verleend.

MONDRAGON, ter zijde

Welk een grootmoedigheid!

Tegen de Rijk

Gij dwaalt, indien gij meent
dat uw vertoeven hen tot enig nut kan strekken.

1290 Poog u in 's hemels naam voor nieuwe ramp te dekken.

1275 laat u raën: berraad u

1285 te derven: vrij te laten

1289 vertoeven: blijven

1290 Poog ... te dekken: Behoed u voor ...

138

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

MARGARETA

Mijn waarde wederhelft! Vergun uw gaê die troost.
Ach! Om mijn bittre rouw, om ons onnozel kroost,
om vaders droefheid, om de wanhoop van uw moeder!

DE RIJK

Steun op des hemels hulp. De hemel zij uw hoeder!

ELVIRE

1295 Ach! Heb ik vruchtloos mij om uw behoud gewaagd?

DE RIJK

Geen eedle daad, mevrouw, wordt ooit met recht beklagd.

AUGULO

Elk is met u begaan; laat u door ons bewegen.

DE RIJK

Een goede naam verstrekt een onwaardeerbare zegen.
'k Heb die behouden in mijn treffendst ongeval
1300 en zweer dat ik hem tot mijn dood behouden zal.
Geen eedle ziel die de eer of 't leven moet verliezen,
kan immer twijflen welk van beiden hij moet kiezen.

Hij geeft Mondragon de ontslagbrief terug

'k Begeer de vrijheid niet ten koste van mijn eer.

MARGARETA

Ach! 't Is met mij gedaan!

DE RIJK, tegen Mondragon

Geef mij mijn keten weer.

1292 onnozel: onschuldig

1298 onwaardeerbare: onuitsprekelijk grote

1299 treffendst: grootste

1299 ongeval: tegenspoed

VIERDE BEDRIJF

139

MARGARETA

1305 Die u gevangen nam heeft recht u te slaken.

DE RIJK

Laat af. Ik zal mijn deugd om schijnreën niet verzaken.

'k Wacht in de kerker mijn verlossing of mijn graf.

Beveilig ons of volg het voorbeeld dat ik gaf.

Hij vertrekt.

MARGARETA

O hemel! Hij vertrekt en laat mij troostloos treuren.

1310 Ik keren? Neen, o neen. Niets zal mij van hem scheuren.

Tegen Hoofd

Kom, volg, en wacht met mij voor zijn gevangenis

het lot geduldig af dat hem beschoren is.

TWAALFDE TONEEL

MARGARETA, ELVIRE, AUGULO

ELVIRE

Vertoef, mevrouw! Helaas! Gij gaat u vruchtloos wagen.

MONDRAGON

Nooit heeft een sterveling zich grootmoediger gedragen.

1315 Mijn ziel, getroffen door zijn dapperheid en deugd,

gevoelt om zijn gevaar een grievend ongeneugt.

Groothartige De Rijk! Ik zal uw vrienden hoeden

of Nassau hun verlies op 't ogenblik vergoeden.

1305 slaken: bevrijden

1306 Laat af: hou op

1306 schijnreën: drogredenen

1313 Vertoef: Blijf

1313 u ... wagen: uzelf ... in gevaar brengen

1316 ongeneugt: verdriet

140

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

Tegen Augulo

Getrouwe vriend, verzel me en sterk mij door uw raad.

AUGULO

1320 Grootmoedigheid keert schaars het woeden van de haat.

1319 verzel: vergezel

1320 schaars: zelden

VIJFDE BEDRIJF

EERSTE TONEEL REQUESENS, BOVADILLA

BOVADILLA

O ja, ik zag De Rijk naar zijne kerker keren.
Hij trad erin, hoe zeer 't de wachten scheen te deren.
Zijn echtgenoot, die korts in Gent gekomen is,
zit wenend op een steen voor zijn gevangenis;
1325 haar broeder staat erbij, alsof zijn hulp kon baten.
Men ijvert vruchtloos hen die plaats te doen verlaten.
Zij zweren met De Rijk te sterven op deez' dag,
tenzij gij 't zegel hecht aan 't Middelburgs verdrag.
Elk is met hen en 't lot des admiraals bewogen.
1330 Ik ducht met reden dat dit nutloos mededogen
weer oproer baren zal, tenzij ge erin voorziet.

REQUESENS

Ik ben verlegen met de zaak; 'k ontken het niet.
De trotse Mondragon, wiens fierheid mij beledigt,
en die zijn stout gedrag met kracht van taal verdedigt,
1335 zal sterker inbreuk doen op mijn gehoond gezag.

BOVADILLA

Gij kunt u redden door een meesterlijke slag.

REQUESENS

Wat is uw oogmerk? Spreek.

1322 deren: raken
1323 korts: kortgeleden
1330 ducht: vrees
1330 mededogen: medelijden

1331 er in voorziet: erop anticipeert
1332 Ik ben verlegen: ik weet me geen raad
1337 oogmerk: plan

BOVADILLA

'k Zal, zo gij 't wilt gehengen,
De Rijk en zijne gaê terstond naar Brussel brengen
met hare broeder Hooft.

REQUESENS

't Ontwerp is wel bedacht.
1340 Doch zo door Amsterdam, die steun van 's konings macht,
der burgren hechtenis mij kwalijk wordt genomen,
zij zijn gewis in Gent met vrij gelei gekomen.

BOVADILLA

't Zijn beiden ketters, zo 't gerucht de waarheid meldt
en beiden stokers van het tomeloos geweld,
1345 waardoor flus de admiraal werd aan het recht ontwongen.
Zij hebben Augulo tot deze stap gedrongen:
dus zijn zij schuldig aan gekwetste majesteit.
Hun wanhoop geeft thans stof tot nieuwe oproerigheid.
Gij zult door Mondragon hun stoutheid haast zien stijven.
1350 Gij hebt geen keuze, indien gij meester wenst te blijven.
Het hoofd der Walen, dat De Rijk uws ondanks hoedt,
zal zorgen dat geen leed hen in deez' burcht ontmoet.
Hij voert hier 't hoog gezag en dwingt uzelf te duiken.
Wanneer ze in Brussel zijn, kunt gij uw macht gebruiken.
1355 Vertrek dan fluks van hier, en volg hen op het spoor.
Dus stelt gij al de macht van Mondragon teloor.

1337 gehengen: toelaten

1338 terstond: meteen

1339 wel: goed

1342 gewis: zeker

1342 vrij gelei: vrije doorgang

1345 flus: kort daarop

1345 werd ... ontwongen: ontkwam aan

1347 gekwetste majesteit: majesteitsschennis

1349 stijven: versterken

1351 uws ondanks: tegen uw wil

1353 te duiken: te onderwerpen

1355 fluks: snel

1356 Dus: zo

1356 stelt ... teloor: doet ... verloren gaan

VIJFDE BEDRIJF

143

Hij nadert. Terg hem niet en tracht de tijd te rekken.

TWEEDE TONEEL

REQUESENS, BOVADILLA, MONDRAGON

MONDRAGON

'k Vind mij verplicht om u een vreemd geval te ontdekken.
De Rijk, wiens moed op ramp en voorspoed zegeviert,
verwerpt de gunst, die hem door u bewezen wierd
1360 en zweert niet naar de prins te zullen wederkeren,
tenzij hij 't krijgsverdrag van Middelburg ziet eren.

REQUESENS

't Is uw belang dit uur hem fier te wederstaan.

MONDRAGON

Ik heb vergeefs gezocht zijn reën tekeer te gaan.
Hij staat gelijk een rots. En om mij te overtuigen
1365 dat hem noch dreiging noch gebeden zullen buigen,
is hij teruggekeerd in zijn gevangenis.
Wat raadt u in deze zaak?

REQUESENS

Hij blijve daar hij is.
Kan hem de vrijheid min dan 't kerkerhol behagen
en vindt hij meer vermaak in ketenen te dragen,
1370 hij blijve in boeien tot het sterflot die verbreek'
en dank mijn gunst dat ik me op hem niet strenger wreek.
Hij had de dood verdiend en zo hij zich zag sparen,
het was alleen om u te hoeden voor gevaren.

1357 ontdekken: uit de doeken te doen

1363 gezocht: geprobeerd

1363 zijn reën te keer te gaan: hem van zijn onge-
lijk te overtuigen

1365 buigen: overtuigen

1368 min: minder

144

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

MONDRAGON

Ik onderzoek niet uit wat bron die weldaad sproot.

1375 Dan hoe dit zij, zijn daad, die mijn gevaar vergroot,
dwingt mij dat ik u verg terstond ontslag te geven
aan Nassauss vrienden, waar ik borg voor ben gebleven.

REQUESENS

Hoe! Allen? Denkt gij niet wat aan hun hechtenis
in deze omstandigheid voor ons gelegen is?

1380 Wat kan Oranje, van hun hulp beroofd, verrichten?

MONDRAGON

Gij weet wat ik hem zwoer toen Middelburg moest zwichten.

Geef nu bewijs, mijnheer, dat gij mij zoekt te hoên!

Zo gij hen niet ontslaat, zal ik mijn eed voldoen.

Is Mondragon 't ontslag van Nassauss volk niet waardig,
1385 dan is zijn dienst onnut; dan oordeelt gij 't rechtvaardig
dat hij zich naar zijn woord...

REQUESENS

Gij zijt tot niets verplicht.

Een afgedwongen eed heeft geen of klein gewicht.

MONDRAGON

Wie zich bedienen mag van dees verachte treken,

ik acht hem eerloos die zijn woord van eer kan breken.

1390 Tenzij gij wilt dat ik me in 's prinsen handen stel,
geef mij zijn vrienden vrij. Verkies. Gij zwijgt. Vaarwel.

REQUESENS

Vertoef en laat voor 't minst mij tijd van overwegen.

Ik weet hoeveel ons aan uw krijgsdeugd is gelegen,

1374 sproot: voortkwam
1376 verg: met klem verzoek

1385 onnut: nutteloos
1388 treken: listen

VIJFDE BEDRIJF

145

doch 'k weet ook dat Oranje onfeilbaar vallen moet,
1395 zo hij de bijstand derft van deze vriendenstoet.
De keus waarop gij dringt, moet billijk mij bezwaren;
en wat ik ook verkies, 't zal nieuwe rampen baren.
Ik moet mij nader op dit wichtig stuk beraên.
Gij zult nog binnen 't uur mijn jongst besluit verstaan.

MONDRAGON

1400 Welaan, mijnheer! Doe mij niet langer tijd verliezen.
Neem spoedig uw besluit, of ik zal zelf verkiezen.

DERDE TONEEL
REQUESENS, BOVADILLA

BOVADILLA

'k Heb 't u voorzegd. Gij ziet hoe ver zijn stoutheid gaat.

REQUESENS

Hier is geen redden aan; ik ben ten einde raad.

BOVADILLA

Het nutst is onvoorziens hem zijne buit te ontjagen.
1405 Hij zal, als hij die mist, zich zediger gedragen.

REQUESENS

En zo hij zich uit wraak aan Nassau overgaf?

BOVADILLA

Laat zijn gevangenis dan strekken tot zijn straf.

1394 onfeilbaar: zonder twijfel

1395 derft: verliest

1396 billijk ... bezwaren: belast mij vanzelfsprekend

1398 wichtig: gewichtig

1399 jongst: laatste

1399 verstaan: vernemen

1404 nutst: nuttigst

146

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

REQUESENS

Hoe stil ik 't oorlogsvolk? Gij ziet hoe zij hem achten.

BOVADILLA

Men zegt dat Mondragon niet af heeft willen wachten
1410 wat gij besluiten zoudt en door zijn haastigheid,
zelfs tegen uwe dank die strik zich heeft gespreid;
dat gij ontwijfelbaar in 't eind, op zijn gebeden...

REQUESENS

Ga, voer uw opzet uit. Ik laat mij overreden.
Doch zorg dat in de burcht geen bloed vergoten wordt
1415 en 't oorlogsvolk daardoor tot muiterij gepord.

VIERDE TONEEL

REQUESENS

Indien ik slechts De Rijk naar Brussel kan doen voeren,
zal hij noch Marnix lang mijn landvoogdij beroeren.
Ik zal, zo ras ik kan, van beiden mij ontslaan
en tonen dat mijn macht de aandrang kan weerstaan
1420 van trotse Mondragon en zijn afhangelingen.
'k Zal, tegen hunne dank, hen tot meer eerbied dwingen.
Maar zal ik dus niet in Toledo's voetspoor treên?
Wat wrocht zijn strengheid uit dan wrevle afkerigheên?
Zal ik, tot nog bemind, door wreedheid mij doen haten?
1425 Ach! Had ik geen gebied in dees beroerde staten!
Rampzalige eerzucht! Wat bewerkt gij me al ellend!
'k Heb, sinds ik u voldeed, noch rust noch heil gekend.

1408 stil: bedaar

1417 beroeren: in rep en roer brengen

1418 ontslaan: ontdoen

1419 de aandrang: het aandringen

1420 afhangelingen: ondergeschikten

1422 Toledo's: nl. Alva

1423 wrocht ... uit: bracht ... tot stand

1423 wrevle: verbitterde, boze

1426 bewerkt: veroorzaakt

VIJFDE BEDRIJF

147

VIJFDE TONEEL
REQUESENS, ELVIRE

ELVIRE

- Laat in dit oogenblik mijn komst u niet mishagen.
Ik hoor dat ge uw besluit niet langer zult vertragen.
1430 Ik wacht door dat besluit mijn leven of mijn dood.
Mijn lot hangt af van 't lot van mijn echtgenoot.
Hij is gereed, zo ras ge uw oogmerk zult ontdekken,
indien 't hem niet voldoet, naar 's prinszen heir te trekken
en zich te levren aan des vijands woest geweld.
1435 Ach, keer die ramp! Herdenk de diensten, die mijn held,
in zo veel jaren strijds, de koning heeft bewezen.
Denk hoe hij door zijn moed alom zich heeft doen vrezen.
Zal hij, die zo veel deed tot redding van de staat,
het schuldloos offer zijn van loosverborgen haat?
1440 Laat u, in 's hemels naam, door vleiers niet verblinden.
Erken uw waar belang, win voor de koning vrienden.
Verbind al 't oorlogsvolk aan uwe dienst, mijnheer.
Geef om mijn gaê te hoên de prins zijn dienaars weer.
Ach! Is hij min te ontzien sinds hij hen heeft verloren?
1445 Hij toont integendeel meer moed dan ooit tevoren.

REQUESENS

Mevrouw, uw voorspraak is bij mij van veel gewicht;
doch 't is gevaarlijk in dit hachelijk tijdgewricht;
uw bede...

1428 mishagen: tot last zijn
1432 ontdekken: bekend maken

1439 loosverborgen: sluw verborgen
1444 min te ontzien: minder te vrezen

148

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

ZESDE TONEEL

REQUESENS, ELVIRE, MONDRAGON

MONDRAGON, tegen Requesens

Welk een trek dacht mij uw list te spelen?

Durft gij besluiten mijn gevangen mij te ontstelen,

1450 en Margareta en Hooft in ketenen te slaan

in spijt van vrij gelei? Wat sporeloos bestaan!

Verbeeldt ge u dat mijn moed dit onrecht zal gedogen?

ELVIRE, ter zijde

Margrete en Hooft geboeid! Nu is mijn hoop vervlogen.

REQUESENS

Denkt gij dat ik mij voor uw trots ontzetten zal?

1455 Ja, ik gaf last om hen te voeren uit deez' wal;

en, is 't nog niet geschied, het zal terstond geschieden.

MONDRAGON

Ik zal, ik zweer u zulks, hen d'uitgang wel verbieden.

REQUESENS

Baldadige! Hoe nu! Stelt gij aan mij de wet?

MONDRAGON

De poort is op mijn last met oorlogsvolk bezet

1460 en Bovadilla durft met al de hoftrauwanten

niet roekeloos bestaan zich tegen ons te kanten.

1448 Welk ... spelen: wat voor valstrik probeert
u voor mij te spannen?

1449 ontstelen: ontnemen

1451 in spijt van: in plaats van

1451 sporeloos bestaan: buitensporig risico

1454 Denk ... zal: denkt u dat ik zal zwichten
voor uw trots?

1458 Baldadige: misdadige

1460 durft: kan

1460-1461 durft ... niet bestaan: waagt het niet

1460 hoftrauwanten: schelmen aan het hof

1477 euveldaên: misdaden

150

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

Is 's lands gerechtigheid niet snood genoeg verkort,
tenzij die telkens weer opnieuw geschonden wordt?
1480 Waant gij dat Amsterdam met onverschillige ogen
dit schendig kluistren van zijn burgers zal gedogen?
Gij krenkt het recht der stad, tenzij gij hen ontslaat.

REQUESENS

't Zijn ketters; ketters komt geen vrijgelei te baat.

DE RIJK

Wie gaf zo snood een wet?

REQUESENS

Ze is door de vorst gegeven.

1485 Al wie een ketter is of ketters dient, moet sneven.

DE RIJK

Zeg dat de dwinglandij in dees gewesten woedt.
Geen vorst, hoe groot van macht, heeft macht op 's volks gemoed.
En uw betichting zelf, hoe zwaar, is onbewezen.
Gij hebt uit Amsterdam geen ketterij te vrezen.
1490 Gij weet hoe trouw die stad zich aan de koning hecht,
maar ze is ook waakzaam voor haar handvest, wet en recht.
Ik eis uit haren naam de vrijheid van mijn magen.
Gij zult, geloof mij, van hun hechtsnis u beklagen.

REQUESENS

Verweert gij 't recht der stad, gij, die uit hare wal
1495 als balling werd gejaagd?

DE RIJK

Ik wijt dit ongeval

1478 snood: op misdadige wijze
1478 verkort: schade toegebracht
1481 schendig: schandelijk

1483 te baat: ten goede
1488 betichting: beschuldiging
1494 Verweert: beschermt

VIJFDE BEDRIJF

151

veel meer aan Alva dan aan Amstels overheden,
hoe groot een ongelijk ik voormaals heb geleden,
het is een ramp, mijnheer, die mij alleen betreft,
en die mij van de plicht eens burgers niet ontheft.
1500 Ik zwoer de stad mijn trouw: 'k zal haar mijn trouw bewaren,
'k zal van haar rechten mij verdediger verklaren,
in weerwil van de hoon mij eertijds aangedaan,
zo lang mijn ogen voor het zonlicht openstaan.
Een edelmoedig hart zet aan zijn wraakzucht palen,
1505 en zal zijn rampen nooit op 't vaderland verhalen.

ACHTSTE TONEEL

DE RIJK, MARGARETA *en* HOOFT, *geboeid*,
REQUESENS, MONDRAGON, ELVIRE,
AUGULO, ALFONZO, SPAANSE
BEVELHEBBERS *en* LIJFWACHTEN

AUGULO, *tegen Requesens*
'k Breng u met weezin een ongename maar'.

REQUESENS
Spreek op.

AUGULO
Antwerpen is in 't uiterste gevaar.

REQUESENS
Antwerpen! Hoe!

AUGULO
Ik zal u alles openbaren.
Gij had de miltzucht bij ons krijgsvolk doen bedaren,

1496 Amstels overheden: de Amsterdamse
bestuurders

1497 voormaals: eertijds
1506 maar': bericht

152

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

1510 door klederen en geld hun drift tot staan gebracht;
 zij, eindlijk muitens moede en door uw gunst verzacht,
 besloten onderling zich prachtig op te sieren,
 en, Requesens ter ere, een plechtig feest te vieren.
 Men zong en sprong en juichte; en 't geld, hen toegedeeld,
 1515 werd sporeloos verpronkt, of schandelijk verspeeld.

HOOFT, *ter zijde*
 Ziedaar de Spaanse aard.

AUGULO

Terwijl zij banketteren
 en vast met dronk op dronk u en de koning eren,
 verschijnt de watergeus, bericht dat gij de vloot
 in 't oproer des soldaats daar u ter hulp ontbood
 1520 en dat zij op de reë ten anker was gekomen.
 Straks hoort men 't dondren der kartouwen op de stromen.
 Boisot⁴⁰ zeilt driftig aan en door zijn komst verrast,
 geraakt de Spaanse vloot aan alle kant in last.

DE RIJK, *ter zijde*
 Geluk, mijn vaderland! Ik zie u zegevieren.

AUGULO

1525 Ons krijgsvolk schaart terstond zich onder zijn banieren,

1515 verpronkt: verkwest
 1516 banketteren: eten en drinken
 1517 vast: ononderbroken
 1520 reë: ankerplaats voor de kust
 1521 Straks: weldra

1521 kartouwen: kanonnen
 1522 driftig: geestdriftig
 1523 in last: in gevaar
 1525 schaart zich onder: kiest partij voor

40 Louis de Boisot (ca. 1530–1576) werd op 4 maart 1574 door Willem van Oranje tot luitenant-admiraal van Holland en Zeeland benoemd, en kwam zo aan het hoofd van de geuzenvloot te staan. Op 30 mei 1574 werd onder zijn bevel de Spaanse vloot op de Schelde verslagen en vernield. Hierbij werd Adolf van Haemstede (1520–1585) gevangen genomen, die het bevel over de Spaanse vloot had.

VIJFDE BEDRIJF

153

verlaat de dis en 't spel en spoedt zich naar de dijk,
hier tot aan de enkels, ginds ten knieën toe door 't slijk,
om de aangevochten vloot kloekmoedig te onderschagen.

REQUESENS, *ter zijde*
Gevloekte watergeus! Dit zijn uw snode lagen.

Tegen Augulo
1530 Hoe liep dit af?

AUGULO

Helaas! Ons krijgsvolk kwam te spaê.
De vloot was reeds ten prooi aan 's vijands ongenaê.
Men zag met bittre smart een deel der schepen branden,
een deel ten gronde gaan en enige andren stranden.
Het oorlogsschip waarop zich Haamsteê⁴¹ had gescheept,
1535 werd overwonnen door de muiters nagesleept,
terwijl hun overmoed ons krijgsvolk juichend hoorde,
hun Spanjes admiraal in ketenen vertoonde
en scheepsvolk en soldaat verdronk in 't zwalpend nat.
De vloot is overheerd; nu dreigen zij de stad.
1540 De Schelde is overdekt met dobberende lijken
en 't moedloos oorlogsvolk dreigt uit de wal te wijken.

REQUESENS, *ter zijde*
Antwerpen in gevaar! Best spoed ik derwaart heen.

Tegen Augulo
Hoe! Zou des konings volk zo snood de roem vertreên
weleer verworven door heldhaftige oorlogsdaden?
1545 Dit kan niet zijn. Neen. 't Zal zijn glorie niet verraden.

1526 dis: maaltijd

1528 onderschagen: ondersteunen

1529 lagen: listen

1538 zwalpend: golvend

1539 overheerd: overmeesterd

1543 vertreên: minachten

1544 weleer: destijds

41 Adolf van Haemstede (1520–1585), zie hierboven.

154

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

't Is de eerste schrik. Ik ga hen sterken. Volg me op 't spoor.
Bewijs uw vorst uw trouw.

Tegen Mondragon

En gij, wat hebt gij voor?

MONDRAGON

Zo ik de vrijheid der gevangnen kan verwerven,
troost ik me in 's konings dienst te leven en te sterven.
1550 Doch zo mijn woord van eer hen niet verlossen kan,
zie ik mijzelf aan als een gevangen man,
en spoed mij naar de prins.

ELVIRE

O hemel! Welk een smarte!

REQUESENS

Zijt gij de krijgsman, die zo veel gevaren tartte,
die op uw diensten roemde en voor de koning streed?
1555 Lafhartige!...

MONDRAGON

Mijn dienst was averechts besteed.
Ik lach om uwe hoon en zal mij zo gedragen
dat Nederland eerlang van Mondragon zal wagen.

Tegen de Hoplieden

Wie zult gij volgen?

Zij scharen zich allen bij Mondragon

Tegen Requesens

Zie hoe ver gij 't hebt gebracht.

1547 wat ... voor?: wat bent u van plan?
1557 eerlang: weldra

1557 wagen: spreken

VIJFDE BEDRIJF

155

REQUESENS, *ter zijde*

O Bovadille! Had mijn ziel uw raad veracht!

1560 Nu houdt gij u schandlijk schuil en laat me in 't onheil steken.

Tegen Mondragon

Ondankbre! Ik zal op 't strengst van uw gedrag mij wreken.

Ik heb de grond van uw gedachten niet gepeild.

Nu 't schip van staat zo snood door 't bootsvolk wordt verzeild,

verlaat ik 't slingrend roer en geef het al verloren.

1565 Een ander mag voortaan hier 's konings zetel schoren.

MONDRAGON, *hem weerhoudend*

Gij zult van hier niet gaan...

REQUESENS

Vermeete! Vangt gij mij?

Achttē ik u ooit bekwaam tot dees verraderij?

Moet zelfs de landvoogd van uw vorst het offer strekken

van uw verwaande trots?

MONDRAGON

O neen. Gij kunt vertrekken

1570 zo ras gij op mijn eis mij duidelijk hebt gemeld

of gij des prinsen volk om mij in vrijheid stelt,

of dat gij onze dienst voor eeuwig wilt verliezen.

REQUESENS

Ik zal, ik zweer het u, noch 't een noch 't ander kiezen.

DE RIJK

Bedaar. Gij beiden voert de hevigheid te hoog,

1575 verliest uw waar belang door gramschap uit het oog

1565 schoren: steunen

1566 Vermeete: hoogmoedige

1568 het offer strekken: als offer gelden

1575 gramschap: woede

156

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

en zult niets vordren door dit driftige krakelen.
Sta aan uw vijand toe uw vriendschapsbreuk te helen.

REQUESENS
Hoe nu!

DE RIJK, tegen Requesens

Geef mij gehoor. Gij waagt op deze dag
door eigenzinnigheid te licht uw hoog gezag.
1580 Eens anders invloed doet uw ziel tot onrecht neigen.
Toledo's dolle woede is Requesens niet eigen.
'k Heb, in uw weerwil zelf, in uw gedrag bespeurd
dat gij de rampspoed van een eerlijk man betreurt.
Indien de derenis geen vat had op uw zinnen,
1585 gij had mij nooit gezocht tot 's konings dienst te winnen.
Geweld brengt wraakzucht voort, maar goedheid wint elks hart.
Waarom dan Mondragon door hevigheid gesard?
Hij is uw achting waard en was die minder waardig
zo hij zijn eden schond. Behandel hem rechtvaardig.
1590 Laat ik het middel zijn waardoor ge u weer vereent.

MONDRAGON, tegen Requesens
Zo 't vijftal dat ik eis de vrijheid wordt verleend,
ben ik gereed opnieuw u mijne dienst te bieden.

REQUESENS, tegen De Rijk
Gij zoekt langs deze weg uw ongeval te ontvlieden.
't Vermomde zelfbelang vertoont zich in uw reën.

DE RIJK
1595 'k Dacht niet aan mijn belang, ik dacht aan 't uwe alleen.
Of wij gevangen zijn en of wij wederkeren,
de schone vrijheid zal onfeilbaar triomferen.

1576 krakelen: ruziemaken

1579 eigenzinnigheid: eigenbelang

1579 licht: gemakkelijk

1584 de derenis: het medelijden

1585 gezocht: geprobeerd

1587 gesard: getergd

1593 ontvlieden: ontvluchten

1594 reën: woorden

VIJFDE BEDRIJF

157

Geen Nederlander, welk geloof hij ook belijdt,
 die niet aan haar behoud zijn goed en leven wijdt.
 1600 De hemel zal de moed der Batavieren sterken,
 en 't sporeloos geweld dat hen verdrukt, beperken.
 Ziet gij de wondren niet, die zijn geduchte hand
 verricht tot redding van ons dierbaar vaderland?
 Schoon Nassaus heir bezweek, schoon wij gevangen lagen,
 1605 schoon alles hooploos scheen, nog werd uw vloot geslagen,
 zo dit geschiedt terwijl gij voor elkandren strijdt,
 hoe zal het gaan als gij niet meer verenigd zijt?
 Geef mij geloof en tracht uw eigen ramp te wenden.
 Pers Mondragon niet meer zijn woord van eer te schenden.
 1610 Ontboei mijn vrienden en houd mij in hechtenis.

REQUESENS

Gij biedt dit uur mij meer dan u geoorloofd is.

DE RIJK

Gij dwaalt. Laat u door mij, is 't mogelijk, overreden.
 Mijn aanbod weert uw schande en stuit onbillijkheden.
 Elk stervling heeft zijn recht, doch 't recht der maatschappij
 1615 vereist onze eerste zorg, als 't hoogste van waardij.
 Mijn dierbaar vaderland ligt niets aan mij gelegen,
 als 't helden wederziet die ver mij overwegen.
 En uw gezag verliest geheel en al zijn kracht,
 als ge u beroofd vindt van de steunsels uwer macht.
 1620 Wat kunt gij winnen door 't verliezen uwer vrienden?
 Moet ik u melden wat uw edelen verdienen?
 Gij zijt verschuldigd hen te lonen voor hun moed,
 wij, door hun dwang gehoond, wij dingen naar hun bloed.
 Elk onzer volgt zijn plicht, en heeft bijzondere rechten.
 1625 Betaamlijkheid, geen dwang, moet elks geschil beslechten.

1601 sporeloos: buitensporig

1608 wenden: doen keren

1609 Pers: dwing

1613 stuit onbillijkheden: houdt onjuistheden
tegen

1615 waardij: waarde

1616 ligt ... gelegen: heeft mij niet nodig

1617 overwegen: overstijgen

1625 Betaamlijkheid: redelijkheid

158

JACOB SIMONSZOON DE RIJK

Dus is de koning zelf van 't rechte spoor gedwaald,
als hij de onderdaan, die schot en lot betaalt,
tot wisling van geloof door wapens tracht te dwingen
en inbreekt op het recht van vrije stervelingen.

- 1630 Dan ach! Gij hebt zijn hart noch opzet in uw hand.
Dit pleit hangt tussen hem en 't lieve vaderland.
Doch schoon gij machtloos zijt ons ongeval te weren,
toon echter dat gij weet hoe hij ons moet regeren.
Wenst gij naar vreê, bewijs die zucht door uw gedrag.
1635 Houd mij in hechtenis tot steun van uw gezag.
Laat Hooft op mijn verzoek zich bij de prins vervoegen,
en smeken dat zijn gunst om mij zich wil vernoegen
met twee paar helden, elk meer waardig dan De Rijk.
Ontsla Margrete en hem. Geef van uw deugd ons blijk.

MARGARETA, tegen De Rijk

- 1640 Neen, ik verlaat u niet, hoe zich uw lot mag wenden.

Tegen Requesens

Vergun me in kluisters met mijn gaê mijn dagen te enden.

MONDRAGON, De Rijk omhelzend

Grootmoedige De Rijk! Gij zijt een scepter waard.

AUGULO

Gelukkig Amsterdam, dat zulke helden baart!

REQUESENS, ter zijde

Hoe redde ik best mijzelf?... Zal ik de haat van allen?...

- 1645 Neen, beter dat ik zwicht, eer zij me aan 't hof doen vallen.

1627 schot en lot: belasting

1630 opzet: bedoeling

1631 Dit pleit: deze zaak, dit geschil

1636 vervoegen: voegen

1637 zich wil vernoegen: zich tevreden wil stellen

1641 kluisters: ketenen

1641 enden: eindigen

VIJFDE BEDRIJF

159

Tegen De Rijk
't Is billijk dat ik door uw loflijk voorbeeld leer.

Tegen Mondragon
Ik deed u ongelijk. Geef mij uw vriendschap weer.

Mondragon kust hem de hand
Tegen De Rijk
En gij die midden in de zwaarste tegenspoeden,
hem die uw leven dreigt, voor onheil tracht te hoeden,
1650 grootmoedige!

Hij ontboeit hem en geeft Mondragon een wenk om
Margareta en Hooft te ontboeien
Verwerf een billijk loon van mij,
ik geef, om Mondragon, u en uw vrienden vrij.
Keer naar uw vaderland met hen en met uw magen.
Gij dwingt uw vijand zelf u achting toe te dragen.

DE RIJK
Gij toont door deze daad dat gij in 't hoog bewind
1655 de billijkheid erkent en 't heilig recht bemint.
Wij zullen Flips als u de billijkheid doen eren
of tot de laatste man 't lands heilig recht verweren.

HOOFT
Onkreukbre heldenmoed op trouw en deugd gevest,
bescherm eeuw uit eeuw in het Nederlands gewest!

EINDE

1651 om: in ruil voor

1656 Flips: nl. koning Filips II

